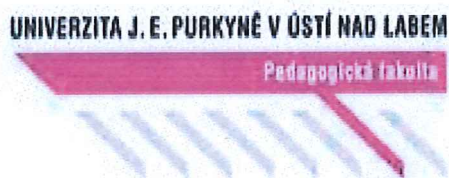

Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem

Pedagogická fakulta

Katedra pedagogiky

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Problematika útěků dětí z výchovných ústavů

Vypracoval: Bc. Petr Štěpánek, Sociální pedagogika

Vedoucí práce: Ing. Ivana Kratochvílová, Ph.D.

Místo a rok odevzdání: Ústí nad Labem, 2021

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Bc. Petr ŠTĚPÁNEK**

Osobní číslo: **P18795**

Studijní program: **N7507 Specializace v pedagogice**

Studijní obor: **Sociální pedagogika**

Název tématu: **Problematika útěků dětí z výchovných ústavů**

Zadávající katedra: **Katedra pedagogiky**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Práce se bude zabývat zjišťováním příčin a následků útěků dětí z výchovných zařízení. Teoretická část bude věnována ústavní péči, problematice útěků a opatřením po návratu z útěku. V praktické části budou analyzovány příčiny útěků a následná opatření vůči dětem po jejich návratu. Výzkumné šetření bude probíhat kvantitativní metodou formou dotazníků s respondenty z prostředí výchovných ústavů a bude sloužit k shromáždění relevantních informací ke zjištění, které jevy ovlivňují útky z výchovného zařízení a jaká je účinnost následných opatření. Výstupem bude komplexní představa o příčinách útěků dětí z výchovných ústavů s návrhy na možná doporučení pro následnou systémovou změnu.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování diplomové práce: tištěná

Seznam odborné literatury:

FISCHER, S., ŠKODA, J. Speciální pedagogika. Praha: Triton, ISBN 978-80-7387-014-0. MATOUŠEK, O., KROFTOVÁ, A. Mládež a delikvence. Praha: Portál, ISBN 80-7178-226-2. NIELSEN SOBOTKOVÁ, V. et. al. Rizikové a antisociální chování v adolescenci. Praha: Grada, ISBN 978-80-247-4042-3. PELIKÁN, J. Hledání těžiště výchovy. Praha: Karolinum, ISBN 978-80-246-1265-2. PEŠATOVÁ, I. Vybrané kapitoly z etopedie: Klasifikace a diagnostika poruch chování 1. díl. Liberec: Technická univerzita, ISBN 80-7372-087-6. REICHEL J. Kapitoly metodologie sociálních výzkumů. Praha: Grada, ISBN 978-80-247-3006-6. SMOLÍK, A., SVOBODA, Z. Etopedické propylaje I - aktuální otázky systému náhradní výchovné péče o jedince s poruchou chování. Ústí nad Labem: Univerzita J.E. Purkyně, ISBN 978-80-7414-529-2. SYCHROVÁ, A., HALÍŘOVÁ, M. Ústavní péče v resocializačním kontextu. Pardubice: Univerzita Pardubice, ISBN 978-80-7395-756-8. ŠÁMAL, P., VÁLKOVÁ, H. SOTOLÁŘ, A., HRUŠÁKOVÁ, M., ŠÁMALOVÁ, M. Zákon o soudnictví ve věcech mládeže. Komentář. Praha: ISBN 978-80-7400-350-9. VÁGNEROVÁ, M. Vývojová psychologie: dětství a dospívání. Praha: Karolinum, ISBN 978-80-246-2153-1. VOJTOVÁ, V. Úvod do etopedie. Brno: ISBN 978-80-7315-166-9.

Vedoucí diplomové práce:

Ing. Ivana Kratochvílová, Ph.D.

Katedra pedagogiky

Datum zadání diplomové práce:

14. listopadu 2018

Termín odevzdání diplomové práce:

15. března 2019

.....
garant oboru

L.S.

PhDr. Slavomil Fischer, Ph.D. MBA
vedoucí katedry

V Ústí nad Labem dne 15. listopadu 2018

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předloženou diplomovou práci s názvem Problematika útěků dětí z výchovných ústavů vypracoval samostatně s použitím úplného výčtu citací informačních pramenů uvedených v seznamu, který je součástí této práce.

V Ústí nad Labem dne 4.3.2021

Petr Štěpánek

Poděkování

Rád bych touto cestou poděkoval Ing. Ivaně Kratochvílové, Ph.D., za odborné vedení práce, podnětné rady a zejména za vstřícný a laskavý přístup.

Petr Štěpánek

Anotace

Práce se zabývá zjišťováním příčin a následků útěků dětí z výchovných zařízení. Teoretická část je věnována ústavní péči, problematice útěků a opatřením po návratu z útěku. V praktické části jsou analyzovány příčiny útěků a následná opatření vůči dětem po jejich návratu. Výzkumné šetření probíhá kvantitativní metodou formou dotazníků s respondenty z prostředí výchovných ústavů a slouží k shromáždění relevantních informací ke zjištění, které jevy ovlivňují útoky z výchovného zařízení a jaká je účinnost následných opatření. Výstupem je komplexní představa o příčinách útěků dětí z výchovných ústavů s návrhy na možná doporučení pro následnou systémovou změnu.

Abstract

The thesis deals with identifying the causes and consequences of escapes of children from youth detention centers. The theoretical part is devoted to description of institutional care, the issue of escapes and measures after returning from escape. The practical part analyzes the causes of escapes and subsequent measures against children after their return. The research survey was carried out using a quantitative method with questionnaires and respondents from the environment of youth detention centers. The questionnaires were used to gather relevant information to determine which phenomena affect escapes from youth detention centers and what is the effectiveness of consequent measures. The output is a comprehensive view of the causes of children's escapes from youth detention centers and gives suggestions and possible recommendations for subsequent systematic change.

Klíčová slova

Útěk, výchova, výchovný ústav, porucha chování, odměna, trest, rodina.

Keywords

Escape, education, educational institute, behavioral disorder, reward, punishment, family.

Obsah

Úvod	9
TEORETICKÁ ČÁST	11
1 Legislativní vymezení	11
1.1 Dítě s nařízeným předběžným opatřením	12
1.2 Dítě s nařízenou ústavní výchovou	14
1.3 Dítě s uloženou ochrannou výchovou	16
2 Poruchy chování v dětském věku a dospívání	19
2.1 Příčiny vzniku a rozvoje poruch chování	19
2.2 Klasifikace poruch chování	21
2.2.1 Disociální poruchy chování	21
2.2.2 Asociální poruchy chování	22
2.2.3 Antisociální poruchy chování	23
2.3 Dítě s poruchou chování ve výchovném ústavu	25
3 Prostředí výkonu ústavní péče	28
3.1 Diagnostický ústav	28
3.2 Dětský domov	29
3.3 Dětský domov se školou	30
3.4 Výchovný ústav	30
4 Rizika ústavní výchovy	32
4.1 Hospitalismus	32
4.2 Psychická deprivace	32
4.3 Ztráta soukromí	33
4.4 Šikana	34
4.5 Zneužívání psychoaktivních látek	35
5 Útěky dětí z výchovných ústavů	38
5.1 Zátěžové situace dětí v ústavní péči	38
5.2 Typy a způsoby útěků	39
5.3 Důvody útěků	40
5.3.1 Rodina	41
5.3.2 Vrstevníci	42
5.4 Vypátrání dítěte na útěku	44
5.5 Trestněprávní postihy dětí za útěk	46
5.6 Opatření ve výchově	46

EMPRICKÁ ČÁST	50
6 Cíl výzkumu a výzkumný problém	50
6.1 Výzkumné otázky a výzkumná metoda.....	50
6.2 Charakteristika výzkumného vzorku	51
6.3 Průběh výzkumného šetření.....	54
6.4 Výsledky výzkumného šetření.....	56
7 Shrnutí výsledků výzkumného šetření a diskuze	77
8 Závěr.....	83
9 Seznam použité literatury	86
10 Přílohy	93
I. Znění dotazníku	93

Úvod

Téma diplomové práce Problematika útěků dětí z výchovných ústavů jsem si zvolil s ohledem na mé působení u Policie ČR. Při výkonu povolání jsem se s touto problematikou často setkával, neboť se v mém služebním obvodu nachází Výchovný ústav, dětský domov se školou, středisko výchovné péče, základní škola, střední škola a školní jídelna, Děčín – Boletice nad Labem, jehož součástí jsou odloučená pracoviště Děčín – Slovanská a Kamenický Šenov, ve kterých je prováděn výkon ústavní i ochranné výchovy. V těchto zařízeních vesměs pracují bývalí policisté jako vychovatelé a se sociálními pracovníci jsem byl v častém kontaktu z důvodu součinnosti při zpracování administrativy v souvislosti s útekem a trestnou činností svěřenců. Právě profesní znalost problematiky útěků, ale i mnoholeté oboustranně korektní vztahy s personálem umožnily výzkum pohledem druhé strany a zejména usnadnily vstup do uzavřeného prostředí výchovných ústavů, což je důležitou podmínkou pro úspěšnou práci výzkumníka. Jak bylo shora zmíněno, mladistvé svěřence jsem vyslýchal ve věcech útěku, nejčastěji u těch opakovaných a přidružené trestné činnosti. Při profesním zpracování jsem se svěřenců protokolárně tázal na důvody útěku a formalisticky je zapisoval. Odpovědi svěřenců bývaly rezignované, strohé, často jednoslovné (máma, přítelkyně, fet, příp. to je jedno, stejně se nic nezmění). Z projevů svěřenců při odpovědích do protokolu bylo evidentní, že jim připadá, že to policii a asi ani nikoho jiného nezajímá. Je otázkou, jak se s fenoménem útěků následně pracuje ve výchovném ústavu, v rodině, v prostředí OSPOD.

Dnešní doba se mění rychle a lidé se musí přizpůsobit novým okolnostem, technologiím a vývoji ve společnosti. Také rodina v dnešní době čelí tomuto tlaku, která se odráží na kvalitě vztahů uvnitř rodiny a formování jejich členů. Současná společnost nepřikládá význam potřebě utváření hodnot ve společnosti, a to se jí vrací. Hodnoty poskytují základ jednání, protože jsou vodítkem k tomu, jak rozlišovat, co je dobré a co je špatné, a tedy i to, které jednání je správné a které nikoliv. Hodnoty jsou lidem vlastní. Lidé jsou v životě poháněni celou řadou hodnot, které ovlivňují jejich volby a rozhodnutí. Kdykoliv se objevuje otázka, co je důležitější, vstupují do rozhodovacího procesu hodnoty. Hodnoty dávají vznik významu, jsou motivací pro určité chování. Lidé používají hodnoty k navázání vztahů s ostatními. Hodnoty pomáhají spojit jednotlivce se skupinou, týmem, rodinou, organizací, institucí a společností obecně. Hodnoty jsou základem všech lidských vztahů (Hnilica, © 2019).

Problém u dítěte, který vyústí ústavní výchovou, vnímám jako selhání státu. Dítě má právo vyrůstat v přirozeném prostředí, kterým je rodina. Když selže rodina, stát má vynaložit veškeré úsilí a efektivně nastavit nástroje sociální práce tak, aby se předcházelo odebrání dítěte

z rodinného prostředí, v nejzazších případech náhradní péči zajistit v prostředí podobající se životu v rodině. Naši společnosti se tato opatření vrátí v kvalitě života.

Pokud společnost nebude lpět na utváření hodnot v rodinách a klást důraz na význam rodičovských kompetencí, vyústí to v nekvalitní mezilidské vztahy, nefunkční vzorce chování, nezvládání rodičovské role, důsledkem čehož bude umísťování dětí do ústavní výchovy a z toho vyplývající útky.

Teoretická část diplomové práce je věnována legislativnímu vymezení, kterého se v průběhu času velké změny nedotkly a které nekoresponduje s vývojem ve společnosti. Například snížení věku trestní odpovědnosti by důrazněji předcházelo vyústění výchovných problémů a umožnilo včasější aplikaci opatření ukládaných mladistvým. V této části se práce věnuje poruchám chování v dětském věku a dospívání, popisuje prostředí výkonu ústavní péče a její rizika. Nosnou kapitolou jsou útky dětí z výchovného ústavu, v níž jsou popisovány jejich příčiny, typy a způsoby, situace a podmínky jejich realizace a prostředí, v němž se svěřenci na útku pohybují. Závěr se věnuje problematice postupů při vypátrání a druhům opatření ve výchově.

V praktické části je představen kvantitativní výzkum, jeho cíl, výzkumný problém a otázky, zdůvodněno použití metody, charakterizován výzkumný soubor a průběh šetření a prezentovány a shrnuty jeho výsledky, nad nimiž je diskutováno.

Cílem diplomové práce je představit problematiku úteků z výchovných ústavů pohledem dětí umístěných v ústavním zařízení. Dílčími oblastmi výzkumu je zjištění příčin úteků, osvětlení procesu plánování a způsobů úteků, zadokumentování chování během úteků a účinky výchovných opatření po navrácení do ústavní péče.

Aktuálnost volby téma tématu je odůvodněna extrémní četností výskytu zkoumaného nežádoucího jevu (úteků) ve společnosti. Česká republika patří mezi země s vysokým počtem dětí umístěných do institucionální péče, za což je mezinárodně kritizována, např. Výborem pro práva dítěte OSN. Řadu let panuje společenská shoda ohledně potřeby transformace náhradní výchovné péče o ohrožené děti ve školských zařízeních pro výkon ústavní a ochranné výchovy tak, aby byla naplněna vize deinstitucionalizace. Této filozofie se však nelze dogmaticky držet, jelikož vždy bude existovat skupina dětí, u nichž je umístění do zařízení nejlepším, nebo jediným reálným možným řešením jejich situace.

TEORETICKÁ ČÁST

1 Legislativní vymezení

Hranicí svobody rodiny je situace, kdy rodiče způsobem, jakým přistupují k výkonu svých oprávnění a povinností vyplývajících z jejich rodičovské odpovědnosti, dítěti bezdůvodně způsobí újmu. Právě zde vzniká prostor pro dokrytí jejich působení ve vztahu k dítěti ze strany státu, tedy strany systému veřejnoprávní ochrany dětí (MPSV, 2020, s. 10).

Všeobecná deklarace lidských práv jako základní lidskoprávní dokument vymezuje pět skupin lidských práv. Tento politický dokument OSN je členskými státy a mezinárodními organizacemi přetvářen do konkrétních právních norem a institutů, jejichž smyslem je implementace těchto legislativních principů do fungování demokratických států. V oblasti péče o děti je to zejména Úmluva o právech dítěte (Pemová a Ptáček, 2012, s. 11).

Matoušek (2001, s. 169) zmiňuje, že dítětem se podle Úmluvy rozumí každá lidská bytost mladší 18 let a právě vzhledem k věku je třeba práva příslušníků této skupiny upravit odchylně. Poprvé definovaným právem v Úmluvě je právo dítěte vyrůstat v rodině, respektovat ho a rozhodovat vždy v jeho zájmu.

Zásadní vnitrostátní zákonnou normou, která se vztahuje k oblasti ústavní výchovy, je zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů. Podrobnosti výkonu ústavní výchovy a ochranné výchovy ve školských zařízeních upravuje vyhláška MŠMT č. 438/2006 Sb. Dále pak jsou to zejména zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, zákon č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon), zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník a zákon č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže.

Podle Vágnerové (2012, s. 18) je rodina je nejvýznamnější sociální skupinou, která zásadním způsobem ovlivňuje psychický vývoj dítěte. Slouží jako citové zázemí, jako zdroj jistoty a bezpečí. Vysokou měrou se podílí na rozvoji schopností a sebedůvěry dítěte, na níž závisí jeho uplatnění ve společnosti. Ne vždy je však rodinné prostředí způsobilé vytvořit podmínky pro optimální rozvoj osobnosti dítěte. Aby byly zájmy dítěte zajištěny, je nezbytné takové situace legislativně ošetřit.

Rodičovství a rodina jsou pod ochranou zákona a dětem je zaručena zvláštní ochrana. Péče o děti a jejich výchova je právem rodičů, stejně tak děti mají právo na rodičovskou výchovu a

péči. Práva rodičů mohou být omezena a nezletilé děti mohou být od rodičů odloučeny proti jejich vůli jen rozhodnutím soudu na základě zákona (zákon č. 2/1993 Sb., čl. 32).

Zájem dítěte musí být předním hlediskem při jakékoli činnosti týkající se dětí, ať už uskutečňované veřejnými nebo soukromými zařízeními sociální péče, soudy, správními nebo zákonodárnými orgány. Dítě, které je schopno formulovat své vlastní názory, má právo tyto názory svobodně vyjadřovat ve všech záležitostech, které se jej dotýkají, přičemž se jeho názorům musí věnovat patřičná pozornost odpovídající jeho věku a úrovni. Za tímto účelem se dítěti zejména poskytuje možnost, aby bylo vyslyšeno v každém soudním nebo správním řízení, které se jej dotýká, a to buď přímo, nebo prostřednictvím zástupce anebo příslušného orgánu, přičemž způsob slyšení musí být v souladu s procedurálními pravidly vnitrostátního zákonodárství. Soud poskytne dítěti před rozhodnutím, které se dotýká jeho zájmu, potřebné informace, aby si mohlo vytvořit vlastní názor a tento sdělit. Není-li pak podle zjištění soudu dítě schopno informace náležitě přijmout, nebo není-li schopno vytvořit si vlastní názor či tento sdělit, pak soud informuje a vyslechne toho, kdo je schopen zájmy dítěte ochránit, s tím, že se musí jednat o osobu, jejíž zájmy nejsou v rozporu se zájmy dítěte. O dítěti starším dvanácti let se má za to, že je schopno informace přijmout, vytvořit si vlastní názor a tento sdělit. Náзору dítěte věnuje soud patřičnou pozornost (Ústavní soud ČR, sp. zn. IV. ÚS 827/18).

1.1 Dítě s nařízeným předběžným opatřením

Předběžné opatření k umístění dítěte do ústavního zařízení je institutem rodinného práva, nikoliv práva trestního či správního. Důvody nařízení předběžného opatření při výchově dítěte jsou vymezeny v občanském zákoníku. Předběžným opatřením není předjímano rozhodnutí ve věci samé (tedy pozdější úprava poměrů rozsudkem). Předběžné opatření ale připravuje půdu pro rozsudek, jelikož si dítě vytváří vztah a vazbu k situaci, která je předběžným opatřením nařízena. Postup soudu a účastníků v občanském soudním řízení upravuje občanský soudní řád.

Existují dva druhy předběžných opatření, kdy první z nich je tzv. „pomalé“ – před zahájením řízení může soud nařídit předběžné opatření, je-li třeba, aby zatímně byly upraveny poměry účastníků, nebo je-li obava, že by výkon soudního rozhodnutí byl ohrožen (zákon č. 99/1963 Sb., § 74). O návrhu na předběžné opatření rozhodne soud bezodkladně a pokud není nebezpečí z prodlení, do uplynutí 7 dnů od podání.

Avšak ocitlo-li se nezletilé dítě ve stavu nedostatku řádné péče bez ohledu na to, zda tu je či není osoba, která má právo o dítě pečovat, nebo je-li život dítěte, jeho normální vývoj nebo jiný

důležitý zájem vážně ohrožen nebo byl-li narušen, soud předběžným opatřením upraví poměry dítěte na nezbytně nutnou dobu tak, že nařídí, aby dítě bylo umístěno ve vhodném prostředí, které v usnesení označí (zákon č. 292/2013 Sb., § 452 odst. 1). O návrhu na předběžné opatření soud rozhodne bezodkladně, nejpozději do 24 hodin od jeho podání. Jedná se o tzv. „rychlé“ předběžné opatření, jehož výkon je specificky upraven. Nařídil-li soud předběžným opatřením, aby nezletilé dítě bylo předáno do vhodného prostředí, zajistí současně jeho bezodkladný výkon. Výkon rozhodnutí se provede tak, že soud v součinnosti s příslušnými orgány veřejné moci nezletilé dítě předá do vhodného prostředí; jestliže je dítě u jiné osoby nebo v zařízení, bude jim za účelem umístění do vhodného prostředí odňato. Při výkonu rozhodnutí je třeba postupovat citlivě s ohledem na dítě tak, aby nedošlo k nepřijatelnému zásahu do jeho psychického a citového vývoje nebo jinému neodůvodněnému zásahu do jeho práv. S ohledem na věk a rozumové schopnosti je dítě informováno o důvodech a všech krocích spojených s výkonem rozhodnutí. Zejména se mu s přihlédnutím k jeho rozumovým schopnostem a citovým vazbám vysvětlí důvody, které vedly k tomuto výkonu, kam bude převezeno, případně se mu zodpoví otázky, které v této souvislosti položí (zákon č. 292/2013 Sb., § 497).

Rozhodnutí o předběžných opatřeních jsou obecně způsobilá zasáhnout do základních práv a svobod jednotlivců. Předběžným opatření jsou práva a povinnosti upravena pouze dočasně. Zatímni povaha rozhodnutí o předběžných opatřeních nijak nevylučuje možnost, že v konečném meritorním rozhodnutí soudu může dojít k významné změně dosavadní úpravy těchto práv a povinností. Předběžné opatření trvá po dobu 1 měsíce od jeho vykonatelnosti. Bylo-li před uplynutím této doby zahájeno řízení ve věci samé, může soud předběžné opatření na dobu nejvýše 1 měsíce opakovaně prodloužit tak, aby celková doba trvání předběžného opatření nepřesáhla 6 měsíců od jeho vykonatelnosti. Poté lze dobu trvání předběžného opatření výjimečně prodloužit jen tehdy, nebylo-li z vážných důvodů a objektivních příčin možné v této době skončit důkazní řízení ve věci samé (zákon č. 292/2013 Sb., § 459-460).

Účelem těchto opatření je pouze „dokrýt“ rodiče dítěte v tom, co sami nedokážou zajistit – konkrétně ochranu dítěte před ohrožením života nebo jeho fyzické či psychické integrity, nikoliv sloužit jako „nadstavba“ rodičovské odpovědnosti a přesahovat ji, což by bylo v rozporu s právem dítěte na primární odpovědnost za zajištění péče o ochrany rodiči.

1.2 Dítě s nařízenou ústavní výchovou

Ústavní výchova je forma péče o děti, které nemohou být ze závažných důvodů vychovávány ve vlastní rodině nebo jejichž výchova je vážně ohrožena nebo narušena (Bubleová a Benešová, 2001, s. 4).

Ústavní výchovou můžeme charakterizovat jako náhradní výchovu, která je nařízena v případech, kdy je potřeba zajistit dítěti jiné výchovné prostředí, pokud rodina z některých důvodů v péči o dítě naprosto selhává a není možné či vhodné zvolit osvojení nebo pěstounskou péči (Průcha et al., 2009, s. 333).

Ústavní výchova je opatření nařízené soudem ze sociálních a výchovných důvodů u dětí, jejichž rodiče se o ně nechtějí, neumějí nebo nemohou postarat, např. z důvodu patologie v rodině, nevhodného rodinného prostředí či pokud rodina nemůže plnit svou funkci (Slomek, 2006, s. 30).

Děti a mladiství s nařízenou ústavní výchovou jsou umísťováni do ústavních zařízení v případech, kdy selhává rodina nebo jsou patrné známky sociálního selhávání dítěte (Matoušek et al., 2005, s. 269).

Motejl (2007, s. 66–67) definuje ústavní výchovu jako umístění dítěte do péče školského zařízení určeného pro výkon ústavní výchovy na základě rozhodnutí soudu, jehož účelem je dočasně – tj. po dobu nezbytně nutnou – zajišťovat dítěti náhradní výchovnou péči v zájmu jeho zdravého vývoje, řádné výchovy a vzdělávání, za podmínek podporujících sebedůvěru dítěte, rozvíjejících citovou stránku jeho osobnosti a umožňujících jeho aktivní účast ve společnosti s ohledem na potřeby odpovídající jeho věku.

Jsou-li výchova dítěte nebo jeho tělesný, rozumový či duševní stav, anebo jeho řádný vývoj vážně ohroženy nebo narušeny do té míry, že je to v rozporu se zájmem dítěte, anebo jsou-li tu vážné důvody, pro které rodiče dítěte nemohou jeho výchovu zabezpečit, může soud jako nezbytné opatření také nařídit ústavní výchovu. Učiní tak zejména tehdy, kdy dříve učiněná opatření nevedla k nápravě. Soud přitom vždy zvažuje, zda není na místě dát přednost svěřením dítěte do péče fyzické osoby (zákon č. 89/2012 Sb., § 971 odst. 1).

Institut ústavní výchovy je netrestní opatření – prostředek civilního práva, k jehož nařízení je oprávněn pouze soud. Nesmí být pojímán jako způsob potrestání dítěte a jeho izolace od společnosti a rodičů. Výchova dítěte je ohrožena v situacích, kdy rodiče o dítě nepečují, zanedbávají jej a absentuje pozitivní vliv na jeho výchovu. Jde o rodiče požívající nadměrně alkoholické nápoje, toxikomany, gambleři, ale i rodiče tolerující zanedbávání školní docházky.

Narušení výchovy je už závažné zanedbání, rovněž v rozporu se zájmem dítěte. Jde o rodiče, které děti psychicky a fyzicky týrají, ubližují na zdraví. Mohou však nastat situace, odlišné od předchozích, v nichž rodiče sice chtějí, ale nemohou zabezpečit výchovu dítěte, například ze zdravotních důvodů či pro nástup výkonu trestu odnětí svobody.

Nedostatečné bytové poměry nebo majetkové poměry rodičů dítěte nebo osob, kterým bylo dítě svěřeno do péče, nemohou být samy o sobě důvodem pro rozhodnutí soudu o ústavní výchově, jestliže jsou jinak rodiče způsobilí zabezpečit řádnou výchovu dítěte a plnění dalších povinností vyplývajících z jejich rodičovské odpovědnosti (zákon č. 89/2012 Sb., § 971 odst. 3). I když jsou splněny formální předpoklady k rozhodování o nařízení ústavní výchovy, je nezbytné doložit závažné skutečnosti odůvodňující rozdělení rodiny. Takovou skutečností nikdy nemůže být sama o sobě jen majetková nedostatečnost rodiny, projevující se především nevhodnými nebo nedostatečnými podmínkami k bydlení. Sama tato okolnost totiž nenaplnuje žádný ze zákonných předpokladů, které mohou být důvodem pro nařízení ústavní výchovy. Nejde o případ, kdy je výchova dítěte vážně ohrožena nebo vážně narušena, ani o případ, kdy z jiných závažných důvodů nemohou rodiče výchovu dítěte zabezpečit. Pouhá chudoba nebo nedostatek bydlení jsou řešitelné za pomoci orgánů státu či orgánů územní samosprávy.

Ústavní výchovu lze nařídit nejdéle na dobu tří let. Ústavní výchovu lze před uplynutím tří let od jejího nařízení prodloužit, jestliže důvody pro nařízení ústavní výchovy stále trvají. Trvání ústavní výchovy lze prodloužit opakovaně, vždy však nejdéle na dobu tří let. Pominou-li důvody, pro které byla ústavní výchova nařízena, nebo je-li možné zajistit dítěti jinou než ústavní péči, soud neprodleně ústavní výchovu zruší a zároveň rozhodne podle okolností o tom, komu bude napříště dítě svěřeno do péče (zákon č. 89/2012 Sb., § 972 odst. 1, 2). Ústavní výchova nemusí být nařízena striktně na 3 roky, nýbrž jen po dobu, po kterou trvají důvody jejího nařízení. Může se tedy jednat o dobu kratší, rozhodnutí nesmí přesahovat lhůtu 3 let. Pokud soud ústavní výchovu nezruší, lze je opakovaně prodlužovat, opět maximálně na 3 roky.

Soud je povinen nejméně jednou za šest měsíců přezkoumat, zda trvají důvody pro nařízení ústavní výchovy nebo zda není možné zajistit dítěti náhradní rodinnou péči. Za tím účelem si vyžádá zprávy příslušného orgánu sociálně-právní ochrany dětí, opatří si vyjádření názoru dítěte a vyzve rodiče dítěte k vyjádření jejich stanoviska (zákon č. 89/2012 Sb., § 973). Pobyt dítěte v ústavní péči zasahuje hluboce jako do práv dítěte, tak rodičů. Soud neupravuje otázku styku s dítětem, neboť ta vyplývá z ústavních řádů.

1.3 Dítě s uloženou ochrannou výchovou

Podle Matouška a Matouškové (2011, s. 152) je ochranná výchova druhem ochranného opatření, které má preventivní účel a které má též izolovat a resocializovat toho, kdo se společensky nebezpečného činu dopustil. Účelem ochranné výchovy je vhodnou výchovou odstranit, popř. omezit možnost vzniku dalších, pro společnost nebezpečných následků zanedbané výchovy a zároveň umožnit jednotlivci jeho další rozvoj, aby se mohl stát řádným občanem. Zejména je ho třeba řádně připravit pro život a budoucí povolání, upevnit charakterové vlastnosti a vzdělat ho tak, aby se stal platným členem společnosti.

Soud pro mládež může mladistvému uložit ochrannou výchovu, pokud o výchovu mladistvého není náležitě postaráno a nedostatek řádné výchovy nelze odstranit v jeho vlastní rodině nebo v rodině, v níž žije, nebo dosavadní výchova mladistvého byla zanedbána, nebo prostředí, v němž mladistvý žije, neposkytuje záruku jeho náležité výchovy, a nepostačuje uložení výchovných opatření (zákon č. 218/2013 Sb., § 22 odst. 1).

Uložení ochranné výchovy je subsidiární k uložení ústavní výchovy. Ústavní výchově je dáвана přednost jakožto méně zasahujícímu a omezujícímu opatření ve vztahu k osobní svobodě mladistvého. Subsidiarita ochranné výchovy vůči jiným prostředkům vyplývá i z judikatury soudů, kdy uložení ochranné výchovy mladistvému znamená odnětí nezletilce z výchovy rodičů a jeho zařazení do kolektivní výchovy s přísnějším režimem a jelikož jde o hluboký zásah do práv mladistvého, lze ochrannou výchovu uložit teprve tehdy, když méně intenzivní prostředky výchovy, včetně ústavní výchovy, nemají naději na úspěch (Krajský soud Brno, sp. zn. 2 To 41/62).

Ochranná výchova může být uložena i dítěti, které není pro nedostatek věku trestně odpovědné. Ochrannou výchovu soud pro mládež (obligatorně) uloží dítěti, které spáchalo čin, za nějž trestní zákoník dovoluje uložení výjimečného trestu, a které v době spáchání činu dovršilo dvanáctý rok svého věku a bylo mladší patnácti let. Výjimečným trestem se rozumí trest odnětí svobody nad 20 let do 30 let, jednak doživotní trest odnětí svobody. Stejně může být (fakultativně) uložena též dítěti, které v době spáchání činu bylo mladší patnácti let, odůvodňuje-li to povaha spáchaného činu jinak trestného a je-li to nezbytně nutné k zajištění jeho řádné výchovy (zákon č. 218/2013 Sb., § 22 odst. 1).

Výkon ochranné výchovy je upraven zákonem č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních. Děti s uloženou ochrannou výchovou by měly být v dětských domovech se školou

a výchovných ústavách odděleny od dětí s nařízenou ústavní výchovou. Závažným zjištěním je, že výkon ústavní a ochranné výchovy probíhá neodděleně, a to přesto, že je to dáno ze zákona (Gjuričová, 2007, s. 10).

Jestliže převýchova mladistvého pokročila do té míry, že lze očekávat, že i bez omezení, kterým je podroben během výkonu ochranné výchovy, se bude řádně chovat a pracovat, avšak dosud nepominuly všechny okolnosti, pro něž byla ochranná výchova uložena, může soud ochrannou výchovu přeměnit v ústavní výchovu, nebo může rozhodnout o podmíněném umístění mladistvého mimo takové výchovné zařízení (zákon č. 218/2013 Sb., § 23).

Nevyhoví-li však mladistvý podmínkám přeměny, soud opět změní ústavní výchovu na výchovu ochrannou. Stejně tam může být z téhož důvodu zrušeno podmíněné umístění mladistvého mimo výchovné zařízení (u rodičů či právnické osoby poskytující kvalifikaci, včetně internátního ubytování). Ochranná výchova potrvá, dokud to vyžaduje její účel, nejdéle však do dovršení osmnáctého roku věku mladistvého; vyžaduje-li to zájem mladistvého, může soud pro mládež ochrannou výchovu prodloužit do dovršení jeho devatenáctého roku (zákon č. 218/2013 Sb., § 22 odst. 1). Byl-li dosažen účel ochranné výchovy, musí být mladistvý z ochranné výchovy propuštěn, i když ještě nedovršil 18. rok věku.

Zájmem mladistvého je na mysli dokončení jeho odborného vzdělání. Chovanec prožil obtížné období reedukace, plné zvratů, pokroku i regrese, úspěchů i neúspěchů. Záleží už jen na tom, jak se po propuštění z výchovného ústavu vypořádá s požadavky a potřebami občanského života a jak mu v tom, v případě potřeby, jeho nové prostředí pomůže (Švancar a Buriánová, 1988, s. 25).

Ústavní výchova je významný zásah do osobní svobody jedince a měla by být tím nejekrajnějším prostředkem řešení situace dítěte. S ohledem na význam, který svoboda člověka v našem ústavním pořádku má, musí být hrozící újma natolik závažná, aby odůvodňovala tak závažnou intervenci státu do svobody člověka a nedotknutelnosti rodiny.

Základní právem dítěte je vyrůstat v rodinném prostředí, aby primární odpovědnost za péči, ochranu a výchovu nesli jeho rodiče. Do života dítěte ale mohou vstoupit okolnosti a situace, kdy nejsou uspokojovány jeho základní potřeby či dochází k selhání výchovy a dítě se pak ocitá v ohrožení mravního vývoje či života. V reakci na tyto situace musí rámci ochrany dítěte nastoupit veřejnoprávní systém ochrany dítěte, který je v ČR ukotven legislativou.

Zájem dítěte je předním hlediskem při jakékoli činnosti týkající se jeho osoby. Je povinností respektovat jeho autonomii a brát v potaz jeho přání a názor, který je třeba vyslyšet, s ohledem

na jeho věk a rozumovou vyspělost. Dítě má právo na získání všech potřebných informací, aby si mohlo vytvořit svůj vlastní názor a vyjádřit se ke svým záležitostem. Předběžné opatření je prozatímní rozhodnutí, které soud vydává buď ještě před zahájením soudního řízení nebo v jeho průběhu a které zaniká nejpozději po vydání konečného rozhodnutí. Jeho účelem je dočasná úprava právních poměrů, kterou vyžadují potřeby reálného života, neboť některé otázky je třeba vyřešit neodkladně.

Umístění dítěte do ústavní výchovy hluboce zasahuje do práv dítěte, tak i rodičů. K jeho nařízení je oprávněn pouze soud, a to v případě, je-li výchova dítěte nebo jeho rozumový, tělesný či duševní stav a řádný vývoj vážně ohrožen anebo jsou-li vážné důvody, pro které nemohou rodiče dítěte jeho výchovu zabezpečit. Soud k nařízení ústavní výchovy přistupuje až tehdy, byla-li předchozí opatření vedoucí k nápravě neúčinná a pokud nelze dítě svěřit do péče fyzické osoby. Nařízení ústavní výchovy je tím nejkrajnějším řešením situace ohroženého dítěte a možností jeho separace od rodiny.

Ochranná výchova je opatření za spáchání provinění nebo čin jinak trestný, které nelze uložit pouze z důvodu poruch chování dítěte, aniž by se dopustilo právě provinění či činu jinak trestného. Účelem ochranné výchovy je zajištění podmínek pro práci s dítětem a ochranu společnosti před jeho chováním. Ochranná výchova je realizována v institucionální péči s přísnějším režimem, jedná se o hluboký zásah do práv dítěte a je uložena teprve tehdy, kdy selhala všechna předchozí výchovná opatření, včetně ústavní výchovy.

2 Poruchy chování v dětském věku a dospívání

S ohledem na zaměření diplomové práce, která se věnuje problematice útěků ze výchovných ústavů, je nezbytné osvětlit pojem poruch chování, neboť právě ve výchovných ústavech jsou umístěny děti starší 15 let, které jimi trpí.

Poruchami chování je sociálně neakceptovatelné chování, kdy má jedinec celkově oslabené nebo úplně vadné mechanismy regulace chování vzhledem k podmínkám daným sociálním prostředím. Odráží problémy v reakcích jedince, v jeho projevech a v sociálních vztazích (Vojtová, 2008, s. 47).

Poruchy chování jsou všechny nápadné odchylky od chování průměrného dítěte nebo mladistvého, které mají dlouhodobý charakter nebo se častěji opakují a jimiž na sebe jedinec upozorňuje nejbližší okolí (Klíma, 1984, s. 41).

Podle Říčana a Krejčířové (2006, s. 240) jde o opakující se a trvalý (po dobu nejméně 6 měsíců) vzorec disociálního, agresivního a vzdorovitého chování, které porušuje sociální normy a očekávání přiměřená věku dítěte.

Fischer a Škoda (2008, s. 128) jimi označují takové vzorce chování, které jsou v dané sociokulturní normě nežádoucí, nechtěné nebo až nepřijatelné. Z vývojového hlediska jsou odchylkami v oblasti sociálních vztahů, kdy jedinec není schopen respektovat normy a psaná i nepsaná pravidla chování na úrovni odpovídající jeho věku.

2.1 Příčiny vzniku a rozvoje poruch chování

Podle Fischera a Škody (2008, s. 129) jsou příčiny vzniku a rozvoje poruch chování jsou multifaktoriální, kdy podstatný význam pro vyšší pravděpodobnost jejich rozvoje má interakce faktorů biologických, psychologických a sociálních. Stejně se vyjadřují i Valenta et al. (2014, s. 140), kteří hovoří o holistickém modelu poruch chování.

Biologické faktory zahrnují především pohlaví. U jedinců mužského pohlaví dochází k poruchám chování mnohem častěji než u žen vzhledem k mužskému pohlavnímu hormonu testosteronu (Fischer a Škoda, 2008, s. 129). Rovněž Suchá a Dolejš (2016, s. 43) popisují, že je zvýšená agresivita u chlapců v dospívání biologicky podmíněna nárůstem hladiny mužského pohlavního hormonu – testosteronu. Vágnerová (2012, s. 477) uvádí, že zvýšená hladina testosteronu posiluje potřebu vyhledávat vzrušení, chovat se dominantně a asertivně, resp. až agresivně. Podotýká, že v období dospívání je agrese více tolerována u chlapců než u dívek,

kteří ji nemohou v takové míře projevovat, jelikož je to v jejich případě společensky nepřijatelné. Dále je to věk, kdy se první z poruch chování objevují v pěti letech, avšak ve větší míře v období pubescence a adolescence. Mezi biologické faktory řadíme i temperament, rozumové schopnosti a narušenou strukturu či funkci centrální nervové soustavy (Fischer a Škoda, 2008, s. 130).

Psychologická podmíněnost může souviset s emoční deprivací a může být projevem náhradního uspokojování, kdy má jedinec snahu nenasyčenou základní potřebu „pseudodosycovat“ v oblasti jiné. Tou můžou být substituční krádeže - dítě krade tak, jako by se chtělo nechat chytit, věci pak rozdává (Novák a Drinocká, 2006, s. 148). Smysl náhradního uspokojení je vždy nevědomý, děti neumí své činy zdůvodnit a motivace přestupků bývá pro okolí nesrozumitelná.

Stejně tak se může jednat o sociální hyperaktivitu spočívající ve vyhledávání nadměrného množství sociálních kontaktů bez hlubších vazeb či tzv. volání o pomoc, kdy se výrazné, provokující chování stává nástrojem k upozornění dítěte na situaci, se kterou si neví rady – např. šikana, zneužívání, týrání apod (Valenta et al., 2014, s. 141).

Dětem s disharmonickým vývojem osobnosti chybí schopnost navazovat vřelé vztahy k druhým lidem, neprožívají lásku ani pocit viny. Bývají impulzivní se silnými agresivními tendencemi a jejich činy jsou zaměřeny na okamžité vlastní uspokojení, a nikoliv proti konkrétním osobám. Disharmonický vývoj osobnosti je směrem k asociální poruše osobnosti u dospělých mnohdy podmíněn těžkou citovou deprivací v útlém věku a jeho terapie není prognosticky příliš nadějná (Říčan a Krejčířová, 2006, s. 241).

Lidé, kteří byli postiženi psychickou deprivací v dětství, často vyrostou v osobnosti ochuzené v citové oblasti, takže nejsou schopni lásku ani dávat, ani přijímat. To platí o lásce milenecké, manželské, ale i o lásce k dětem (Matějček, s. 26).

Sociální faktory ovlivňující vznik problémového chování souvisí s aktuálním stavem společnosti, ve které jedinec žije. Zde je nejvýznamnějším fenoménem rodina. Každé dítě potřebuje ke svému harmonickému vývoji lásku a porozumění. Takovou atmosféru dokáže nejlépe poskytnout rodina. Nejbezpečněji se cítíme, máme-li kolem sebe někoho, kdo nás má rád, kdo k nám patří a na koho můžeme spoléhat. Takovými dárci citové jistoty jsou především rodiče svým dětem (Matějček, 2018, s. 22).

Kvalita vazby mezi dítětem a matkou, resp. dítětem a ostatními členy rodiny, je klíčovým činitelem osobnostního vývoje. Vrozeným základem pevné vazby mezi osobami v rodině je

vazbové chování (Matoušek a Matoušková, 2011, s. 42). Dítě hledá ochranu u svého nejbližšího dospělého, a pokud ho nemá nablízku, cítí úzkost. Absence rodičovské lásky a péče pak v dětech vyvolává deprivaci.

Pokud jsou vztahy v rodině pozitivní, dítě se může cítit bezpečně, naučí se brát v úvahu potřeby druhých lidí a chová se k nim ohleduplně. Pokud jednoznačně pozitivní nejsou, převládne nejistota a s ní související koncentrace na sebe (Vágnerová, 2012, s. 18).

Pro pochopení bio-psycho-sociální podmíněnosti vzniku poruch chování dítěte demonstrují Valenta et al. (2014, s. 143) na vzniku hyperkinetické poruchy chování: V rámci biologických dispozic se uvádějí změny v koncentraci neurotransmiterů (dopaminu), což vede k impulzivitě, hyperaktivitě a poruchám pozornosti. Tyto se stávají důsledkem neúspěchu nejen ve škole, ale i v sociálních kontaktech mezi vrstevníky (hyperaktivní dítě není schopno dodržovat pravidla her a pro své okolí je obtížným, rušivým elementem). Ve škole, v důsledku své poruchy pozornosti působí jako lajdák a je označeno za černou ovci. V rámci labellingu se dítě této roli přizpůsobí a v psychické oblasti se jeho sebehodnocení snižuje, což se v sociální oblasti může demonstrovat (např. v roli agresora či oběti šikany). V rodinném prostředí jsou kromě projevů dítěte zátěží i stížnosti ze strany školy a školní neúspěšnost. Dítě se pak stává obětním beránkem – pseudopříčinou všech problémů v rodině. Rodiče často rezignují a výchova se stává nedůslednou, bezhraniční, což opět posiluje obraz hyperkinetické poruchy chování.

2.2 Klasifikace poruch chování

Poruchy chování lze klasifikovat a třídit mnoha různými způsoby tak, že by vydaly na samostatnou diplomovou práci. S přihlédnutím k zaměření této diplomové práce jsem vybral rozdělení podle stupně jejich nebezpečnosti pro společnost neboli sociální klasifikaci, která se orientuje na charakter konfliktu jedince s prostředím.

2.2.1 Disociální poruchy chování

Případy těchto poruch se projevují nespolečenskými a nepřiměřenými způsoby chování. Jde o drobné společenské odchylky, které nejsou pro společnost závažné. Jsou zvládnutelné v běžném školním prostředí pomocí běžných pedagogických prostředků, kdy není nutná účast speciálních institucí, metod a prostředků (Fischer a Škoda, 2008, s. 132).

Vojtová (2008, s. 66) uvádí, že taková porucha chování je dlouhodobější, i když její charakter je také přechodný. Častěji se opakují a porušování norem bývá úmyslné, ve velké míře souvisí se vzdorovitostí, negativismem. Mohou být reakcí na nevhodné výchovné postoje a nepochopení okolních dospělých, nicméně chování není provázáno výraznější nenávisť.

Jádrem psychopatologie disociální osobnosti je impulzivní chování, ve kterém je krátkodobá úleva od úzkosti či krátkodobý zisk uspokojení důležitější než déleodobé následky provedených činů. Základní životní postoj disociální osoby můžeme vystihnout výrokem „Budu si dělat, co budu chtít!“ – a kdo chce od ní něco jiného nebo jí v tom dokonce překáží, toho vnímá jako zvlášť zlého nepřítele. Hlavní disociálem respektovanou interpersonální hodnotou – podmínkou k tomu, aby dosahoval uspokojení svých potřeb a přání – je proto síla, a to v podobách fyzické energie, duševní nezdolnosti, sociální moci a ovládání, a existenciálního - výrazně soběstředného sebeurčení (Balcar, 2006, s. 3).

Lhaní je ve skutečnosti obraný mechanismus, kterým jedinec uniká z momentální, pro něho nepříjemné situace. Pravá lež je charakteristická úmyslem a vědomím nepravdivosti. Abychom mohli lhaní označit za poruchu, je důležitá frekvence a účel, který jedince ke lhaní vede (Fischer a Škoda, 2008, s. 132).

Vzdorovitostí míní Vališová a Kasíková (2011, s. 396) neúměrné prosazování osobního názoru v konfrontaci s výchovnou autoritou, nerespektování jejích přání a odmítání poslušnosti. Někdy dochází k tomu, že jedinec dělá pravý opak toho, co se po něm požaduje.

Zlozvyky míní Záškodná (1998, s. 66) naučené nevhodné způsoby chování (nezdvořilost, bezohlednost atd.), jejichž odstraňování je spojováno s vytvářením nových, odlišných stereotypů chování.

2.2.2 Asociální poruchy chování

U typu poruch tohoto druhu se jedná o závažné poruchy chování, které mají určitý stupeň nebezpečnosti pro společnost, která je spojena s jejich existencí a s důsledky, které jsou však závažnější pro jejich nositele. Jedná se o výrazné odchylky od normy, které nelze zvládnout běžnými prostředky, kdy je nutná intervence specialistů (speciálních pedagogů, psychologů) a speciálních institucí (poradny, terapie, léčebny). Mají trvalejší charakter a velmi často ústí v závažnější formy (Fischer a Škoda, 2008, s. 132).

Při asociální poruše chování toto neodpovídá mravním normám společnosti, nedosahuje však ještě úrovně ničení společenských hodnot. Může být až záležitostí patologickou, spadající do klinického obrazu některých nemocí. Bývá vázána na starší školní věk (Vojtová, 2008, s. 66). Asociální projevy chování jsou v rozporu se sociální normou. Jedinec porušuje sociální normy společnosti, přitom nepřekračuje právní předpisy. Ve svých důsledcích poškozuje nositel tohoto chování svým jednáním spíše sám sebe (Kaleja, 2020, s. 49).

Záškoláctví je jako zvláštní případ absentérství jev, kdy se žák úmyslně, bez omluvitelného důvodu a bez vědomí, popř. souhlasu rodičů nezúčastňuje vyučování a zdržuje se mimo domov. Má zpravidla souvislost se školní neúspěšností žáka (Průcha et al., 2009, s. 318).

Útěky charakterizuje Vágnerová (1999, s. 280) jako variantu únikového chování, kdy dítě utíká z prostředí pro něho ohrožujícího či nepřijatelného. Může jím být samotná rodina, stejně tak zařízení institucionální péče – dětské domovy, výchovné ústavy apod. V tomto případě se jedná nejčastěji o reakci dítěte na nepřijatelný pocit omezení osobní svobody či odtržení od jiného zázemí, které je pro něho přijatelné. Tatáž autorka doplňuje, že za nejzávažnější formu považuje toulání, které signalizuje dysfunkční rodinné prostředí s absencí citových vazeb, nezájmem či dokonce odmítáním dítěte ze strany rodičů. Toulky jsou ve větší míře promyšlené, dítě detailněji plánuje, kam půjde či jak si obstará obživu. Z hlediska rizik budoucího kriminálního selhání jedince jsou toulky nejzávažnějším problémem – v době toulání se děti často dostávají do kriminálně závadových part, v nichž mnohdy startují perspektivní kriminální kariéry.

Sebepoškozování je typický deprivací jev, akt autoagrese. Představuje chování bez vědomého, cíleného záměru zemřít, jehož důsledkem je poškození tělesné integrity. Znamená závažnou patologii zvláště ve věku adolescence, bývá pozorována převážně u dívek – často má sociální souvislosti (Fischer a Škoda, 2014, s. 77).

Návykovou látkou nebo drogou rozumíme přírodní nebo syntetickou látku, která rychle a výrazně ovlivňuje psychiku člověka, jeho citění, myšlení a chování. Přiřazujeme k nim i anabolika a hazardní hry, i když se o drogy nejedná, jelikož v jistém smyslu působí podobné problémy (Nešpor, 1996, s. 22).

2.2.3 Antisociální poruchy chování

Způsoby chování náležící do těchto typů poruch vykazují vysokou míru společenské závažnosti a nebezpečnosti. Jedná se vždy o protisociálně zaměřené činy, které porušují

zákonné normy, z nichž následně vyplývají sankce. V případě školské soustavy se jedná o ochrannou výchovu vykonávanou v ústavním zařízení (Fischer a Škoda, 2008, s. 132).

Antisociální chování bývá spojeno s výraznou agresivitou, primárně je motivováno úsilím uškodit a vykazuje značnou míru recidivy. Jedinci dopouštějící se takového chování si dopady svých činů uvědomují a záměrně se chovají způsobem, který je společensky nežádoucí. V odborné speciálně pedagogické literatuře se pro děti do 15 let věku nazývá dětská delikvence, resp. prekriminální, kdy se z hlediska trestního práva jedná o tzv. činy jinak trestné, u mladistvých ve věku 15-18 let se užívá termín juvenilní delikvence, z hlediska trestního práva jsou tato jednání označována jako provinění (Vojtová, 2008, s. 67).

Podle Drtilové a Koukolíka (1994, s. 65) mají antisociální osobnosti poruchu citového a sociálního vývoje, často doprovázenou různě těžkým kriminálním chováním. Přitom vývoj poznávání nemusí být porušen - někteří z těchto jedinců mohou mít vysoce nadprůměrnou inteligenci. Tito lidé se mohou chovat s určitým druhem povrchního půvabu. Pod tím se ale skrývá těžká porucha sebehodnocení, připadají si jako střed světa, trvalá bývá jejich potřeba zevních podnětů. Typická je nezdrženlivost, špatná nebo žádná sebekontrola, citová oploštělost, malá nebo žádná schopnost vcítění, parazitní způsob života, mnohočetné krátkodobé sexuální vztahy. Tito lidé neznají výčitky svědomí, jejich ničivost bývá chladná, přestože znají výbuchy zuřivosti. Parazitují na životech lidí druhých, jsou zcela neodpovědní. Přibližně u 40 % takto se chovajících lidí se prokazují svazky drobných neurologických a psychologických poruch prokazatelných už v raném dětství. Mají odchylné elektromagnetické chování mozkové kůry, u dětí s agresivní poruchou chování byly prokázány stejně jako u dospělých antisociálně se chovajících jedinců odchylky v látkové výměně nervového přenašeče serotoninu.

Americká psychiatrická společnost nahradila termínem antisociální osobnost původní dehonestující označení jedince termínem psychopat. Bartol a Bartol (2012, s. 258) v této souvislosti zdůrazňují, že ač mezi oběma typy chování – antisociálním a psychopatickým – existuje řada shodných rysů, nejsou totožná, a proto se lze s termínem kriminální psychopat, popř. pachatel s diagnózou psychopatické poruchy osobnosti, setkat v odborné literatuře dodnes. Antisociální chování zahrnuje širší spektrum vzorců jednání, vycházejících převážně z klinických pozorování, zatímco psychopatické projevy chování vykazují i objektivně diagnosticky zjištěné difference kognitivního, emocionálního a neuropsychologického rázu. Tuto, co do šíře svého vymezení odlišnou, kategorizaci obou typů pachatelů s výše uvedenými poruchami chování názorně ilustrují na příkladu jejich zastoupení na mužské vězeňské

populaci, kde výzkumy opakovaně potvrzují 50 až 80% zastoupení osob s antisociálními rysy osobnosti, zatímco kritéria pro diagnostikovanou psychopatii splňuje pouze 11 až 25 % vězňů.

Krádež je skutek, kdy jedinec nerespektuje vlastnictví jiných osob. Proto o krádeži mluvíme až v době, kdy dítě dospěje do takové vývojové úrovně, v níž již chápe pojem vlastnictví a akceptuje normu, která se vztahuje k cizím věcem. Je nutné rozlišovat formy krádeží - dítě si jimi může upevňovat pozici v partě (aniž by šlo o kompenzaci osobní neuspokojenosti), kupovat přízeň vrstevníků (neuspokojenost v oblasti sociálních vztahů) či uspokojovat svou citovou oblast prostřednictvím náhradního uspokojení na nižší úrovni (nákupy pro vlastní potřebu v množství, které nemůže sám spotřebovat). Bývá příznačné, že si dítě tyto věci schovává nebo je nosí s sebou (Matějček, 2011, s. 305-307).

Je známou skutečností, že pravděpodobnost výskytu závadového chování u dětí též stoupá, pokud se v jejich nejbližším sociálním okolí vyskytuje tzv. kriminální infekce. Tato skutečnost se projevila i v rodinném zázemí našich klientů. Nejčastějšími závadami byl alkoholismus a majetková trestná činnost vychovatelů v rodině (Večerka et al., © 2011).

2.3 Dítě s poruchou chování ve výchovném ústavu

Jak již bylo shora popsáno, výchovné ústavy pečují o osoby starší 15 let, které mají závažné poruchy chování a u nichž byla nařízena ústavní výchova nebo uložena ochranná výchova. Vyhláška č. 438/2006 Sb., kterou se upravují podrobnosti výkonu ústavní výchovy a ochranné výchovy ve školských zařízeních rozlišuje: dětmi se závažnými poruchami chování jsou označovány ty děti, které jsou v důsledku svého psychického oslabení závažně ohroženy ve svém vývoji, děti s poruchami pozornosti a soustředění, doprovázenými hyperaktivitou, které není možné zvládat běžnými výchovnými postupy a metodami a děti experimentující s návykovými látkami nebo drogově závislé. Výchovně léčebná péče je takovým dětem zajišťována speciálně pedagogickými a psychologickými metodami, zpravidla za spolupráce zdravotnického zařízení, které je způsobilé poskytovat požadovanou zdravotní péči (vyhl. č. 438/2006 Sb., § 10).

Dětmi s extrémními poruchami chování jsou označovány ty děti, které se opakovaně nedovoleně vzdalují ze zařízení a dopouštějí se jednání, které má znaky trestné činnosti, přičemž se jedná o děti, které v dané situaci není možné zvládnout výchovnými postupy, organizací a prostředky používanými v běžných zařízeních, děti, u nichž jsou násilné projevy chování spojeny s náznaky duševních poruch, sexuálních úchylek, u nichž se však jeví

specializovaná péče jako vhodná součást výchovně léčebného působení, děti s drogovou závislostí, děti mladší 15 let, kterým byla uložena ochranná výchova a děti, kterým soud uložil ochrannou výchovu, přestože již jsou trestně odpovědné, ale z osobnostních či výchovných důvodů je vhodné dokončit v daném zařízení započatý proces výchovných a socializačních změn. Organizace výchovných, vzdělávacích a zájmových činností je za spolupráce psychologa a speciálního pedagoga-etopeda zpracována v rámci plánu výchovně vzdělávacích činností, na základě kterého se zpracovávají týdenní programy výchovně vzdělávacích činností. Dominantní součástí programu jsou odpovídající psychoterapeutické a socioterapeutické techniky individuálního i skupinového charakteru (vyhl. č. 438/2006 Sb., § 11).

Děti s rizikovým chováním v institucionální péči poruší pravidla, která jsou institucí dané, v rámci propustky selhává, vrací se k obvyklým strategiím chování a ohrožuje další klienty v zařízení. U těchto dětí vidíme často již výraznější problémy s užíváním návykových látek až projevy závislosti. Z toxikologie je patrný výrazný nárůst metabolitů různých návykových látek, nejčastěji je to pervitin (Myšková, 2019, s. 38).

Děti se závažnými poruchami chování se umísťují do dětských domovů se školou a výchovných ústavů nebo oddělení a děti s extrémními poruchami chování do výchovných ústavů na nezbytně nutnou dobu, přičemž nejpozději v osmém týdnu po umístění dítěte probíhá přehodnocování aktuálnosti jeho pobytu v daném zařízení. Po ukončení pobytu je dítě přemístěno zpravidla zpět do původního dětského domova se školou nebo výchovného ústavu. Do výchovného ústavu nejsou umísťovány děti s psychickým onemocněním spočívajícím v možných rozvíjejících se psychózách vyžadujících průběžnou zdravotní péči (Vojtová, 2008, s. 60).

Kvalitu života v dospělosti v sobě většinou zrcadlí odraz prožitého dětství a dospívání. V dětství se jedinec učí způsobu chování, vytváří si sociální síť a řeší rozličné situace, přes které získává zkušenosti ve vztahu k sobě a k druhým lidem. Některé děti musí čelit ve svém okolí překážkám sociální a osobnostní povahy, kdy se jejich socializace vyvíjí rizikově. Rizikové chování dítěte lze vnímat ve smyslu narušení vztahů k sobě, rodině, společnosti a k vrstevníkům.

Poruchami chování jsou odchylky v oblasti socializace dítěte, které v jejich důsledku není schopno respektovat běžné normy chování na úrovni odpovídající jeho věku a rozumovým schopnostem. Takovým chováním v různé míře, opakovaně a dlouhodobě narušuje sociální normy, byť je chápe, ale nepřijímá je nebo se jimi nedokáže řídit, protože v dané chvíli nebo trvale není schopno ovládat svoje chování.

Příčiny vzniku poruch chování mohou být různé a obvykle se počítá nepříznivý vliv většího počtu různých rizik - to znamená, že jde o multifaktoriální podmínění. Tyto faktory mohou být biologické, psychologické i sociální a působí ve vzájemné interakci.

Poruchy chování dítěte lze mimo jiné třídit podle stupně rizikovosti chování k zájmům společnosti, kdy tato sociální klasifikace odráží charakter konfliktu dítěte s prostředím, tedy míru jeho nebezpečnosti pro společnost, resp. pro sebe samého. Naznačené sociální členění dělí poruchy chování dítěte na disociální poruchy chování, projevující se nespolečenskými formami chování jako jsou nedodržování společenských norem, bezohlednost vůči ostatním či bouřlivé reakce na frustraci, které jsou ale zvládnutelné běžnými pedagogickými prostředky, dále na asociální poruchy chování projevující se porušováním společenských norem bez překračování právních předpisů, které jsou závažnější pro jejich nositele a k jejichž nápravě je nutná intervence specialistů a v poslední řadě antisociální poruchy chování projevující se porušováním norem nejen morálních a sociálních, ale i právních, přičemž takové chování už nepoškozuje jen jedince, ale i jeho okolí, resp. celou společnost, je vysoce společensky nebezpečné a obsahuje závažné formy chování.

Výchovné ústavy pečují o osoby starší 15 let, které mají závažné poruchy chování a u nichž byla nařízena ústavní výchova nebo uložena ochranná výchova. Dětem se závažnými poruchami chování, které jsou v důsledku svého psychického oslabení závažně ohroženy ve svém vývoji, je zajištěna potřebná speciálně pedagogicko – terapeutická podpora za spolupráce zdravotních zařízení. Na oddělení specializované na výchovně léčebnou péči pro děti s extrémními poruchami chování (tzv. EPCHO) jsou děti s extrémními poruchami chování umísťovány na nezbytně nutnou dobu. Do výchovného ústavu nejsou umísťovány děti s psychickým onemocněním.

3 Prostředí výkonu ústavní péče

Prostředí, v němž je ústavní péče vykonávána, má důsledky v psychickém i tělesném vývoji dítěte. Nejdůležitější základnou v životě dětí je jejich potřeba kontinuity s osobami, se kterými jsou si primárně blízké, pocit stálosti, který je navozen a stabilita. Důležitou roli hraje narušenost vztahů s biologickými rodiči, specifické traumatické zážitky, emocionální narušení v důsledku umístění do náhradní péče a nutnost přizpůsobení se náhradnímu prostředí (Ptáček et al., 2011, s. 36).

Kromě náhradní rodinné péče, která není předmětem této práce, se náhradní výchovná péče o děti vykonává ve školských zařízeních pro výkon ústavní výchovy nebo ochranné výchovy (zařízení) a ve školských zařízeních pro preventivně výchovnou péči (střediska výchovné péče). Na základě rozhodnutí soudu o ústavní výchově nebo ochranné výchově nebo o předběžném opatření je dítěti v zařízeních zajištěna náhradní výchovná péče v zájmu jeho zdravého vývoje, řádné výchovy a vzdělávání, vytvářeny podmínky podporující sebedůvěru dítěte, rozvíjející citovou stránku jeho osobnosti a umožňující aktivní účast dítěte ve společnosti a poskytována podpora při přechodu dítěte do jeho původního rodinného prostředí nebo jeho přemístění do náhradní rodinné péče (zákon č. 109/2002 Sb., § 1).

Matějček (1999, s. 31) definuje náhradní výchovnou péči jako formou péče o děti, jež nemohou být vychovávány ve vlastní rodině. Nejčastěji jde o péči ústavní, kde je dítě vychováváno až do své dospělosti. Profesně se užívá termín ústavní výchova. Náhradní výchova formou ústavní péče je vykonávána v diagnostických ústavech, dětských domovech, dětských domovech se školou a výchovných ústavech (zákon č. 109/2002 Sb., § 2).

Škoviera (2006, s. 15) vysvětluje, že i když není legislativa v pojmenování situace dítěte vychovávaného mimo biologickou rodinu jednoznačná, existuje shoda v tom, že se dítě nachází v náhradním výchovném prostředí, v němž se mu dostává jednak péče, tak i výchovy. Pojem náhradní výchova tak zastřešuje jak náhradní výchovu v rodinách, tak náhradní výchovu institucionální.

3.1 Diagnostický ústav

Diagnostický ústav je zařízení, které přijímá především jednotlivce s nařízeným předběžným opatřením či ústavní výchovou nebo uloženou ochrannou výchovou za účelem komplexního vyšetření, které zahrnuje diagnostické, vzdělávací, terapeutické, výchovné a sociální činnosti. Výstupem z vyšetření je komplexní diagnostická zpráva s návrhem

specifických výchovných a vzdělávacích potřeb - tzv. program rozvoje osobnosti (Fischer a Škoda, 2008, s. 140-141). Diagnostický ústav pak děti, na základě komplexního vyšetření zdravotního stavu a volné kapacity jednotlivých zařízení, umísťuje do dětských domovů, dětských domovů se školou nebo výchovných ústavů. Pobyt v ústavu trvá zpravidla 8 týdnů.

Diagnostické ústavy nebo výchovné skupiny diagnostických ústavů jsou členěny podle pohlaví nebo podle věku dítěte (Bubleová et al., 2011, s. 56). Základní organizační jednotkou pro práci s dětmi v zařízení je výchovná skupina, kterou tvoří nejméně 4 a nejvíce 8 dětí skupin (zákon č. 109/2002 Sb., § 4).

Diagnostické ústavy dále poskytují péči na přechodnou dobu, zpravidla do tří dnů, dětem zadrženým policií na útěku od rodičů nebo jiných osob, popřípadě institucí, odpovídajících za jejich výchovu, tj. z ústavů (Sovák et al., 2000, s. 372).

3.2 Dětský domov

Účelem dětského domova je zajišťovat péči o jedince s nařízenou ústavní výchovou, kteří nemají závažnější poruchy chování. Do dětského domova mohou být umísťováni jednotlivci ve věku od 3 do 18 let a rovněž nezletilé matky spolu s jejich dětmi (Fischer a Škoda, 2008, s. 141).

Posláním dětského domova je vytvoření optimálních podmínek pro všestranný rozvoj dítěte dle jeho individuálních potřeb a jeho příprava na samostatný život. Dětský domov plní funkci výchovnou, vzdělávací a sociální. Podle Švancara a Buriánové (1988, s. 161) nelze jen překlenout a zahalit životní zkušenosti, které si dítě z předchozího negativně působícího nebo nedostatečně podnětného prostředí přineslo. Je třeba také usilovat o odstranění nedostatků v jeho sociálním a osobnostním vývoji a citlivě dítě připravovat a vést k překonávání problémů plynoucích z jeho společensky výjimečného postavení.

Děti se vzdělávají ve školách, které nejsou součástí dětského domova. Základní organizační jednotkou pro práci s dětmi v zařízení je rodinná skupina, kterou tvoří nejméně 6 a nejvíce 8 dětí. V jedné budově či ve více budovách v jednom areálu lze zřídit nejméně 2 a nejvíce 6 rodinných skupin (zákon č. 109/2002 Sb., § 12, § 4). Sourozenci bývají vzhledem k žádoucímu udržení rodinných vazeb a vztahů zařazováni do stejné rodinné skupiny. Dětské domovy tohoto typu se proto vyznačují za domy rodinného typu.

3.3 Dětský domov se školou

Účelem dětského domova se školou je zajišťovat péči o jedince s nařízenou ústavní výchovou, mají-li závažné poruchy chování, s nařízenou ústavní výchovou, vyžadují-li pro svou přechodnou nebo trvalou duševní poruchu výchovně léčebnou péči, s uloženou ochrannou výchovou a jsou-li nezletilými matkami za současného splnění výše uvedených podmínek, a jejich děti (Fischer a Škoda, 2008, s. 141). Doprovodná léčebná péče by měla zamezit další prohloubení již vzniklých poruch chování.

Do dětského domova se školou mohou být umístřovány děti zpravidla od 6 let do ukončení povinné školní docházky. Pokud v průběhu povinné školní docházky pominuly důvody pro zařazení dítěte do školy zřizované při dětském domově, je dítě zařazeno do školy, která není součástí dětského domova se školou. Nemůže-li se dítě po ukončení povinné školní docházky pro pokračující závažné poruchy chování vzdělávat ve střední škole mimo zařízení nebo neuzavře-li pracovněprávní vztah, je přerazeno do výchovného ústavu. Základní organizační jednotkou pro práci s dětmi v zařízení je rodinná skupina, kterou tvoří nejméně 5 a nejvíce 8 dětí. V dětském domově se školou lze v jedné budově či ve více budovách v jednom areálu zřídít nejméně 2 a nejvíce 6 rodinných skupin (zákon č. 109/2002 Sb., § 13, § 4).

3.4 Výchovný ústav

Výchovné ústavy pečují o osoby starší 15 let, které mají závažné poruchy chování a u nichž byla nařízena ústavní výchova nebo uložena ochranná výchova. Do výchovného ústavu může být umístěn i jedinec starší 12 let, v případě uložené ochranné výchovy, a tak závažných poruch chování, že nemůže být umístěn v dětském domově se školou. Výchovné ústavy se zřizují odděleně pro jedince s nařízenou ústavní výchovou, s uloženou ochrannou výchovou, pro jedince vyžadující léčebně výchovnou péči a pro nezletilé matky s dětmi, pokud splňují výše uvedené podmínky (Fischer a Škoda, 2008, s. 141).

Základní organizační jednotkou pro práci s dětmi v zařízení je výchovná skupina, kterou tvoří nejméně 5 a nejvíce 8 dětí. Ve výchovném ústavu lze v jedné budově zřídít nejvíce 6 výchovných skupin. Děti se do výchovných skupin zařazují se zřetelem na jejich výchovné, vzdělávací a zdravotní potřeby (zákon č. 109/2002 Sb., § 4).

Výchovný ústav má být systémem sociálněpedagogické činnosti primárně zaměřené na rozvoj, změnu a podporu osobnosti klienta a jeho sociálního okolí. Nabízí funkci výchovnou/převýchovnou, vzdělávací a sociální. Cílem by měla být reedukace (spolu

s resocializací) mravně narušených jedinců. Výchovné ústavy by neměly sloužit pro odložení nepohodlných dospívajících ani jako náhrada rodičovství. Největšími problémy výchovných ústavů jsou nárůst útekovosti svěřenců a jejich beztrestnost (s výjimkou ochranné výchovy), vzestup agresivity, sebepoškozování, vzrůstající počet drogově závislých, šikana, sexuální zneužívání, ale i nezáměr rodičů, nedostatek kvalifikovaných pedagogických pracovníků a jejich rezignovaný postoj k práci (Matoušek, 2013, s. 415-416).

Školskými zařízeními pro výkon ústavní výchovy nebo ochranné výchovy jsou diagnostický ústav, dětský domov, dětský domov se školou a výchovný ústav. Každé z těchto zařízení poskytuje péči určitému okruhu dětí za splnění specifických podmínek. Tato různá prostředí a formy péče a výchovy, lišící se podle typu zařízení, mají zásadní vliv na všechny oblasti dalšího vývoje dítěte a obecně i na jeho celoživotní úspěšnost. Pro zdravý vývoj dítěte je potřebné a přirozené vyrůstat v rodinném prostředí, které mu poskytuje dostatek podnětů a pocit kontinuity. Ústavní péče by tedy neměla sloužit k dlouhodobému umístění dětí.

Diagnostický ústav přijímá děti z terénu, které byly vypátrány na útěku a děti před výkonem ústavní či ochranné výchovy zpravidla na dva měsíce za účelem komplexního diagnostického vyšetření, které zahrnuje úkoly diagnostické, vzdělávací, terapeutické, výchovné a sociální. Podle výsledků provedené diagnostiky a podle volné kapacity dalších zařízení děti umísťuje a přemísťuje do dětských domovů, dětských domovů se školou a výchovných ústavů.

Děti bez závažných poruch chování jsou umísťovány do dětských domovů, a to z důvodu, že se o ně rodiče nedokážou či nemohou postarat. Domovy plní především úkoly vzdělávací, výchovné a sociální. Děti se vzdělávají ve školách, které nejsou součástí dětského domova.

Dětský domov se školou zajišťuje péči dětem s nařízenou ústavní výchovou, které mají závažné poruchy chování nebo které pro duševní poruchu vyžadují výchovně léčebnou péči, nebo dětem s uloženou ochrannou výchovou. Vzdělávání probíhá zpravidla ve škole, která je součástí domova.

Výchovné ústavy pečují o děti ze sociálně slabého rodinného prostředí, kde je jejich výchova ohrožena sociálně patologickými jevy či o děti s výchovnými problémy, o děti experimentující s návykovými látkami či se špatnou školní docházkou a také o děti, které mají zkušenosti s trestnou činností (zákon č. 109/2002 Sb., § 2-14).

4 Rizika ústavní výchovy

Ústav je do jisté míry světem pro sebe, ostrovem soběstačného řádu, v němž je život omezenější a předvídatelnější než v okolním sociálním prostředí. Stejně jako rodiny a státy, udržují ústavy svůj vnitřní řád soubory pozitivních a negativních sankcí. Je zde dána hierarchie společenských pozic, formální nadřízenost se nemusí krýt s nadřízeností neformální. Ústavy mají svůj folklór, slovník i atmosféru. Vůči vnějšímu světu jsou víceméně uzavřené a vstup do nich je kontrolovaný. Mezi klienty navzájem i mezi klienty a personálem existuje hranice a nic není ponecháno náhodě, kdo, s kým a kde může být v kontaktu (Matoušek, 1999, s. 21).

4.1 Hospitalismus

Nejzávažnějším rizikem ústavní péče je hospitalismus, tedy stav dobré adaptace na umělé ústavní podmínky doprovázený snižující se schopností adaptace na neústavní "civilní" život. V ústavu mívá klient plné zaopatření, někdo pro něj vaří, někdo se stará o jeho finance, někdo topí, někdo mu organizuje práci a obstarává předměty potřebné k životu. Navíc se klient stýká s omezeným počtem spoluobytel a personálu ústavu, pohybuje se v omezeném prostoru. Je pak pro něj snazší orientovat se v takovém redukovaném světě s omezenými odpovědnostmi než v komplexním a nepřehledném vnějším světě (Matoušek, 1999, s. 118).

Běhounková (2012, s. 52) pro tento stav používá termín skleníkový efekt. V důsledku dlouhodobého umístění v ústavním prostředí dochází k institucionální deprivaci dítěte, kdy systém péče určený k jeho ochraně v konečném důsledku druhotně poškozuje jeho psychický stav. Kromě citového strádání dochází k posilování nežádoucí vazby na institucionální prostředí a k oslabování schopnosti obstat v samostatném životě mimo zařízení.

Rieger (2009, s. 14) definuje hospitalismus jako ústavní závislost, především závislost na ústavním plném zaopatření, kdy se jedinec přizpůsobí bytostně světu uvnitř instituce, a to posílí jeho izolaci vůči všem vlivům vnějšího světa.

4.2 Psychická deprivace

Langmeier a Matějček (2014, s. 26) definují psychickou deprivaci jako psychický stav vzniklý následkem takových životních situací, kdy subjektu není dána příležitost k ukojení některé jeho základní potřeby v dostačující míře a po dosti dlouhou dobu.

Podle Matouška (1999, s. 63-64) nese tradiční ústavní péče o děti dobře známé a dobře pojmenované riziko – deprivacní syndrom. Děti vychovávané ve větších skupinách, v nichž se na směny mění pečující osoby, jsou několikanásobně méně než v rodině podněcovány ze strany dospělého. Chybí možnost rozvinutí dlouhých interakčních sekvencí, při nichž za normálních okolností kontakt matky s dítětem sílí a opadá za vzájemného zrcadlení nálad a soustředování pozornosti na stejný cíl. Ve srovnání se svými vrstevníky působí jako méně nadané, pomalejší (někdy také hyperaktivní v jakýchsi záchvatech aktivity), úzkostné a bojácné, zatížené mnoha duhy zlovyků.

Psychická deprivace znamená dlouhodobý nedostatek uspokojení potřeby lásky, vřelého intenzivního vztahu a dostatečného přísunu podnětů z prostředí – postihuje proto většinu dětí v ústavních zařízeních, kde přes snahy o zkvalitnění péče je příležitost k vytvoření výlučného a těsného citového pouta dítěte s náhradními pečovateli nedostatečná (Říčan a Krejčířová, 2006, s. 287-288).

Sledováním mozkových funkcí moderními zobrazovacími metodami je doloženo, že mozek dětí vyrůstajících v deprivacním prostředí funguje jinak než dětem vyrůstajícím v rodinách – mozek doslova zakrňuje. Děti vyrůstající v ústavech mají špatnou schopnost vcítovat se do druhých lidí, neorientují se dobře v interpersonálních vztazích, často neumějí řešit konflikt bez agresivity, mají nízké sebehodnocení, hůře se orientují v morálních normách a v hodnotových dilematech (Matoušek a Pazlarová, 2010, s. 14).

Podle Matějčka (1994, s. 14-15) se citový vztah dítěte k „jeho“ lidem (nejen k matce, ale i ke komukoliv jinému, kdo se k dítěti mateřsky chová), zakládá nikoliv na tom, že mu působili nějakou příjemnost (krmení apod.), nýbrž proto, že mu zajišťovali pocit jistoty a bezpečí. Pro dítě je důležité psychologické rodičovství, založené na vnitřní, psychickém, citovém přijetí dítěte (a nikoliv jen biologické rodičovství). Dítě za své rodiče přijímá ty, kdo se k němu mateřsky a otcovsky chovali a mají jej rádi.

4.3 Ztráta soukromí

V ústavním zařízení dochází k zásahům do soukromí. Mnohdy je charakter zařízení podmíněn jeho budovou, kdy zámecké stavby či starší vily v tomto ohledu přinášejí přirozené stavebně-technické limity. Pokoje jsou rozlehlé s vysokými stropy, některé pokoje jsou průchozí. To vše vede k internátnímu dojmu s minimální mírou zachování soukromí. Mají-li být zařízení přizpůsobována tomu, aby co nejvíce navozovala rodinnou atmosféru, je nezbytné

vyvarovat se velkým mnohalůžkovým ložnicím dětí. Děti většinou nemají v ložnicích uzamykatelný prostor, do kterého by si mohly uschovat své nejcennější věci. Někdy se sice skříň uzamknout dá, ale má v ní věci více dětí, v jiných případech jsou uzamykatelné prostory umístěny mimo ložnice, popř. lze věci uzamknout v místnosti personálu. Děti se potýkají s nedostatkem soukromí při provádění hygieny, tento požadavek roste s věkem dítěte. Musí jim být umožněno nosit vlastní oblečení, neboť v institucionálním prostředí je to výrazem své individuality (erární oblečení nejsou děti povinny nosit ani za trest). Bezpečnostním účelem motivované prohlídky dětí vracějících se z pobytu mimo zařízení by měly být prováděny v prostorech tomu určených s respektováním soukromí a důstojnosti dítěte. Mnohé argumenty jdoucí proti většímu zajištění soukromí dětem spočívají v konstatování, že „dětem to nevadí a že už si zvykly“ (Veřejný ochránce práv, © 2011).

Významnou oblastí života dítěte v zařízení je jeho soukromí, zachování jeho osobní, tělesné i duševní intimity. Polarity v této oblasti jsou zejména o potírání versus ochraně soukromí. Všechny aktivity jsou provozovány za přítomnosti druhých osob, s jedinci je zacházeno hromadně, denní aktivity časovány kolektivně. Člověku je zabráněno, aby své tělo, jednání i myšlení mohl držet stranou kontaktu s cizími osobami, pokusy o soukromí jsou penalizovány (Myšková, 2019, s. 15).

V uzavřených ústavech snadno vzniká tzv. ponorková nemoc. Stereotypní prostředí, z něhož se nedá uniknout, zvyšuje únavu a snižuje toleranci. Období sžívání vyznačující se rozjařenou náladou a optimismem je vystřídáno útlumovým stadiem, jež později přechází do stadia nepokrytého nepřátelství. Přijde čas, kdy si lidé nemají co vyjevit, kdy už je možné předvídat nevyslovené myšlenky toho druhého a jeho oblíbené náměty se mění v nesmyslné žvanění. Veškeré činnosti druhého se stávají nesnesitelně protivnými (Matoušek, 1999, s. 119).

4.4 Šikana

Šikana je jednou z nejrozšířenějších a zároveň nejzávažnějších forem dětské agresivity. Již dávno neplatí mýtus, že šikana je doménou armády, nápravně – výchovných zařízení pro výkon trestu odnětí svobody či výchovných ústavů. S chováním, které označujeme jako šikanování se můžeme setkat ve školských zařízeních (šikana v tomto prostředí se též někdy označuje anglickým ekvivalentem bullying), v zaměstnání (mobbing a bossing), v ústavech sociální péče, v zařízeních pro seniory či psychiatrických léčebnách (Svoboda, s. 55-56).

Šikana je agresivní chování ze strany žáka vůči žákovi nebo skupině žáků či učiteli, které se v čase opakuje (nikoli nutně) a je založeno na vědomé, záměrné, úmyslné a obvykle skryté snaze ublížit fyzicky, emocionálně, sociálně a v případě šikany učitele také profesionálně. Šikana je dále charakteristická nepoměrem sil, bezmocností oběti, nepříjemností útoku pro oběť a samoúčelností agrese (MŠMT, © 2016).

Mühlpachr (2001, s. 80) považuje šikanu za systematickou agresi, která je zpravidla opakovaná a dopouští se jí jednotlivec či skupina vůči jinému jednotlivci či skupině. Podstatné přitom je, že se nejedná o střetnutí rovnocenných partnerů v konfliktu, ale že oběť šikanování je vůči útočníkovi prakticky bezbranná. Může se jednat jak o násilné fyzické, tak i psychické či verbální. Se šikanováním se častěji setkáváme u chlapců. Působí zde pravděpodobně i vliv kulturních vzorů – mužnost projevovaná agresivním chováním.

Matoušek (1999, s. 119) upozorňuje, že všechny uzavřené instituce s autoritativním režimem jsou výtečnou živnou půdou pro šikanování. V takových ústavech se násilí může stát pozitivně hodnoceným způsobem uplatnění potřeb a práv jednotlivce. Největší autoritu pak mají nejagresivnější příslušníci personálu a nejbrutálnější chovanci, kteří vytvářejí subkulturu sociometrických hvězd, jejichž činy jsou ostatními chovanci posuzovány zcela odlišně od toho, jak je posuzuje občanská společnost a soudy.

Říčan a Krejčířová (2006, s. 291) uvádí, že systematické šikanování v podobě násilí mezi vrstevníky přináší závažné následky na vývoji osobnosti.

4.5 Zneužívání psychoaktivních látek

Řada dětí zakusí psychoaktivní látky paradoxně až v ústavním zařízení poté, co byly vytrženy z rodinného prostředí, kde jim toto riziko nehrozilo nebo mu v něm dokázaly odolat.

Za psychoaktivní látku se považuje každá látka, která ovlivňuje lidskou činnost. Některé z nich vyvolávají závislost, hovoříme pak o látkách návykových. Návyková látka je každá chemická látka, která mění psychický stav a na kterou se může vytvořit návyk a závislost. Jako fyzická závislost se označuje rozvoj nepříjemných tělesných příznaků (třes, pocení, křeče, průjem) po vysazení či prudkém snížení pravidelné dávky návykové látky. Psychická závislost znamená touhu po opětovném navození příjemných duševních stavů a přetrvává mnohem déle než závislost fyzická, která je přítomna několik dnů, nejvýše týdnů. Často je však soubor příznaků komplexnějšího charakteru a hovoří se proto o psychosomatické závislosti (Fischer a Škoda, 2014, s. 81-82).

Stejní autoři (2008, s. 149) zmiňují významné sociální faktory, které zvyšují sklony a pravděpodobnost rozvoje závislosti na psychoaktivních látkách. Mezi ty nejdůležitější, které mají vztah k problematice ústavní péče, patří vliv rodiny (dysfunkčnost, anomalita rodičů, syndrom CAN apod.), vliv sociální skupiny (party, subkultury), vliv životního prostředí (anonymní prostředí města bez sociální kontroly, sídliště a průmyslové zóny, migrace této ohrožené skupiny obyvatel, pocit vykořeněnosti), sociální konformita.

Podle Nešpora (2018, s. 18) by se měla definitivní diagnóza závislosti obvykle stanovit pouze tehdy, jestliže během jednoho roku došlo ke třem nebo více následujícím jevům:

1. Silná touha nebo pocit puzení užívat látku;
2. Potíže v sebeovládání při užívání látky, a to pokud jde o začátek a ukončení nebo množství látky;
3. Tělesný odvykací stav. Látka je užívána s úmyslem zmenšit příznaky vyvolané předchozím užíváním této látky;
4. Průkaz tolerance k účinku látky jako vyžadování vyšších dávek látek k dosažení účinku původně vyvolaného nižšími dávkami;
5. Postupné zanedbávání jiných potěšení nebo zájmů ve prospěch užívané psychoaktivní látky a zvýšené množství času vyhrazeného k získání nebo užívání látky nebo zotavení se z jejího účinku;
6. Pokračování v užívání přes jasný důkaz zjevně škodlivých následků: poškození jater nadměrným pitím, depresivní stavy z nadměrného užívání látek, toxické poškození myšlení.

Nešpor (2018, s. 73-74) dále varuje, že se u dětí a dospívajících vytváří závislost na návykových látkách podstatně rychleji než u dospělých (řádově i během měsíců). Existuje riziko těžších otrav s ohledem na nižší toleranci, menší zkušenost a tendenci k riskování, typickou pro období dospívání. Takové děti a dospívající zřetelně zaostávají v psychosociálním vývoji (oblast vzdělávání, citového vyžívání, sebeovládání, sociálních dovedností), i pouhé experimentování s návykovými látkami jim přináší větší problémy v různých oblastech života (rodina, škola, trestná činnost). Alkohol, marihuana, pervitin a jiné návykové látky narušují vytváření sítí mozkových buněk, k němuž v dospívání dochází ve větší míře než v pozdějších letech, což vede k znevýhodnění těchto dospívajících v řadě oblastí.

Lze shrnout, že nepříznivé účinky ústavní výchovy mají nezanedbatelná rizika na vývoj dítěte. Tato rizika se liší podle toho, v jaké životní situaci a v jakém věku se dítě do ústavního zařízení dostalo - čím je dítě mladší, tím jsou tyto nepříznivé účinky ústavů silnější.

V ústavu se dítě pohybuje se v jeho omezeném prostoru a bezprostředním okolí, stýká se s omezeným počtem obdobně smýšlejících a jednajících spoluobytel a personálu, který za něj vyřizuje činnosti a úkoly, se kterými by se v běžném prostředí muselo vypořádat vlastními postupy a silami. Je pro něho snazší orientovat se v ústavním redukovaném světě než v komplexním a nepřehledném vnějším světě neústavního prostředí, není tzv. otužilé.

V zařízení ústavní výchovy není možné nikdy vytvořit prostor, ve kterém děti mohou být samy sebou, není možné dodržet nároky soukromí jako v běžné rodině. V ústavní péči jsou děti stále ve velkých kolektivech včetně personálu ve službě a v zařízení tohoto typu musí dodržovat konvenci svých společenských rolí.

Dětem vychovávaným v deprivacním prostředí ústavu funguje mozek jinak než dětem vyrůstajícím v rodinách. V některých oblastech je jejich mozek méně aktivní, děti se dobře neorientují v mezilidských vztazích, mají špatnou schopnost vcítovat se do druhých, hůře si zvnitřňují morální normy, konflikty často řeší agresí.

Instituce s autoritativním režimem je živnou půdou pro šikanování, kterým je násilné chování vůči jednotlivci či skupině vrstevníků. Šikanování zahrnuje jak psychické, tak i týrání.

Vliv sociálních faktorů v ústavní péči zvyšuje riziko závislosti na psychoaktivních látkách. Děti vyrůstající v ústavu mají předpoklad sociálního selhání od kriminality, prostituce, k drogové závislosti až po neschopnost uplatnit se na trhu práce a založit vlastní rodinu, povětšinou mají celkově nižší kvalitu života.

5 Útěky dětí z výchovných ústavů

Útěk dítěte z domova prožívají rodiče zvlášť těžce. Strach o dítě, o němž nevědí, kde je a co se s ním děje, úzkost a nejistota, když neznají příčinu takového jednání, to je samozřejmě krutý prožitek. Ten je pak zpravidla doplněn rozhořčením, když se dítě najde a potvrdí, že odešlo o své vůli. Příznačné je, že prakticky týž postoj k útěkům svých svěřenců zaujímají vychovatelé ústavních zařízení. I oni se bojí o zdraví dítěte, i když ne snad tolik jako rodiče, ale navíc prožívají ponížení své profesionální výchovatelské identity. Tím bolestnější je pro ně útěk chovance, do něhož vkládali naděje, vidí v něm chladně vypočítavou zradu, zejména je-li útěk plánovaný (Matějček a Dytrych, 1997, s. 126).

5.1 Zátěžové situace dětí v ústavní péči

Zátěžové situace nejsou čímsi v principu nežádoucím. Můžeme naopak říci, že mobilizují organismus, podněcují člověka k učení, k hledání nových cest, vedou ho k vyšším výkonům, zároveň však za určitých okolností (při nepřiměřeném stupňování náročnosti situace vzhledem k možnostem jedince) se stávají zdrojem nežádoucích stavů a reakcí. Pobyt dítěte v ústavním zařízení mimo přirozené prostředí rodiny je pro něj zátěžovou situací, se kterou se musí umět vyrovnat. Navíc si toto prostředí nevybralo, často se do něj nedostalo vlastním přičiněním, a proto takové setrvání považuje za křivdu. Vstupuje do neznámého, někdy až nepřátelského prostředí, v němž se musí podrobit pravidlům a začlenit se do hierarchie jeho obyvatel.

Podle Hartla a Hartlové (2000, s. 699) plyne zátěž ze svízelných sociálních vztahů či situací, kdy jejími ukazateli mohou být ztráta pocitu dobrého zdraví, zesilující pocity nejistoty, rostoucí pocity vnitřního nebo vnějšího ohrožení, prohlubující se pocity nedostatečnosti v sociálních rolích a úkolech, neschopnost přizpůsobit se novým situacím, pocit ohrožení života, který vede k životnímu bilancování.

Vágnerová (2004, s. 265) charakterizuje zátěžovou situaci jako takovou, která u daného jedince vyvolává stav nadměrného zatížení nebo ohrožení, spojeného s úbytkem uspokojení, ohrožující jeho celkovou, tělesnou i duševní pohodu. Mezi zátěžové situace patří frustrace, konflikt, trauma, krize, deprivace a stres.

Křivohlavý (2001, s. 70) uvádí, že zvládání životních těžkostí a stresu je dynamický proces, v jehož rámci dochází k vzájemným interakcím (transakcím) mezi člověkem a stresovou situací. Na jedné straně je osoba s určitými zdroji, možnostmi, hodnotami a osobním zaměřením, na druhé straně prostředí se svými vlivy a požadavky. V průběhu zvládání stresu

dochází na obou stranách k akcím a reakcím (ofenzivním útokům i defenzivním obranám). Eustres se objevuje se v situacích, které nám přináší radost, mobilizuje organismus a je účelnou obrannou reakcí (svatba, adrenalinové sporty apod.), distres je škodlivý stres, jehož příčinou vzniku je příliš dlouhá doba působení stresu, nebo jeho přílišná intenzita, akutní stres trvá poměrně krátce a je většinou mobilizující, jedná se o události neočekávané, dezorganizující či nechtěné a chronický stres působí na organismus delší dobu a označuje trvalou nerovnováhu mezi tím, co chceme a tím, co dostáváme, nebo mezi tím, co bychom chtěli a tím, k čemu jsme nuceni.

5.2 Typy a způsoby útěků

Matějček a Dytrych (1997, s. 126-127) rozlišují dva typy útěků, a to útek jako jednorázový impulzivní akt (čili zkratové jednání) a útek připravovaný a plánovaný. V prvním případě dítě jako by bylo přemoženo touhou uniknout před hroící nepříjemností – nepřemýšlí, neplánuje – a zpravidla není daleko (u babičky, u kamarádů, ve sklepě, na nádraží, ale i na lince důvěry). V druhém případě se může jednat o akt vzdoru či pomsty vůči dosavadním vychovatelům, únik z nesnesitelného prostředí, útek za něčím „lepší“ (ideálem). Často přistupuje solidarita s utíkajícím kamarádem, ovšem na takových útěcích dochází i k páchání trestné činnosti.

Vágnerová (1999, s. 280-281) charakterizuje útek jako variantu únikového chování, kdy dítě utíká z prostředí, které vnímá jako ohrožující či nepříjemné. Může jím být nejen samotná rodina, která selhává ve svých základních funkcích, ale i zařízení institucionální péče (dětské domovy, výchovné ústavy atd). V těchto případech se nejčastěji jedná o reakce dítěte na nepříjemný pocit omezení osobní svobody či odtržení od přijatelného zázemí. Mohou mít impulzivní povahu, jde o neplánované útky, které se často objevují u dětí s ADHD nebo o snahu prosazení se mezi vrstevníky, kdy často dítě utíká společně s dalšími, s partou, pod jejímž vlivem potom páchá delikty nejrůznější povahy. Tyto útky jsou naopak předem plánovány, připravovány. Reaktivními útky jedinec zkratkovitě reaguje na nepříjemnou situaci v rodině či ve školním prostředí a takové dítě zpravidla nachází útočiště u dalších příbuzných, u nichž se cítí v bezpečí, pociťuje zde ochranu a důvěru.

Vnitřní svět dospívajícího není stabilní, nemá jasnou strukturu, je nejistý a chaotický. Dospívající složitě hledá záchytné body a veškeré síly zaměřuje na vytvoření nové identity, která by byla jeho a cítil by se v ní dobře. Zdá se, že potřeba cítit se hodnotně je hnacím motorem tohoto období. Nemůže-li se ale cítit dost dobře sám se sebou, je to úkol téměř nadlidský. Hledá

proto kompenzací vlastní neschopnosti a ta se často nabízí právě v útěcích - před odpovědností, před pravidly, před poslušností. Jedním z možných řešení je útek k sociální skupině, která je ochotná jej bezvýhradně přijmout (Broža et al., 2006, s. 17).

Dítě může k útěku využít jakýkoliv okamžik, což zaměstnanci ústavního zařízení nejsou schopni uhlídat. Nejjednodušší způsob je nenávrat z dovolenky, jelikož zde není dítě pod přímým dohledem vychovatele. Právě udělení dovolenky je častým motivem k účelově slušnému chování dítěte před jejím započítáním. Děti po skončení dovolenky buď s vědomím rodičů zůstávají doma, nebo se z domova zpět do ústavního zařízení vypraví, ale už do něho nedorazí. Málomocný rodič dítě odveze a doprovodí až ke dveřím výchovného ústavu. Běžným jevem bývá "nenadálé" onemocnění dítěte těsně před koncem dovolenky, vyžadující návštěvu lékaře v místě bydliště s nutností domácího léčení a odklad návratu do ústavu.

Dalším nestřeženým okamžikem k útěku bývá volná vycházka v místě výchovného ústavu. Dítě odjíždí z daného teritoria a po mnoha hodinách v době stanoveného návratu do zařízení se nachází v jiné části republiky.

Společná vycházka s vychovatelem již skýtá riziko zachycení bezprostředně po útěku, ať již fyzicky zdatným vychovatelem nebo policií, kterou vychovatel při útěku neprodleně kontaktuje mobilním telefonem. Dítě může kalkulovat i s tím, že se vychovatel nevzdálí od zbývajících svěřenců na vycházce a nebude riskovat hromadný útek. Je zajímavé, že děti neutíkají z vycházek svým oblíbeným vychovatelům, nýbrž těm, na kterých jim tolik nezáleží. Nechtějí zklamat ty vychovatele, ke kterým mají pozitivní vazbu.

Útek z budovy výchovného ústavu je dalším užívaným způsobem, avšak dítě musí překonat stavební překážku v podobě plotu, dveří, okna či mříže nebo prokázat fyzickou obratnost při šplhu z vyšších pater po hromosvodu, okapu či provazu z navázaných prostěradel. Někteří svěřenci nedokážou domyslet rizika takového způsobu nebo vyčkat s útekem na příznivější podmínky v podobě vycházky, výletu, cesty k lékaři, převozu k soudu atd.

5.3 Důvody útěků

Během pobytu v ústavních zařízeních působí na svěřence řada deprivacních vlivů. Hartl a Hartlová (2000, s. 658) o útěku píší jako o úniku, opuštění určitého místa, prostředí, situace, bez vědomí či proti vůli někoho, kdy u dětí je většinou známkou tíživé situace či psychické nouze.

Při řešení situace dítěte, které se dopouští opakovaných útěků z ústavního zařízení, je třeba vždy vycházet z především z toho, že útek jako forma úniku je vždy jen jednou z forem řešení zátěžové situace, s níž se neumí vypořádat jiným způsobem. Sankční přístup k řešení těchto situací vede pouze k potlačení symptomů této potřeby, nikoli k jejímu uspokojení a tím i odstranění vlastní příčiny útěku dítěte. V konečném důsledku tak sankční přístup k útěkům dítěte pouze zvyšuje pravděpodobnost, že dítě se v budoucnosti bude dopouštět dalších, promyšlenějších útěků.

Je třeba rozklíčovat, co bylo motivem útěku, zjistit informace o událostech v rodině či v ústavním zařízení, které by s útekem mohly souviset. Příčinou útěku dítěte ze zařízení může být nejen neschopnost dítěte vyrovnat se s dočasnou ztrátou svého přirozeného prostředí, ale může jí být rovněž neúměrně přísný a odosobnělý režim, který je v zařízení uplatňován či výskyt šikany v zařízení, a to ať již ze strany profesionálů, kteří v zařízení působí, či ze strany ostatních dětí, které jsou v zařízení umístěny. Útek ze zařízení je tak často pouze přirozenou obrannou reakcí dítěte (MPSV, ©2016).

5.3.1 Rodina

Potřeba bezpečí a jistoty je v lidském světě dána především citovými vztahy. Nejbezpečněji se cítíme, máme-li kolem sebe někoho, kdo nás má rád, kdo k nám patří, na koho můžeme spoléhat. Takovými dárci citové jistoty jsou především rodiče svým dětem (Matějček, 2018, s. 22).

Dobrý domov je jednou z podmínek šťastného dětství a šťastné dětství je jednou z podmínek pro dobré, zdravé utváření lidské osobnosti. Psychologicky domov znamená místo, kde se dítě cítí v bezpečí – je tu mámina náruč, do které je možné se skrýt před každým ohrožením, je tu táta, ten nejsilnější ze všech lidí na světě, je patrně také nejodvážnější, nejmoudřejší a nejšikovnější. Dědeček si s ním jistě nezadá. U babičky hledáme útočiště, když se maminka či tatínek rozzlobí a trest je na spadnutí (Matějček, 2018, s. 189).

Domov má být místo, kde je bezpečí a možnost projevit emoce pozorným a naslouchajícím rodičům a dalším pečovatelům. Dítě se tak může rychle zbavit nepříjemných pocitů, aniž by je zadržovalo nebo potlačovalo bolest. Rodič je pro dítě spása a ochrana, ten, komu věří a na jehož obranu se až do dospělosti spoléhá (Aldortová, 2010, s. 136-137).

V ústavní péči není dítě svěřeno jednomu konkrétnímu vychovateli a osoby, které dítě vychovávají, mají jen částečnou a nejasně vnímanou zodpovědnost za jeho vývoj a výchovu.

Dalším problémem je obtížnost vytvoření trvalejšího citového vztahu dítěte k pečující osobě, což spočívá nejen v častém střídání vychovatelů, ale i různých ústavů (Fischer a Škoda, 2014, s. 159).

Od starověku až do současnosti bylo podniknuto mnoho pokusů vychovávat děti v jiném než rodinném prostředí, ale tyto pokusy ukázaly nenahraditelnost rodiny. Nepříznivé účinky ústavní péče popisuje odborná literatura již od 60. let 20. století pod názvem psychická deprivace. Takové děti jsou kandidáty na všechny myslitelné způsoby sociálního selhání od závislosti na návykových látkách přes kriminalitu, prostituci, neschopnost dosáhnout vyšších úrovní vzdělání, uplatnit se na trhu práce, založit vlastní funkční rodinu až po horší tělesné a duševní zdraví a celkově nižší kvalitu života. Čím je dítě mladší, tím jsou tyto nepříznivé účinky dlouhodobého pobytu v ústavním prostředí silnější (Matoušek a Pazlarová, 2010, s. 14-15).

Matoušek a Matoušková (2011, s. 43) doplňují, že děti vychovávané v kolektivních institucionálních zařízeních mají oslabený smysl pro neústavní realitu a jejich delikventní chování během dospívání může být projevem naivity a vrstevnického vidění světa, které neměly možnost korigovat v rodině. Jejich adaptace na ústav je pak lepší než adaptace na život mimo ústav, takže i vězení pro ně může být známým prostředím, které nevědomky upřednostňují před náročnou samostatností života na svobodě.

Útěkovost dětí ovlivňuje i rodina. Pokud rodina spolupracuje, má o dítě umístěné do zařízení zájem, důvěřuje odbornému přístupu zaměstnanců a v jejich práci nespátřuje zlo, ale jednoznačnou snahu pomáhat, dokáže svým přístupem značně eliminovat útky dětí. Hlavně u dlouhodobých útěků však spolupráce selhává. Rodiče často své děti kryjí, zapírají je i před policií. Zvláštním fenoménem pak jsou útky dětí, o něž rodiče nejeví minimální zájem a které přesto opakovaně utíkají právě k nim. Odmítané dítě, psychicky silně deprivované, v rodině často týrané, bez saturace základních potřeb, nedá na svoje rodiče dopustit, idealizuje si je, samozřejmě k nim utíká. Bohužel po návratu z útěku, který nikdy netrvá déle než pár dní, je jeho psychický i fyzický stav ještě horší (Broža et al., 2006, s. 44).

5.3.2 Vrstevníci

Vrstevnická skupina slouží jako opora v procesu vytváření individuální identity. Dospívající se může uspokojivě definovat příslušností ke skupině, tzv. skupinovou identitou, která mu pomáhá překonat nejistotu v procesu osamostatňování, v jeho individualizaci. Vztahy s vrstevníky uspokojují různé psychické potřeby – potřebu stimulace saturuje kontakt

s vrstevníky, společné aktivity a prožitky. Potřeba smysluplného učení je naplňována získáváním zkušeností, které dospívající v kontaktu s vrstevníky získávají. Společně experimentují s řešením různých situací, učí se různým sociálním strategiím a rozlišují, jakou mají v různých situacích účinnost. Vrstevnická skupina má referenční význam, kdy slouží jako základ pro porovnávání zkušeností, dospívajícím poskytuje zpětnou vazbu. Potřeba jistoty a bezpečí je mezi vrstevníky uspokojována zakotvením ve skupině. Roli hraje vědomí příslušnosti k vlastní generaci a důraz na její odlišnost od světa dospělých. Konformita ke skupinovým normám je odměněna možností definovat se skupinovou příslušností. Potřeba být akceptován se odvíjí od pozice, kterou zastává ve vrstevnické skupině. Pozice je dána zejména mírou oblíbenosti a podílem vlivu a moci (Vágnerová, 2012, s. 423-425).

Kraus (2014, s. 100-106) charakterizuje vrstevnické skupiny jako věkově a názorově blízké, souhlasně jednající primární neformální skupiny, charakterizované bezprostředními kontakty „tváří v tvář“ a silným pocitem skupinové příslušnosti (vědomí „my“). Vrstevnické skupiny mládeže jsou výrazem postupného vymaňování jejich příslušníků z pout přímé kontroly dospělých a současně prostředkem, kterým manifestují svou snahu po samostatnosti a dospělosti. Z osobní nevyhraněnosti pak často vyplývá silná konformita, která v těchto skupinách vládne a která se týká všech stránek jejich života, tedy odívání, vyjadřování, hodnot, tradic, rituálů apod. Některé skupiny mají za následek delikventní chování mladistvého. Taková parta se může stát zázemím pro mladistvé z dysfunkčních rodin či z rodin, kde rodiče nejeví o jedince zájem a nevěnují se mu.

Matoušek a Matoušková (2011, s. 83) uvádí, že pro rizikovou mládež z dysfunkčních rodin je vrstevnická skupina důležitější než pro mladé lidi vyrůstající v rodinách, jež dětem poskytují přiměřenou míru podpory a vedle toho jim přiměřeně vytyčují meze dovoleného chování. Nároky na konformitu jsou ve vrstevnické skupině mládeže vyšší než u jiných skupin – zahrnují nejen způsob vyjadřování, ale i úpravu zevnějšku, druh preferované hudby, způsob chování k opačnému pohlaví, postoj ke škole, práci, penězům, rodičům, návykovým látkám. U dětí frustrovaných nízkou podporou rodiny je pravděpodobné, že potřeba přijetí bude vyšší než u dětí s dobrým rodinným zázemím – toho využívají vůdci part k plánování trestné činnosti páchané prostřednictvím právě těchto dětí.

Jak představují Večerka et al. (© 2011) výsledky svého výzkumu, naprosto převážnou většinu zkoumaných případů tvořily děti s ústavní výchovou, jejichž vrstevnické prostředí vykazuje výrazné rysy asociality. Již v dětském věku se začínají zapojovat do subkultur a asociálních part, ve kterých platí odlišné sociální normy a hodnoty. To pak vede ke snadnému

spuštění delikventního vývoje. Problémové děti a adolescenti se sdružují do neformálních skupin, v nichž pak nalézají jisté zázemí a pochopení, které doma postrádají. Nebezpečím je příklon party k sociálně patologickým nebo přímo kriminálním aktivitám, které přinášejí jak vzrušení a napětí, tak i zdroj příjmů. Děti mají tendenci k těmto partám z prostředí výchovného ústavu utíkat, neboť v nich dochází k uspokojování potřeb sounáležitosti a seberealizace.

5.4 Vypátrání dítěte na útěku

V případě útěku dítěte (svěřence) ze zařízení pro výkon ústavní a ochranné výchovy (dále jen zařízení) je zákonnou povinností ředitele zařízení oznámit útěk dítěte Policii České republiky bezodkladně po jeho zjištění (zákon č. 109/2002 Sb., § 24). Takové oznámení je v mimopracovní dobu činěno telefonicky vychovatelem ve službě, v pracovní dobu telefonicky sociálním pracovníkem zařízení, který zároveň odešle formulář "Oznámení o útěku" na místně příslušný územní odbor Policie ČR, kde jej policista pověřený pátráním (tzv. pátrač) zaeviduje do informačního systému PATROS. Ze strany policie následuje pátrání po horké stopě, čímž se rozumí časově omezený rychlý sled policejních činností, který je reakcí na událost či nově zjištěnou informaci (stopu) důležitou pro vypátrání objektu pátrání (pokyn PP č. 235/2020, čl. 2). V praxi se jedná o fyzickou kontrolu okolí místa útěku, nádraží, výpadovek z města, dočasných úkrytů či dalších vytypovaných míst, kde by se mohl uprchlý svěřenec nacházet. Zároveň je místní policii v bydlišti svěřence odesílána žádost o prověrku v jeho bydlišti, která je v průběhu útěku průběžně opakována. Pokud se svěřence nepodaří vypátrat takto cíleně bezprostředně po útěku, později už bývá jeho dostižení zpravidla dílem náhody. Nejčastěji se tak děje, pokud se dítě dopustí drobné krádeže v obchodě, při níž je přistiženo, nebo je vypátráno náhodně při kontrole skupinky dětí v pozdních nočních hodinách. Někdy bývá vypátráno doma v bytě na základě anonymního udání, že se zdržuje v místě bydliště s vědomím rodičů.

Po dětech na útěku ze zařízení policie cíleně nepátrá (v oficiálních proklamacích samozřejmě ano), neboť má na starosti mnoho jiných důležitějších úkolů konaných ve prospěch daňových poplatníků než hledat někoho, kdo nikomu nechybí a komu tento stav vyhovuje - dítě má svoji svobodu, zařízení na něj stále inkasuje finanční prostředky a rodič je se svým dítětem. Jednoduše k tomu není prostor. Záchyty dětí jsou pak dílem náhody, jak bylo shora popsáno. Za dny, po které je na útěku, nenáleží dítěti kapesné (zákon č. 109/2002 Sb., § 31).

Pokud dojde k vypátrání svěřence, je policista oprávněn ho omezit na osobní svobodě. Policista je oprávněn zajistit osobu, která utekla z výkonu trestu odnětí svobody, z výkonu ochranného léčení, ústavní výchovy, předběžného opatření nebo ochranné výchovy anebo ze zabezpečovací detence (zákon č. 273/2008 Sb., § 26).

Svěřenci na útěku ve značné míře požívají návykové látky (zejména alkohol, marihuanu, pervitin). Orientačnímu vyšetření a odbornému lékařskému vyšetření je povinna se podrobit osoba, která je mladší 18 let a u níž je důvodné podezření, že požila alkoholický nápoj nebo jí byl v alkoholický nápoj prodán nebo podán nebo jí byla konzumace alkoholického nápoje jinak umožněna, nebo užila jinou návykovou látku nebo jí bylo užití jiné návykové látky umožněno. V případě, že povinná osoba orientační vyšetření odmítne nebo takové vyšetření nelze provést nebo úspěšně dokončit, provede se odborné lékařské vyšetření. Pokud odborné lékařské vyšetření osoba odmítne, hledí se na ni, jako by byla pod vlivem alkoholu nebo jiné návykové látky (zákon č. 65/2017 Sb., § 20). Obdobně dítě s nařízenou ústavní nebo ochrannou výchovou má povinnost podrobit se na výzvu ředitele zařízení vyšetření, zda není ovlivněno alkoholem nebo jinou návykovou látkou. Je-li pro vyšetření třeba odebrat krev, je dítě povinno strpět, aby mu lékař nebo odborný zdravotnický pracovník odebral krev, pokud to není spojeno s nebezpečím pro jeho zdraví (zákon č. 109/2002 Sb., § 20).

Zajistí-li policista osobu nezletilou nebo osobu, která není trestně odpovědná, je povinen informovat o této skutečnosti neprodleně jejího zákonného zástupce, opatrovníka nebo školské anebo výchovné zařízení, ze kterého osoba utekla, nebo jiné obdobné zařízení, ve kterém je tato osoba umístěna na základě rozhodnutí soudu anebo na základě souhlasu zákonných zástupců anebo opatrovníka. Zákonný zástupce, opatrovník nebo uvedené zařízení jsou povinni bez zbytečného odkladu zajistit odvoz této osoby z útvaru, v němž je osoba zajištěna. Zajistí-li policie výjimečně převezení osoby sama, má tato osoba, její zákonný zástupce nebo opatrovník povinnost uhradit náklady převozu. Policie zajištěnou osobu, která utekla z výkonu ústavní výchovy, ochranné výchovy nebo předběžného opatření, převezve na nejbližší záchytné pracoviště diagnostického ústavu, pokud není školské zařízení, z něhož osoba utekla, blíže než toto záchytné pracoviště (zákon č. 273/2008 Sb., § 26).

Diagnostický ústav poskytuje po dobu nezbytně nutnou péči dětem s nařízenou ústavní výchovou nebo uloženou ochrannou výchovou zadrženým na útěku z jiných zařízení, popřípadě z místa pobytu nebo přechodného ubytování nebo z místa podmíněného umístění mimo zařízení. Diagnostický ústav bezodkladně oznámí přijetí dítěte příslušnému zařízení, které je povinno dítě převzít do 2 dnů od oznámení (zákon č. 109/2002 Sb., § 6).

5.5 Trestněprávní postihy dětí za útěk

Ústavní výchovu tedy nelze chápat jako formu sankce nebo povinnosti uložené dítěti. V mnoha je případech nařizována tehdy, když se výchovu dítěte nepodařilo zajistit jinou individuální péčí, například v situaci vyvolané faktickou absencí vhodné osoby, která by mohla výchovu zajistit. Reálně tedy přicházejí v úvahu i situace, kdy nezletilý svým chováním nemusel před nařízením ústavní výchovy sám zavdat příčinu k tomuto opatření. Dítě s nařízenou ústavní výchovou proto nelze za útěk z ústavního zařízení po trestněprávní rovině postihnout. Podle Úmluvy o právech dítěte (2016, čl. 3) musí být zájem dítěte předním hlediskem při jakékoli činnosti týkající se dětí, ať už uskutečňované veřejnými nebo soukromými zařízeními sociální péče, soudy, správními nebo zákonodárnými orgány. Proto nelze považovat v zájmu dítěte kriminalizaci mladistvého, ať již se nedokáže s nařízenou ústavní výchovou vyrovnat z jakýchkoliv důvodů, pro které pak utíká.

Oproti tomu ochranná výchova je druhem ochranného opatření, které má preventivní účel a které má též izolovat a resocializovat toho, kdo se společensky nebezpečného činu dopustil. Je tedy reakcí na již spáchané provinění mladistvého, potažmo čin jinak trestný u dítěte mladšího 15 let. Užití trestněprávních prostředků je proto v případech útěků dítěte s uloženou ochrannou výchovou oprávněné. Trestní zákoník (zákon č. 40/2009 Sb., § 337) stanoví, že kdo maří nebo podstatně ztěžuje výkon rozhodnutí soudu nebo jiného orgánu veřejné moci tím, že se dopustí se závažného jednání, aby zmařil výkon nebo účel ochranného léčení nebo ochranné výchovy, které byly uloženy soudem nebo jinak, zejména útekem z ústavu, pomocí při útěku či výkon takových rozhodnutí podstatně ztěžuje, bude potrestán odnětím svobody až na dvě léta. Trestní sazby odnětí svobody stanovené v trestním zákoníku se u mladistvých snižují na polovinu. Ze znění skutkové podstaty vyplývá, že kromě dítěte mohou být postiženi i svěřenci ústavního zařízení, které v útěku napomáhají (hlídáním vychovatele, odemčením dveří, poskytnutím oděvu), byť sami neutečou, stejně tak rodiče, kteří své dítě s uloženou ochrannou výchovou na útěku vědomě doma skrývají a zapírají.

5.6 Opatření ve výchově

Opatření ve výchově jsou pozitivní či negativní důsledky určitého chování dítěte umístěného ve školském zařízení pro výkon ústavní či ochranné výchovy a ukládají se v souladu se zákonem (zákon č. 109/2002 Sb., § 21). Mohou mít podobu pozitivní odměny či negativní sankce. Mohou být uložena za příkladné úsilí a výsledky při plnění povinností nebo za

příkladný čin, stejně tak za prokázané porušení povinností. Lze ukládat pouze ta opatření, která zákon uvádí (zákon nezná zákaz nošení šperků, půjčování oblečení, barvení vlasů). Vždy je třeba vymezit časový úsek trvání opatření ve výchově. Opatření ve výchově však nelze uplatňovat vůči osobám, které se zařízením uzavřely smlouvu o dobrovolném pobytu. Při ukládání opatření ve výchově je třeba postupovat individuálně-přihlížet k okolnostem případu, u útěků například analyzovat příčiny, opatření volit vhodně s ohledem na osobnost dítěte. Pokud dítě s uloženým opatřením nesouhlasí a uvede své námitky, je třeba se s nimi vypořádat, dítěti vše vysvětlit a zaznamenat - pouhá zmínka o nesouhlasu dítěte a jeho důvodech není dostatečná. Opatření jsou zaznamenávána do osobního spisu dítěte.

Za prokázané porušení povinností může být dítěti odňata výhoda, sníženo kapesné, odňata možnost účastnit se atraktivní činnosti či akce, dítěti s nařízenou ústavní výchovou omezeno nebo zakázáno trávení volného času mimo zařízení či zakázány návštěvy (s výjimkou návštěv osob odpovědných za výchovu, osob blízkých, zaměstnanců orgánů sociálně-právní ochrany dětí, a to na dobu nejdéle 30 dnů v období následujících 3 měsíců). Opatření lze ukládat podmíněně se zkušební dobou až na 3 měsíce.

Za příkladné úsilí a výsledky při plnění povinností nebo za příkladný čin může být dítěti prominuto předchozí opatření, udělena věcná nebo finanční odměna, zvýšeno kapesné, povolena mimořádná návštěva kulturního zařízení, mimořádná vycházka, mimořádná návštěva nebo přiznána jiná osobní výhoda. Dětem s uloženou ochrannou výchovou může být dále v případě dobrých výsledků při plnění povinností povolena samostatná vycházka mimo zařízení na dobu nejvýše 12 hodin či povoleno přijetí návštěvy jiných osob než osob odpovědných za výchovu, osob blízkých a zaměstnanců orgánu sociálně-právní ochrany dětí (zákon č. 109/2002 Sb., § 21).

Uplatňování pozitivních opatření je z hlediska motivace dětí k aktivní spolupráci při výchovně-vzdělávacích činnostech a poskytované podpoře velmi významné. Pozitivní opatření přispívají k budování atmosféry důvěry, přispívají k pocitu dosaženého úspěchu, který mnoha dětem umístěným v zařízení citelně chybí.

Bodový systém má sloužit pouze jako podpůrný prvek při výchově. Dětem umožňuje orientovat se a je určitým korektivem chování. Řada zařízení jej užívá v různých podobách. Bodovací systém však může také představovat absolutně nefunkční soustavu zpodobněných norem či může fungovat jako zástěrka (schovávání se za body) osob přímo pečujících o dítě. V případě déle trvajícího problémového chování dítěte je dokonce kontraproduktivní, protože sám o sobě neřeší příčinu, ale následek chování dětí (Veřejný ochránce práv, © 2011).

Vychovatelé hodnotí pomocí bodovacího systému, jak svěřenci dodržují normy ústavu. Kladné body je možné si vysloužit službami při údržbě a úklidu budovy. Záporné body za kouření mimo vyhrazené přestávky či místa, za verbální provokace či agresivní chování, za šikanování druhých, užívání návykových látek či přípravu útěku. Maximum záporných bodů dostanou za útěk (Matoušek a Matoušková, 2011, s. 155).

Pro rozvoj sociálních dovedností může být využito formativního hodnocení, které je součástí sociálně rehabilitačního procesu v náhradní výchovné péči. Smyslem hodnocení není klasifikace zvládnutí či nezvládnutí určité sumy obsahů a odhalování slabých míst dětí a mladistvých, ale diagnostika míry zvládnutí různých oblastí vzdělávání (akademické, sociální, dovednostní), zpětná vazba, motivace a inspirace pro zaměření chování či zacílení jeho korekce. Rizikovým aspektem hodnocení chování je jeho objektivita, která může být ovlivněna sympatiemi či antipatiemi pedagogického pracovníka k dítěti. Z pohledu životní perspektivy je podhodnocování demotivující, kdežto nadhodnocování může mít povzbuzující, motivační charakter, ale pouze za předpokladu, že aspirační cíle sahají jen mírně nad možnosti jedince danými jeho nadáním, protože přílišný rozdíl by snižoval motivaci a efektivitu jeho snažení. Efektivní hodnocení musí implikovat kritéria jasnosti a srozumitelnosti, musí mít spíše formativní (průběžný, zpětnovazební) než sumativní (finální, souhrnný) charakter, využívá principu sebehodnocení a podílení se na hodnocení (možnost vyjádřit se k hodnocení), nezaměřuje se na srovnávání (diferenciaci podle výkonu) s ostatními. Mělo by vést k posílení vnitřních motivačních složek napomáhajících ke zlepšení budoucích výsledků (možnost zažít úspěchu) a k sebeřízení. Aby hodnocení plnilo poznávací, zpětnovazebnou, motivační a korektivní funkci, je třeba užívat popisného jazyka, který se vyvaruje posuzovacích stanovisek s pozitivní či negativní konotací, což ale neznamená upuštění od popisu nedostatků (Běhounková, 2012, s. 208).

Přechod dítěte z rodinného prostředí do prostředí ústavu vyvolá v dítěti velkou psychickou zátěž, na kterou reaguje dle individuálních specifik jedince a jeho osobnostního nastavení. Při útěku dítě z výchovného prostředí mají rodiče nebo pečující osoby strach o jeho zdraví, více než jindy vnímají své selhání ve výchově, což pro ně znamená velkou emocionální zátěž. Mezi zátěžové životní situace patří stres, frustrace, deprivace, konflikt, trauma a krize.

Útěky jsou prováděny spontánně bez předchozího uvážení nebo plánovitě po rozmyslu a liší se ve způsobu jejich realizace od triviálních forem v podobě zběhnutí během vycházky či nenávratu z dovolenek po sofistikované činnosti a zapojení více kompliců. V ústavní výchově

jsou pravidla nastavena tak, aby svěřenci a výchovní činitelé předem věděli, co bude následovat po jejich porušení.

Důvodů útěku dítěte z ústavního zařízení může být celá řada. Často jím může být pro něho nepřijatelné a ohrožující prostředí v zařízení, kde se nachází, touha po volnosti a svobodě, odmítání dodržování pravidel, která jsou po něm požadována či společnost vrstevníku se sociálními interakcemi, kterým musí čelit. Nejvýznamnějším a nejčastějším důvodem útěku je ale stesk po rodině a s tím spojená dočasná ztráta svého přirozeného prostředí. Systém ústavní péče o dítě totiž nedokáže nahradit rodinné prostředí, protože se dítě nemůže navázat na jednu pečující osobu, která by mu byla kdykoliv k dispozici a z jejíž strany by byl citově sycen. Pobyt v ústavu také ovlivňuje potřeba kontaktu s vrstevnickou skupinou, na kterou byl jedinec navázán před umístěním do ústavního zařízení.

Děti se na útěku velmi často dopouští trestné činnosti, dostávají do kriminálního prostředí nebo se stávají oběťmi trestné činnosti. Tím, že jsou samy na útěku, jsou ještě zranitelnějšími, neboť nemůžou obrátit na příslušné orgány, s jejichž pomocí by jinak mohly řešit nastalé problémy. Na útěku parazitují na kamarádech či na příbuzných, užívají návykové látky nebo provozují prostituci, v mnoha případech se stávají bezdomovci.

Po útěku dítěte ze zařízení má oznamovací povinnost ředitel výchovného zařízení, který o této skutečnosti vyrozumí Policii ČR, ovšem jejíž angažovanost ve vypátrání dítěte je ovlivněna prioritami náplně jejich práce s ohledem na personální možnosti. Dítě je často vypátráno na základě náhod či páchání trestné činnosti a poté dopraveno do ústavního zařízení. Postihy za útěky jsou upraveny ve vnitřním řádu zařízení. Dítěti s uloženou ochrannou výchovou hrozí uložení některého z opatření soudem, dítěti s nařízenou ústavní výchovou lze pouze uložit opatření ve výchově, které navrhuje příslušný pedagogický pracovník a schvaluje ho ředitel ústavního zařízení. Při ukládání opatření ve výchově je třeba postupovat individuálně a přihlížet k okolnostem případu, útěků zejména analyzovat jejich příčiny a opatření volit vhodně s ohledem na osobnost dítěte.

EMPRICKÁ ČÁST

Praktická část diplomové práce se věnuje popisu cíle výzkumu a výzkumného problému, znění výzkumných otázek, volbě výzkumné metody, charakteristice výzkumného souboru a průběhu výzkumného šetření. Následuje prezentace výsledků výzkumného šetření, jeho celkové shrnutí s diskuzí a závěr s návrhy na možná doporučení pro následnou systémovou změnu.

6 Cíl výzkumu a výzkumný problém

Cílem diplomové práce je popsat problematiku útěků z výchovných ústavů pohledem dětí umístěných v ústavním zařízení, zejména zjistit jejich motivy, osvětlit proces plánování útěku, zadokumentovat chování během útěku a zjistit reakce na udělená výchovná opatření po jejich navrácení do ústavní péče. Podle Reichela (2009, s. 47) cíl výzkumného úkolu určuje, čeho má být jeho splněním dosaženo, kdy cílem obvykle není jen vyřešení výzkumného problému, nýbrž také forma prezentace výsledků a způsoby jejich aplikace v praxi.

Na základě předchozího studia odborné literatury, vyhodnocení trestních spisů obsahujících problematiku útěků z výchovných ústavů, vlastních zkušeností z policejní praxe včetně rozhovorů s uprchlými svěřenci a konzultace s etopedy výchovných ústavů byl formulován výzkumný problém následovně: Jaké faktory mají vliv na rozhodnutí dětí k útěku z výchovného ústavu?

6.1 Výzkumné otázky a výzkumná metoda

Výzkumné otázky (VO) slouží k ověření, zda je odpovídáno na výzkumný problém. Jelikož jde o výzkumný problém deskriptivní, při kterém se nestanovují hypotézy, byly výzkumné otázky koncipovány takto:

VO č. 1: Co je příčinou útěku respondentů z výchovného ústavu?

VO č. 2: Jaké faktory ovlivňují úteky respondentů z výchovného ústavu?

VO č. 3: Jak probíhá příprava na útěk a jeho samotné provedení?

VO č. 4: Co zabrání útěku respondentů z výchovného ústavu?

VO č. 5: V jakém prostředí se respondenti během útěku zdržují?

VO č. 6: Jak respondenti vnímají výchovná opatření po návratu z útěku do výchovného ústavu?

Pro účely výzkumného problému byl použit kvantitativní výzkum formou dotazníků. Jak uvádí Gavora (2000, s. 31), kvantitativní výzkum pracuje s číselnými údaji, které se dají matematicky zpracovat. Zjišťuje množství, rozsah či frekvenci výskytu jevů. Dotazník se řadí mezi explorativní metody (formou kladení otázek a zjišťování odpovědí v písemné či ústní formě), používá se v případech, kde je potřeba hromadně sbírat výzkumná data. Je rentabilní a levný, neboť obsáhne mnoho respondentů za krátký čas, jednoduchý na vyplnění i vyhodnocení, zajišťuje anonymitu, což je vhodné právě pro prostředí dětí z výchovných ústavů a návratnost prostřednictvím vychovatelů. Jak zdůrazňuje Reichel (2009, s. 99), metoda dotazníků je způsob získávání výzkumných informací specifický pro sociální prostředí.

Z celkového počtu 187 distribuovaných dotazníků bylo do výsledku výzkumu využito 181 dotazníků. Po shromáždění vyplněných dotazníků byly tyto prostudovány, vyhodnoceny a následně zpracovány do přehledných tabulek a grafů.

6.2 Charakteristika výzkumného vzorku

Subjekty výzkumu jsou svěřenci výchovných ústavů ve věku od 15 do 18 let, kteří v nich vykonávají ústavní nebo ochrannou výchovu. Tito tvoří základní soubor, neboť právě o těchto chceme získat informace. Reichel (2009, s. 76) uvádí, že jde o souhrn objektů, který lze podchytit, vymezit, identifikovat a z něhož se pak vybírá. Výběrový soubor, též vzorek, je množina objektů, která ve výzkumu zastupuje základní soubor a výsledky zkoumání na něm zjištěné by měly být, pokud má jít o výzkum reprezentativní, zobecnitelné na soubor základní.

Dotazníky byly distribuovány do těchto zařízení ústavní výchovy: Výchovný ústav, dětský domov se školou, středisko výchovné péče, základní škola, střední škola a školní jídelna, Děčín (pracoviště Slovanská a Kamenický Šenov), Výchovný ústav, středisko výchovné péče a střední škola Buškovice, Výchovný ústav, dětský domov se školou, základní škola, střední škola a školní jídelna, Kostomlaty pod Milešovkou, Výchovný ústav, středisko výchovné péče a střední škola Jindřichův Hradec, Výchovný ústav, dětský domov se školou, základní škola, střední škola a školní jídelna, Hostouň, Výchovný ústav a středisko výchovné péče, Pšov.

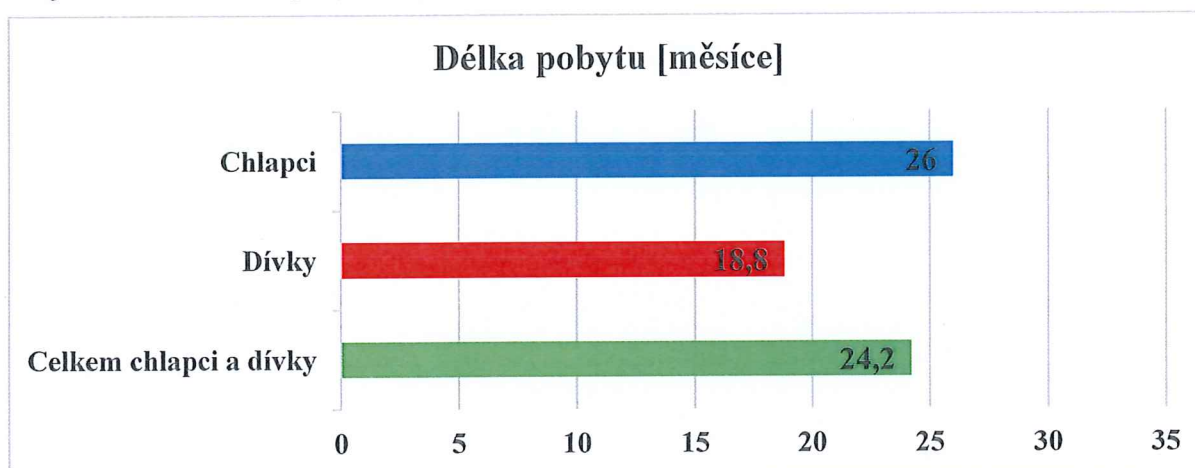
Další část dotazníků byla s respondenty vyplněna narychlo poté, co byli vypátráni na útěku a nacházeli se na policejní stanici, kde vyčkávali příjezdu vychovatele z domovského výchovného ústavu za účelem zpětného dopravení do zařízení.

Výše uvedená ústavní zařízení byla vybrána prostřednictvím záměrného výběru, neboť nebylo v možnostech autora provést náhodný výběr ze všech výchovných ústavů v České

republiky tak, aby každá jednotka základního souboru měla stejnou šanci (pravděpodobnost) stát se prvkem výběrového souboru. Některá oslovená zařízení totiž vůbec nereagovala na žádost o součinnost s vyplněním dotazníku svěřenci, některá reagovala, avšak před vlastní realizací od příslibu odstoupila, některá ji podmiňovala osobní přítomností a vlastní činností autora při realizaci vyplnění dotazníků, což vzhledem k značným vzdálenostem (zvláště moravským destinacím) nebylo možné. Na druhou stranu lze neochotu personálu bez dalšího pochopit, neboť mají dost svých úkolů a podobnými žádostmi jsou zavaleni. Gavora (2000, s. 64) vysvětluje, že výzkumník může uskutečnit záměrný výběr na základě relevantních znaků, tj. těch znaků základního souboru, které jsou důležité pro dané zkoumání. Ve vybraných zařízeních se nachází jak chlapci, tak dívky, požadovaného věku, vykonávající oba typy výchovy ve výchovných ústavech, dopouštějící se úteků ze zařízení.

Otázka č. 1: Uved' délku pobytu ve výchovném ústavu

Graf 1 Průměrná délka pobytu respondentů v ústavním zařízení podle pohlaví

Z odpovědí respondentů vyplynulo, že se dotazovaní chlapci nachází ve výchovném ústavu v průměru o 7 měsíců déle než dotazované dívky. Pokud pomíneme možnosti dřívějšího umístění respondentů do výchovného ústavu (dítěte staršího 12 let v případě uložení ochranné výchovy) či naopak setrvání v ústavní péči po 18. roku věku (její prodloužení soudem po dosažení zletilosti z důležitých důvodů, např. vývoj osobnosti dítěte, dokončení přípravy na budoucí povolání, upevnění pracovních návyků), nachází se respondenti ve dvou třetinách doby, po kterou mohou být umístěni ve výchovném ústavu (tj. v 24. měsíci z 36 možných mezi 15. až 18. rokem věku).

Otázka č. 2: Pohlaví (Zakřížkuj)

Tab. I Rozdělení respondentů podle pohlaví

	Počet respondentů	[%]
Chlapci	136	75,1
Dívky	45	24,9
Celkem	181	100

Z celkového počtu respondentů tvořili chlapci tři čtvrtiny, což je o 8 % více než poměr chlapců a dívek umístěných ve výchovných ústavech v České republice (Česká školní inspekce, © 2017).

Otázka č. 3: Soudem mám nařízenou či uloženou výchovu: (Zakřížkuj)

Tab. II Rozdělení respondentů podle typu ústavní péče - chlapci

Chlapci			
Ústavní výchova		Ochranná výchova	
Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
93	68,4	43	31,6

Tab. III Rozdělení respondentů podle typu ústavní péče - dívky

Dívky			
Ústavní výchova		Ochranná výchova	
Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
39	86,7	6	13,3

V České republice je ve výchovných ústavech umístěno 79 % dětí s nařízenou ústavní výchovou, 10 % dětí s uloženou ochrannou výchovou, přes 7 % dětí s nařízeným předběžným opatřením, necelé procento dětí na základě žádosti rodičů (dobrovolný pobyt) a přes 2 % setrvává v zařízení dobrovolně po dosažení zletilosti na prodlouženém pobytu (MŠMT, © 2009).

Z celkového počtu respondentů – chlapců tvořily přibližně dvě třetiny chlapci, kterým byla nařízena ústavní výchova a zbývající třetinu tvořili chlapci s uloženou ochrannou výchovou.

Z celkového počtu respondentů – dívek tvořily dívky s nařízenou ústavní výchovou 86 %, zbytek tvořily dívky s uloženou ochrannou výchovou. Dívek s uloženou ochrannou výchovou je mezi respondenty méně o 18 % méně než mezi chlapci.

6.3 Průběh výzkumného šetření

Výzkumný nástroj v podobě zkonstruovaného dotazníku bylo nutné nejprve ve fázi tzv. předvýzkumu nacvičit a vyzkoušet na malém souboru respondentů. Tato mezikroková předcházející zpracování definitivní verze dotazníku slouží k ověření, zda výzkumný nástroj funguje v daných podmínkách a zda produkuje takové údaje, jak se od něho očekává (Gavora, 2000, s. 13). Ve fázi předvýzkumu byly dotazníky předloženy k vyplnění 17 svěřencům děčínského výchovného ústavu, kdy po jejich vyhodnocení a následném rozhovoru s chlapci a konzultací s etopedkou došlo k drobné přeformulaci některých otázek, jednak aby byly více srozumitelné a rovněž aby sdělené odpovědi vystihovaly informace, které bylo třeba zjistit. Bylo vyhodnoceno, že zvolený nástroj zkoumání, způsob výběru objektů zkoumání, korigované znění otázek a způsob zpracování dat jsou předvýzkumem prověřené v terénu a je možné přistoupit k vlastní realizaci „ostrého“ výzkumu. Dotazník byl předkládán v papírové formě a respondenti označili své odpovědi tužkou. Otázky byly v dotazníku koncipovány s přihlédnutím k rozumové vyspělosti respondentů, kterými byli svěřenci výchovných ústavů ve věku od 15 do 18 let. Musely být formulovány jednoduše a srozumitelně, bez odborných termínů či cizích slov a v počtu, který respondenty neodradí od vyplnění a udrží jejich pozornost. Proto u otázky č. 9 byl přiřazen i pomocný grafický prvek (tzv. usměvavý vs. zamračený smajlík) k usnadnění postojového vyjádření respondentů. S přihlédnutím k citlivosti tématu pro respondenty byly otázky voleny stroze v neutrálním znění tak, aby nevyzněly jakkoliv sugestivně.

Dotazník obsahuje 7 uzavřených, 12 polouzavřených a 3 otevřené otázky. Podle Reichela (2009, s. 102) otevřené či volné otázky nenabízejí respondentovi žádnou variantu odpovědi a nechávají mu pro vyjádření volný prostor. V tom spočívá jejich výhoda, neboť se každý může vyslovit, jak uzná za vhodné. Nevýhodou je skutečnost, že takové neparametrizované odpovědi jsou velice náročné na zpracování, proto se používají především v kvalitativním zkoumání. Podotýká, že charakteristickou doménou použití uzavřených otázek je pochopitelně kvantitativní výzkum, neboť tento typ otázek vede respondenta k odpovědi formou výběru z nabízených variant. To umožňuje jejich dobré zpracování, avšak nesou v sobě určité prvky zkreslení, protože respondent volí některou z nabízených možností jen jako kompromis.

Polouzavřené otázky obsahují kromě nabízených možností odpovědět vlastní variantou a zdůvodněním (typicky Jiné). V dotazníku je řazena i „lži otázka“ (č. 13) sloužící k ověření původní otázky (č. 9) formou její přeformulace a opětovným vřazením do dotazníku – takové otázky se užívají zejména u osobnějších položek (Doulík, 2016, s. 42).

V úvodu dotazníku jsou položeny otázky zjišťující dané a neměnné údaje o respondentovi (pohlaví apod.). Následují otázky, které zjišťují znalosti respondenta ve vztahu k vnitřnímu řádu a poté nejdůležitější a podrobnější otázky mapující jeho postoje k vychovateli, výchovným opatřením, návykovým látkám a zejména k útěkům. K rozklíčování problematiky útěků jsou proto za úvodními otázkami formulovány detailnější otázky, kdy odpovědi na ně poslouží k zodpovězení výzkumných otázek, přičemž některé otázky v dotazníku se vztahují k více výše uvedeným výzkumným otázkám. Jednotlivé výzkumné otázky vlastně tvoří šest okruhů zjišťovaných v dotazníku (příčiny útěku, faktory útěku, příprava a provedení útěku, důvod k setrvání v zařízení, prostředí na útěku a výchovná opatření po útěku). Otázky č. 1-13 jsou určeny i pro respondenty, kteří se dosud nedopustili útěku z výchovného ústavu. Otázky č. 14-22 jsou použitelné jen pro respondenty z řad utekářů. Některé dotazníky vyplněné respondenty – neutekáři byly proto ze zpracování vyřazeny (viz dále).

Návratnost dotazníků byla stoprocentní, neboť byly respondentům distribuovány přímým předložením autorem výzkumu nebo prostřednictvím spřízněného vychovatele či sociální pracovnice, s nimiž bylo vyplnění dotazníků předjednáno a z jejich strany dodrženo. Z výzkumu bylo vyřazeno 6 dotazníků vyplněných respondenty, kteří se nedopustili útěku ze zařízení ústavní péče, neboť tito se mohli vyjádřit jen k otázkám č. 1 – č. 13. Následující otázky jsou formulovány pouze pro svěřence, kteří se již dopustili útěku. V tomto ohledu došlo k opomenutí jednoho předkladatele z řad pracovníků výchovných ústavů, který si dostatečně nepřečetl celé znění dotazníku a respondenti jej na nemožnost pokračování v dotazníku od otázky č. 14 neupozornili. V souvislosti s touto skutečností je filtrační otázkou v dotazníku otázka č. 6, na kterou navazuje instrukce mezi otázkami č. 13 a č. 14. Reichel (2009, s. 104) vysvětluje, že filtrační otázky rozčleňují dotazované osoby podle toho, zda a jak dalece se mohou ke zkoumanému problému vyjádřit.

Do návratnosti nejsou zahrnuta ústavní zařízení zmíněná v předchozích kapitolách, která součinnost přímo odmítla nebo odvolala. Těmto výchovným ústavům nebyly dotazníky vůbec zasílány. Výsledky výzkumu byly zaneseny do tabulek a grafů a jsou rozpracovány a vyhodnoceny v následující kapitole.

6.4 Výsledky výzkumného šetření

Otázka č. 4: Znáš vnitřní řád výchovného ústavu? (Zakřížkuj)

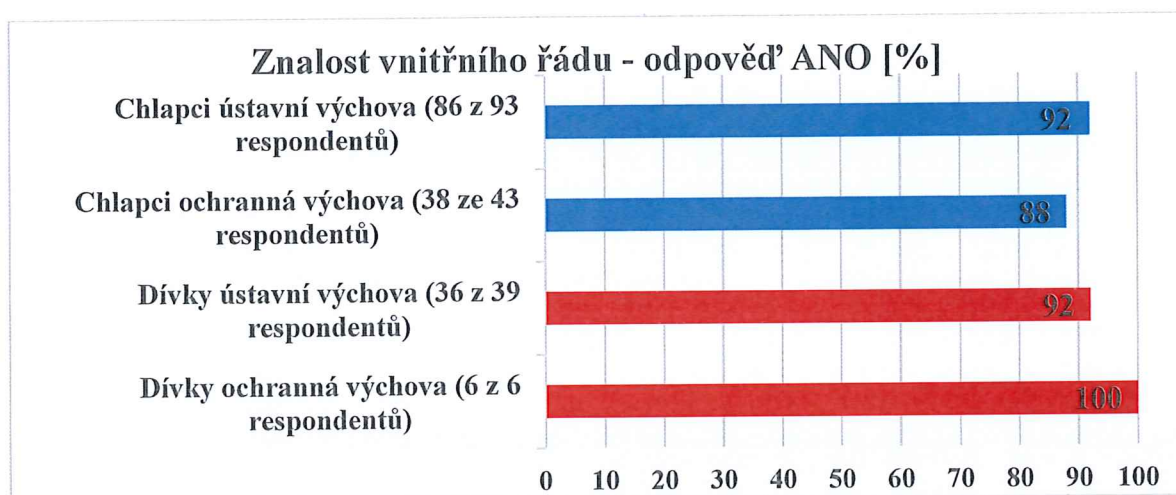
Tab. IV Rozdělení respondentů podle znalosti vnitřního řádu – chlapci

Odpověď'	Chlapci				Celkem	
	Ústavní výchova		Ochranná výchova			
Ano	Počet	[%]	Počet	[%]	Počet	[%]
	86	63,2	38	27,9	124	91,1
Ne	Počet	[%]	Počet	[%]	Počet	[%]
	5	3,7	3	2,2	8	5,9
Nevím	Počet	[%]	Počet	[%]	Počet	[%]
	2	1,5	2	1,5	4	3
Celkem	Počet	[%]	Počet	[%]	Počet	[%]
	93	68,4	43	31,6	136	100

Tab. V Rozdělení respondentů podle znalosti vnitřního řádu – dívky

Odpověď	Dívky				Celkem	
	Ústavní výchova		Ochranná výchova			
Ano	Počet	[%]	Počet	[%]	Počet	[%]
	36	80	6	13,3	42	93,3
Ne	Počet	[%]	Počet	[%]	Počet	[%]
	3	6,7	0	0	3	6,7
Nevím	Počet	[%]	Počet	[%]	Počet	[%]
	0	0	0	0	0	0
Celkem	Počet	[%]	Počet	[%]	Počet	[%]
	39	86,7	6	13,3	45	100

Graf 2 Rozdělení respondentů se znalostí vnitřního řádu podle pohlaví a typu ústavní péče

Přes 91 % chlapců a 93 % dívek potvrdilo znalost vnitřního řádu výchovného ústavu, pouze 6 % respondentů mezi oběma pohlavími tuto povědomost nemá. Je zajímavé, že dívky s uloženou ochrannou výchovou jsou v tomto ohledu srozuměny stoprocentně, oproti tomu chlapci s uloženou ochrannou výchovou s 88 % nejméně ze všech kategorií.

Otázka č. 5: Dodržuješ vnitřní řád výchovného ústavu? (Zakřížkuj)

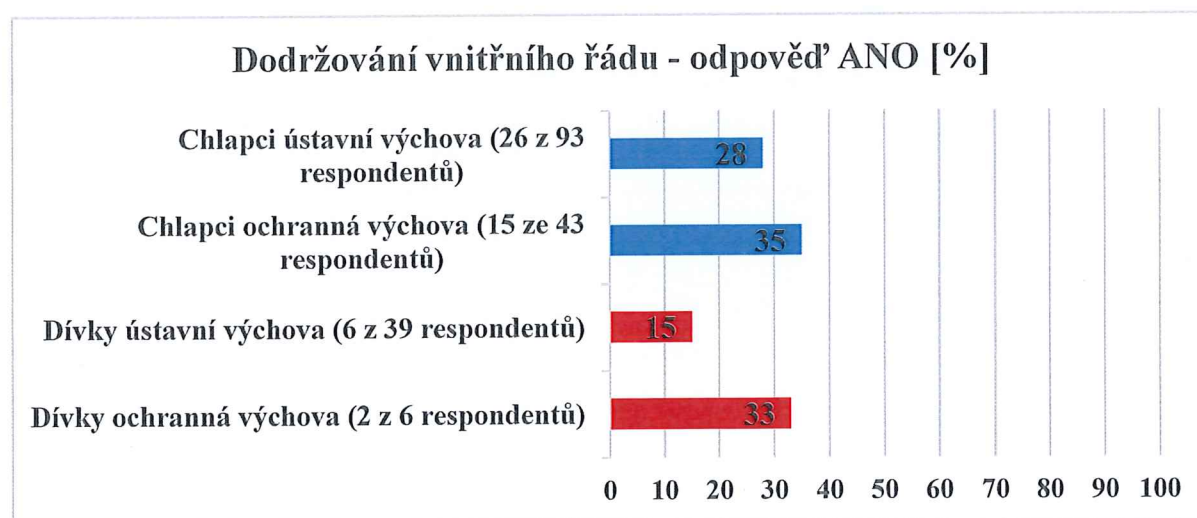
Tab. VI Rozdělení respondentů podle míry dodržování vnitřního řádu a typu ústavní péče – chlapci

Odpověď	Chlapci				Celkem	
	Ústavní výchova		Ochranná výchova			
Ano, nemám s tím problém	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	26	19,1	15	11	41	30,1
Ano, ale občas ho poruším	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	55	40,4	21	15,5	76	55,9
Nevím, jak kdy	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	8	5,9	6	4,4	14	10,3
Ne, je mi to jedno	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	4	2,9	1	0,8	5	3,7
Ne, neumím ho dodržovat	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	0	0	0	0	0	0
Celkem	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	93	68,3	43	31,7	136	100

Tab. VII Rozdělení respondentů podle míry dodržování vnitřního řádu a typu ústavní péče – dívky

Odpověď	Dívky				Celkem	
	Ústavní výchova		Ochranná výchova			
Ano, nemám s tím problém	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	6	13,3	2	4,4	8	17,7
Ano, ale občas ho poruším	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	30	66,7	4	8,9	34	75,6
Nevím, jak kdy	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	3	6,7	0	0	3	6,7
Ne, je mi to jedno	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	0	0	0	0	0	0
Ne, neumím ho dodržovat	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	0	0	0	0	0	0
Celkem	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	39	86,7	6	13,3	45	100

Graf 3 Rozdělení respondentů dodržujících vnitřní řád podle pohlaví a typu ústavní péče

S dodržováním vnitřního řádu bez výhrady nemá obtíže 30 % chlapců, ale jen 17 % dívek. Pokud nakumulujeme i občasné porušení řádu, je to 86 % chlapců a 93 % dívek. Z výsledků vyplývá, že se dívky nechtějí pravidlům podřídit bezvýhradně v takové míře, jako chlapci. Významná je i skutečnost, že respondenti s uloženou ochrannou výchovou (dívky i chlapci) vykazují vyšší ochotu k podřízení se pravidlům než respondenti s nařízenou ústavní výchovou. Motivem může být strach z postihu v rovině trestněprávní, kterého jsou děti v ústavní výchově ušetřeny.

Otázka č. 6: Ze zařízení jsem utekl: (Zakřížkuj)

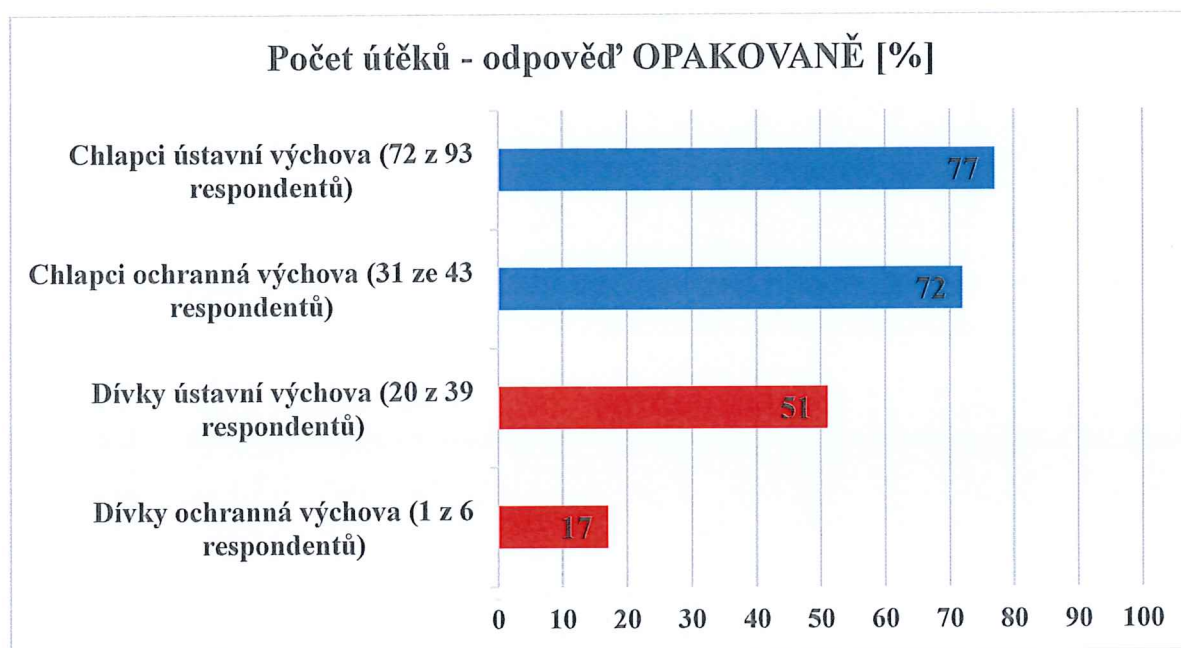
Tab. VIII Rozdělení respondentů podle míry opakování útěků a typu ústavní péče - chlapci

Odpověď	Chlapci				Celkem	
	Ústavní výchova		Ochranná výchova			
Pouze jednou	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	21	15,5	12	8,8	33	24,3
Opakovaně	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	72	52,9	31	22,8	103	75,7
Nikdy jsem neutekl	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	0	0	0	0	0	0
Celkem	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	93	68,4	43	31,6	136	100

Tab. IX Rozdělení respondentů podle míry opakování útěků a typu ústavní péče - dívky

Odpověď	Dívky				Celkem	
	Ústavní výchova		Ochranná výchova			
Pouze jednou	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	19	42,2	5	11,1	24	53,3
Opakovaně	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	20	44,5	1	2,2	21	46,7
Nikdy jsem neutekl	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	0	0	0	0	0	0
Celkem	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	39	86,7	6	13,3	45	100

Graf 4 Rozdělení respondentů dopouštějících se opakovaných útěků podle pohlaví a typu ústavní péče

Mezi respondenty z řad chlapců se dopustily opakovaného útěku tři čtvrtiny, zatímco mezi dívkami pouze necelá polovina. Naopak více než polovina dívek se dopustila pouze jednoho útěku, zatímco mezi chlapci to byla necelá čtvrtina. Shodně mezi oběma pohlavími se častěji dopouští opakovaných útěků respondenti s ústavní výchovou.

Otázka č. 7: Jaké tresty za útěk se ve tvém výchovném ústavu používají? (Napiš)

Tab. X Druhy trestů za útěk podle pohlaví respondentů

Druh trestu	Chlapci		Dívky		Celkem	
	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	136	75,1	45	24,9	181	100
písm. A výchové opatření, bez výhod, vycházek	101	74,3	44	97,8	145	80,1
bez nákupů	3	2,2	0	0	3	1,7
bez TV, internetu	32	23,5	0	0	32	17,7

zákaz placených akcí	20	14,7	0	0	20	11,1
snížení kapesného	9	6,6	3	6,7	12	6,6
dřívější večeřka	8	5,9	0	0	8	4,4
fyzický trest (šikana)	2	1,5	0	0	2	1,1
úklidy navíc	7	5,2	0	0	7	3,9
skupina S4 pro útěkáře, zdravotní pokoj při pozitivní zkoušce	31	22,8	0	0	31	17,1
tepláková souprava	0	0	1	2,2	1	0,6

Zákonným trestem po návratu z útěku je opatření ve výchově ve smyslu § 21 zákona č. 109/2002 Sb. Respondenti v 80 % odpovědí zmiňují tzv. písmeno A, ztrátu výhod a vycházek (chlapci v 74 %, dívky v 97 %), v 17 % odpovědí zmiňují zákaz televize a internetu (avšak ani jedna dívka) a ve stejných hodnotách obě pohlaví uvádí zdravotní pokoj bezprostředně po návratu do zařízení, na který časově navazuje skupina pro útěkáře (opět ani jedna dívka). Zbývající tresty vykazují nižší četnosti (zákaz placených akcí, dřívější večeřka, snížení kapesného, úklidy navíc).

Jedna dívka uvedla trest ve formě teplákové soupravy. Jak uvádí Veřejný ochránce práv (© 2011), byly děti nuceny nosit ústavní (erární) oděv z bezpečnostních důvodů, protože je během vycházky v ústavním oděvu ztížena možnost útěku. Nošení vlastního oblečení v institucionálním prostředí jako výraz své individuality by mělo být již běžným standardem. V minulosti se mnohdy objevovalo nošení erárního oblečení (často ještě nějak zvýrazněného) i jako forma trestu, taková praxe návštěvami zjištěna nebyla, považují však za nezbytné, aby jasně zaznělo, že je taková praxe nepřijatelná.

Otázka č. 8: Máš zkušenost s konzumací? (Zakřížkuj – můžeš označit i více odpovědí)

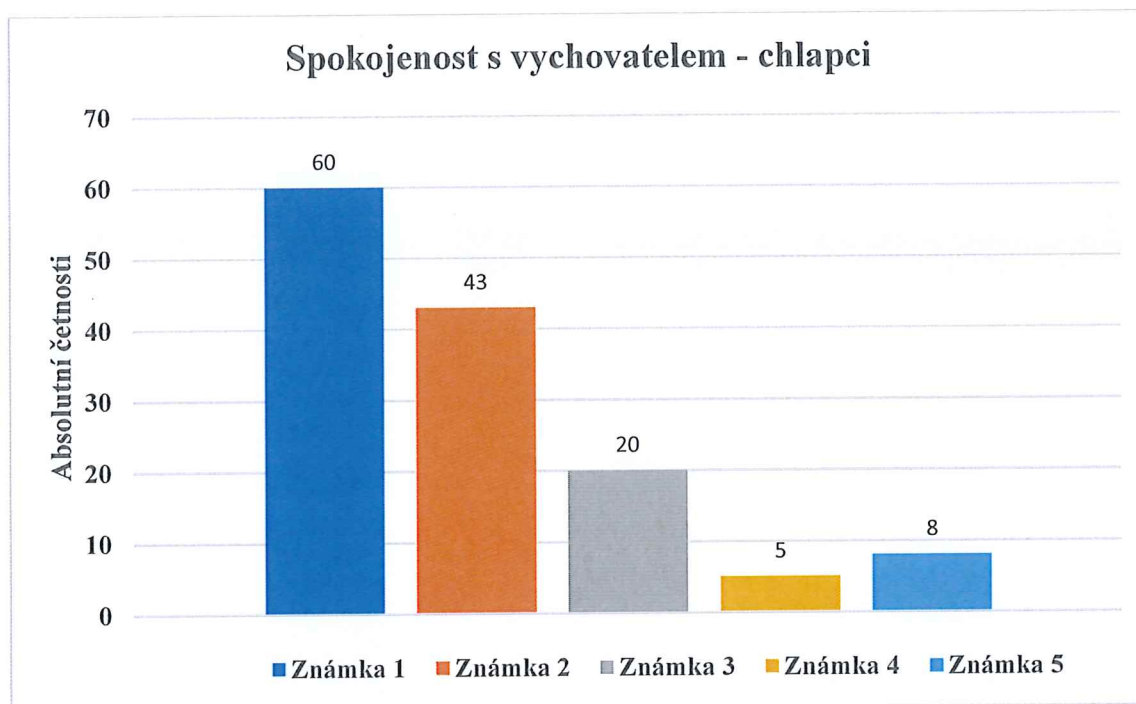
Tab. XI Druhy užívaných návykových látek podle pohlaví respondentů

Druh trestu		Chlapci		Dívky		Celkem	
		Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
		136	75,1	45	24,9	181	100
Tabák (cigarety)		135	99,2	42	93,3	177	97,8
Marihuana		108	79,4	31	68,9	139	76,8
Pervitin		60	44,1	19	42,2	79	43,7
LSD, extáze		43	31,6	3	6,7	46	25,4
Alkohol		104	76,5	34	75,6	138	76,2
Jiné – celkem		31	22,8	6	13,3	37	20,5
Jiné	Kokain	2	-	-	-	-	-
Jiné	Heroin	1	-	-	-	-	-
Jiné	Subutex	1	-	-	-	-	-
Jiné	Trip	1	-	-	-	-	-
Jiné	houbičky	2	-	-	-	-	-
Jiné	Hašiš	1	-	-	-	-	-
Jiné	muškátový ořech	1	-	-	-	-	-
Jiné	Xanax	1	-	-	-	-	-
Nemá zkušenost		1	0,7	2	4,4	3	1,7

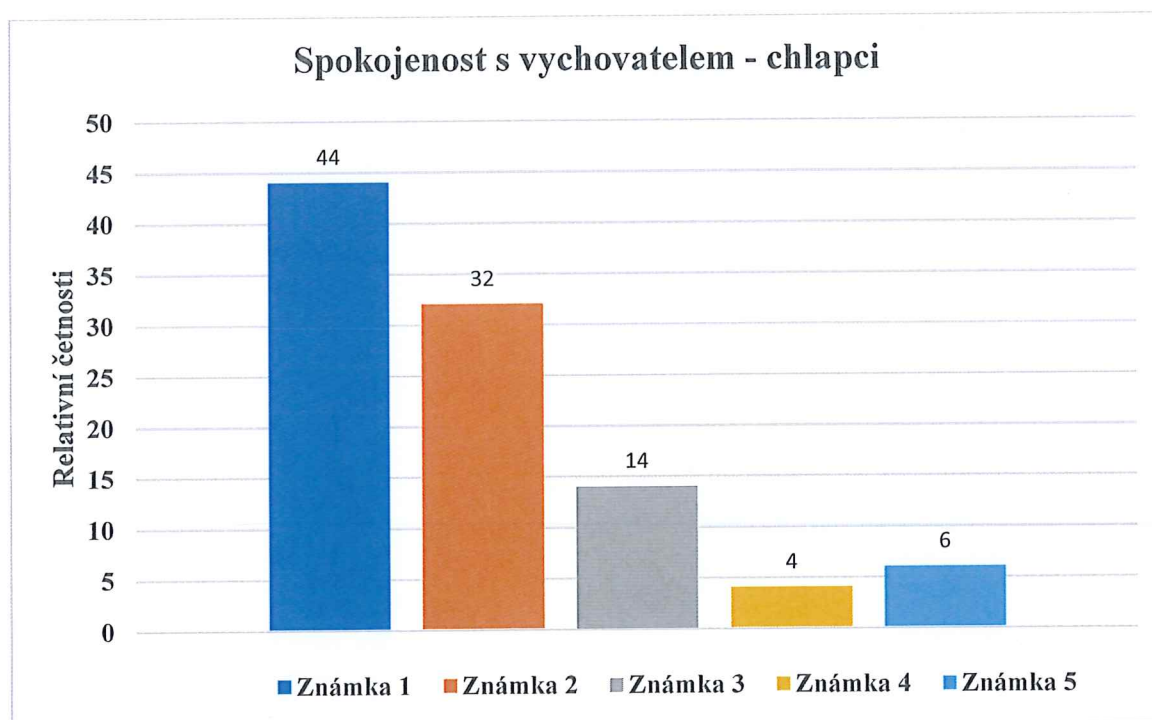
Bylo zjištěno, že 99 % chlapců a 93 % dívek z řad respondentů jsou uživateli tabáku a více než tři čtvrtiny respondentů má zkušenost s alkoholem. Marihuanu zakusilo 79 % chlapců a 69 % dívek, s pervitinem má zkušenost 44 % chlapců a 42 % dívek. S halucinogeny má zkušenost každý čtvrtý respondent, každý pátý užil návykovou látku z okraje jejich spektra. Dívky v tomto ohledu pouze nepatrně zaostávají za chlapci. Necelá dvě procenta respondentů nezažila zkušenost s návykovou látkou.

Otázka č. 9: Jsem spokojen s přístupem/prací vychovatelů: (Zakřížkuj - ohodnot' známkou 1 až 5 jako ve škole)

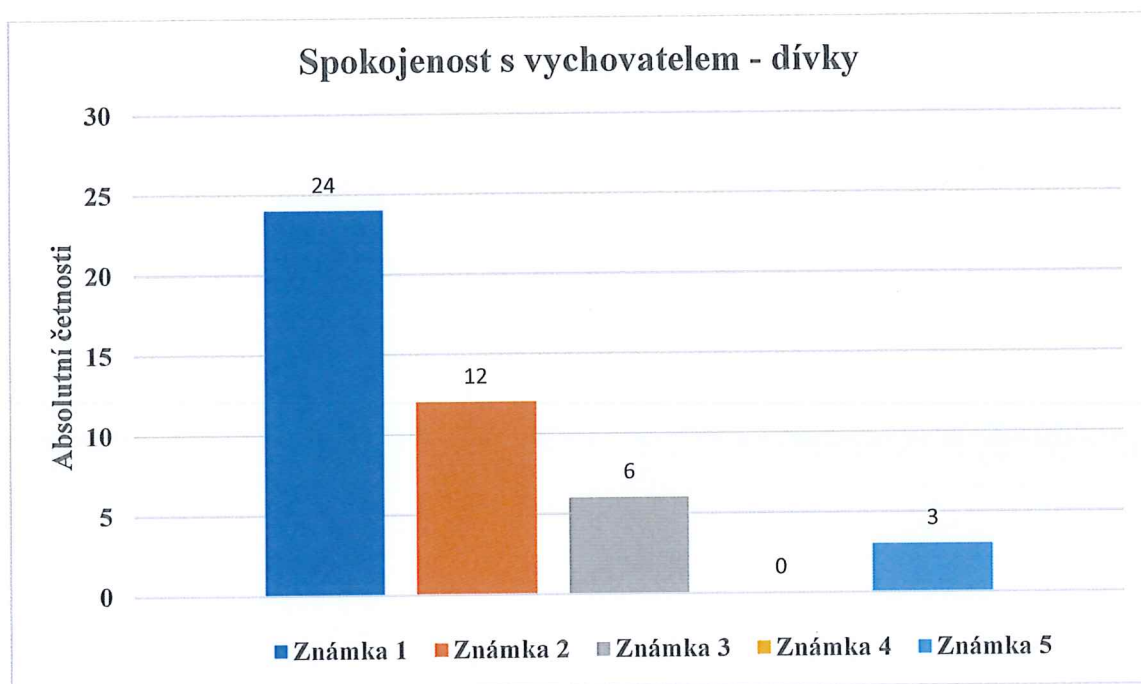
Graf 5 Rozdělení respondentů – chlapců podle míry spokojenosti s vychovatelem (absolutní četnosti)

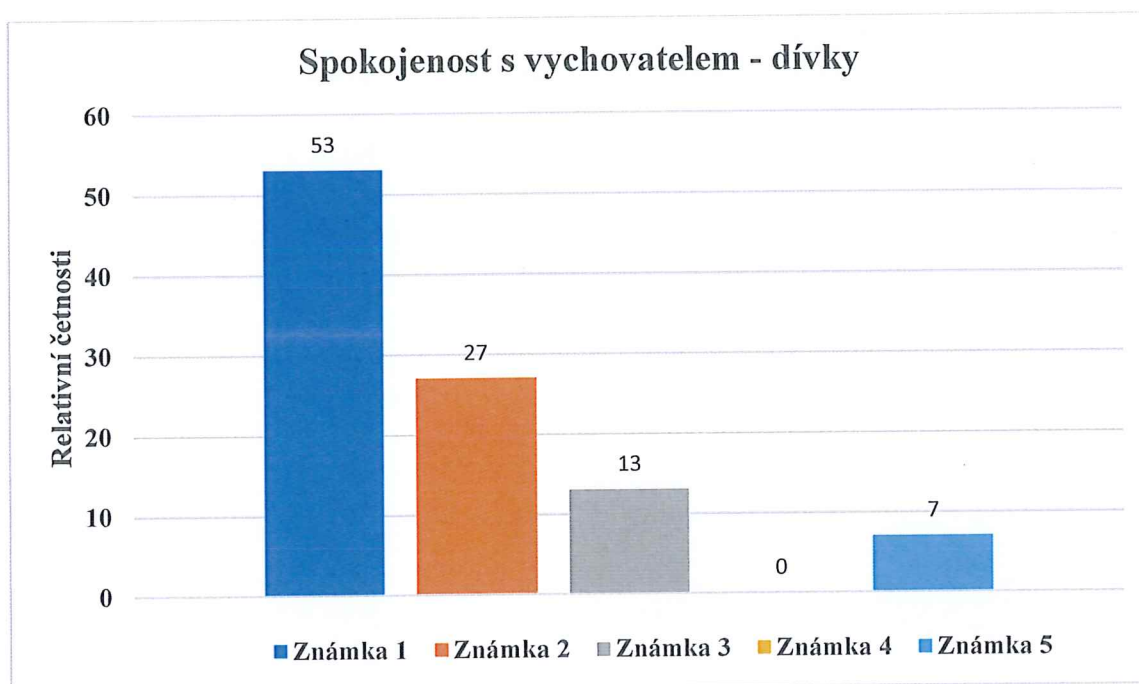
Graf 6 Rozdělení respondentů – chlapců podle míry spokojenosti s vychovatelem (relativní četnosti)

Graf 7 Rozdělení respondentů – dívek podle míry spokojenosti s vychovatelem (absolutní četnosti)

Graf 8 Rozdělení respondentů – dívek podle míry spokojenosti s vychovatelem (relativní četnosti)

Matoušek a Matoušková (2011, s. 250) uvádí, že navázání vztahu mezi vychovatelem a klientem není snadné, neboť mnoho klientů pochází z rodin, kde se k nim rodiče nechovali adekvátně, a proto nemají zážitek neohrožující vazby vůči vstřícně se chovajícímu dospělému.

I když vztah navázán je, může trvat celé měsíce, než si klient pracovníka dodatečně prověří a získá k němu důvěru.

Bylo zjištěno, že 44 % respondentů z řad chlapců ohodnotilo svoji spokojenost s vychovatelem známkou 1, u dívek dokonce 53 %. Pokud bychom kumulovali známky 1 a 2, s vychovatelem je spokojeno dokonce 76 % chlapců a 80 % dívek. Lze předpokládat, že děti mají ve svém vychovateli identifikační model, ke kterému jsou z důvodu nefunkčních vztahů k rodičům citově vázání. Pouze 6 % respondentů z řad chlapců a 7 % respondentů z řad dívek ohodnotilo spokojenost s vychovatelem nevyhovující známkou 5. Aritmetický průměr známek činí u chlapců hodnotu 1,96, u dívek hodnotu 1,8.

Otázka č. 10: V případě útěku jsem si vědom výchovných opatření, která budou následovat po návratu do zařízení: (Zakřížkuj)

Tab. XII Znalost výchovných opatření po návratu z útěku do zařízení podle typu ústavní péče - chlapci

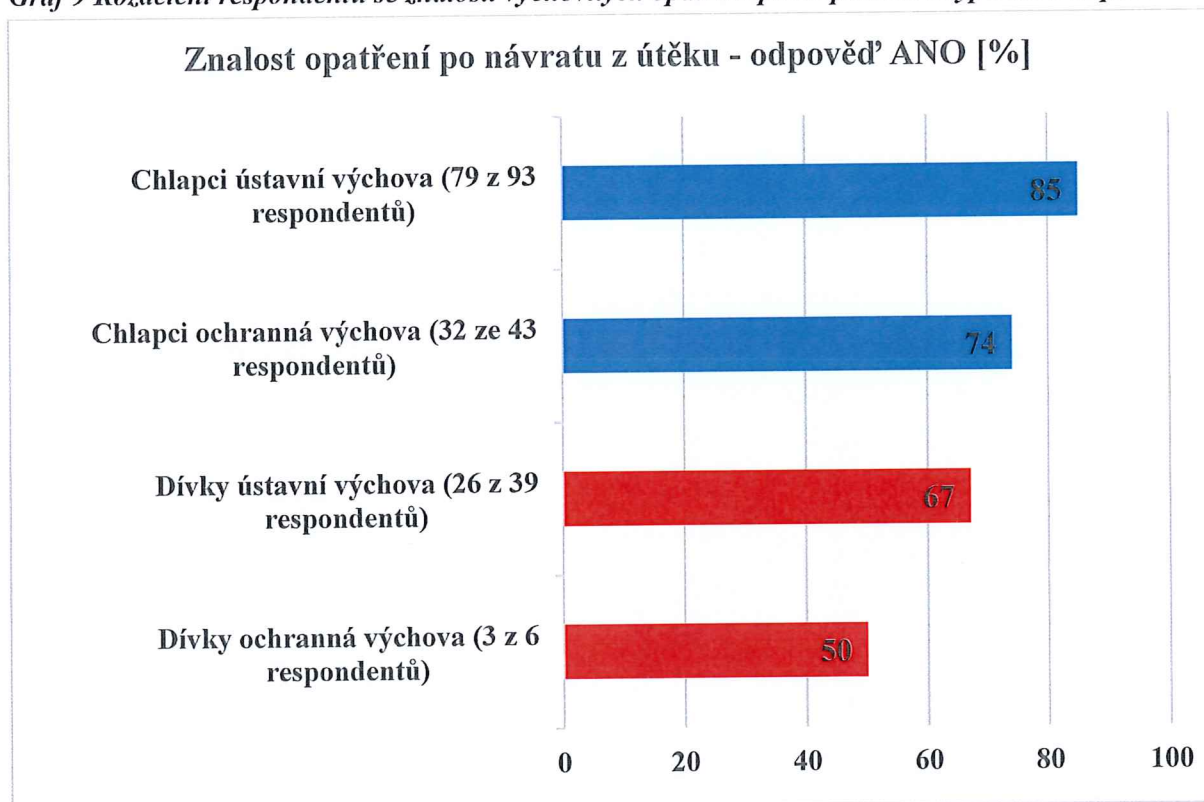
Odpověď	Chlapci				Celkem	
	Ústavní výchova		Ochranná výchova			
Ano	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	79	58,1	32	23,5	111	81,6
Je mi to jedno	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	5	3,7	3	2,2	8	5,9
Ne	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	9	6,6	8	5,9	17	12,5
Jiné	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	0	0	0	0	0	0
Celkem	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	93	68,4	43	31,6	136	100

Tab. XIII Znalost výchovných opatření po návratu z útěku do zařízení podle typu ústavní péče - dívky

Odpověď	Dívky				Celkem	
	Ústavní výchova		Ochranná výchova			
Ano	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	26	57,8	3	6,7	29	64,4

Je mi to jedno	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	12	26,7	1	2,2	13	28,9
Ne	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	1	2,2	2	4,4	3	6,7
Jiné	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	0	0	0	0	0	0
Celkem	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	39	86,7	6	13,3	45	100

Graf 9 Rozdělení respondentů se znalostí výchovných opatření podle pohlaví a typu ústavní péče

K útekům respondentů dochází navzdory jejich srozumění s opatřeními, která následují po navrácení do zařízení. Plných 81 % chlapců a 64 % dívek přiznává jejich znalost, překvapuje ale zjištění menší znalosti svěřenců vykonávajících ochrannou výchovu (74 % chlapců a 50 % dívek) oproti svěřencům vykonávajícím ústavní výchovu, ačkoliv právě a pouze oni jsou ohroženi rizikem trestního stíhání za útěk (provinění maření výkonu úředního rozhodnutí a vykázání podle § 337 odst. 1 písm. k) tr. zákoníku). Překvapuje i lhostejnost dívek k následkům útěků (skoro 29 %).

Otázka č. 11: Co ti zabrání v tom, abys utekl? (Zakřížkuj - můžeš označit i více odpovědí)

Tab. XIV Faktory zabraňující útěku ze zařízení podle typu ústavní péče - chlapci

Odpověď	Chlapci				Celkem	
	Ústavní výchova		Ochranná výchova			
	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	93	68,4	43	31,6	136	100
Strach z trestu	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	8	8,6	16	37,2	24	17,7
Službu má můj oblíbený vychovatel	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	19	20,4	10	23,3	29	21,3
Na útěku nemám kam jít	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	4	4,3	1	2,3	5	3,7
Bojím se, že bych se „zfetoval“	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	4	4,3	1	2,3	5	3,7
Doma je to horší než ve výchovném ústavu	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	4	4,3	0	0	4	2,9
Chci dokončit školu	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	48	51,6	8	18,6	56	41,2
Nic	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	25	26,9	12	27,9	37	27,2
Jiné (prosím uveďte)	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	20	21,5	8	18,6	28	20,6

Tab. XV Faktory zabraňující útěku ze zařízení podle typu ústavní péče - dívky

Odpověď	Dívky				Celkem	
	Ústavní výchova		Ochranná výchova			
	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	39	86,7	6	13,3	45	100
Strach z trestu	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	9	23,1	3	50	12	26,7
Službu má můj oblíbený vychovatel	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	15	38,5	3	50	18	40

Na útěku nemám kam jít	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	3	7,7	0	0	3	6,7
Bojím se, že bych se „zfetoval“	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	3	7,7	1	16,7	4	8,9
Doma je to horší než ve výchovném ústavu	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	3	7,7	0	0	3	6,7
Chci dokončit školu	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	12	30,8	2	33,3	14	31,1
Nic	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	15	38,5	1	16,7	16	35,6
Jiné (prosím uveďte)	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	3	7,7	2	33,3	5	11,1

Nejčastějším důvodem, který motivuje svěřence k neuskutečnění útěku a setrvání ve výchovném ústavu, je mezi chlapci touha dokončit školu (41 %), zatímco u dívek je tento motiv o 10 % nižší a na prvním místě je jím osoba vychovatele (40 %). Pouze 21 % chlapců zohledňuje osobu vychovatele při rozhodnutí neuskutečnit útěk. Dívky mají větší strach z trestu (26 %) oproti chlapcům (17 %), ale zase jsou radikálnější (35 %) oproti chlapcům (27 %) v odpovědi, že jim v útěku nezabrání nic. Jen 3 % chlapců a 6 % dívek neutíká kvůli chybějícímu zázemí během útěku, 3 % chlapců a 8 % dívek se obává intoxikace návykovou látkou během útěku.

Pro zajímavost předkládám znění některých volných odpovědí v kolonce Jiné: Psychika, Kvůli matce, Máma by mě pak nechtěla, Naštval bych rodinu a přítelkyni, Myslím na rodinu a proto se chci odsud dostat co nejdříve, Bojím se, že si zkasím podmínku, Chci se dostat domů dřív, Přítel / přítelkyně, Neutíkám kvůli výjezdům, Chci, aby mi vyšla podmínka a proto nechci problémy, Nechci do vězení – lze shrnout pod motivem rodina (a výjezdy za rodinou).

Otázka č. 12: Co s tebou udělá trest po návratu z útěku? (Napiš)

Tab. XVI Účinky trestu po návratu do zařízení z útěku podle pohlaví respondentů

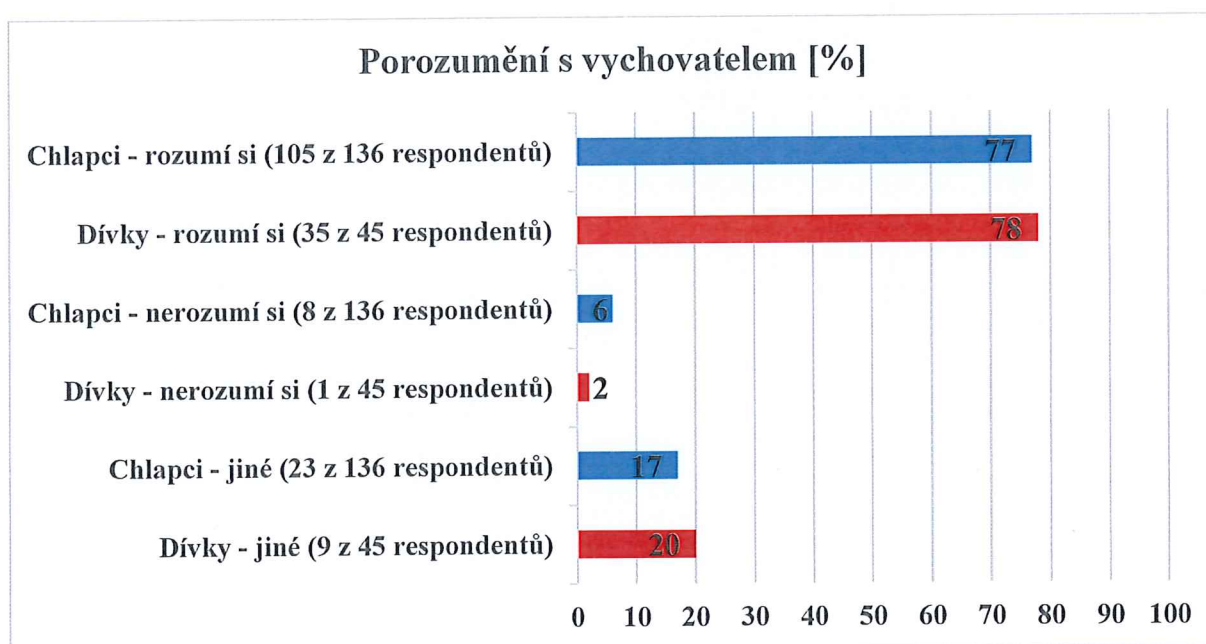
Účinek trestu	Chlapci		Dívky		Celkem	
	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	136	75,1	45	24,9	181	100

Nic – žádný	45	33,1	22	48,9	67	37
Radost	4	2,9	0	0	4	2,2
Vzteky	15	11	3	6,7	18	10
Zamyšlení, uvědomění	37	27,2	16	35,6	53	29,3
Drzost k vychovateli	4	2,9	0	0	4	2,2
Trest vydrží	14	10,3	0	0	14	7,7
Psychika, deprese, sebepoškození	9	6,6	14	31,1	23	12,7
Neví	7	5,2	1	2,2	8	4,4
Smutek	5	3,7	5	11,1	10	5,5
Strach	0	0	3	6,7	3	1,7

Z odpovědí vyplynulo, že na 37 % respondentů nemá trest udělený po návratu z útěku žádný účinek – u dívek jde o necelou polovinu, u chlapců o třetinu. Jedná se o nejčtenější odpověď. Dívky mají vyšší tendence se zamyslet nad svým jednáním (35 % oproti 27 % u chlapců), proti chlapcům v nich mnohem více převládají psychické pochody, deprese a sebepoškození (31 % oproti 6 % u chlapců), stejně tak smutek (10 % oproti 3 % u chlapců), naopak chlapci oproti nim více pociťují vztek (15 % oproti 6 % u dívek), projevují drzost (3 % oproti 0 % u dívek) a vůli trest vydržet (10 % oproti 0 % u dívek).

Otázka č. 13: Ve výchovném ústavu si s vychovateli: (Zakřížkuj)

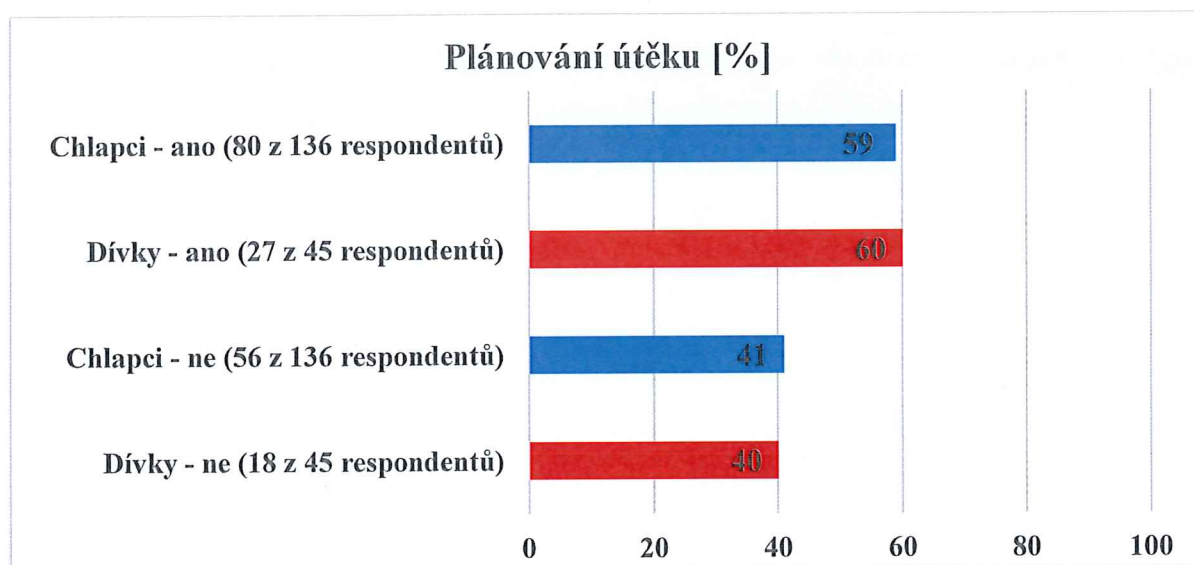
Graf 10 Rozdělení respondentů podle míry porozumění s vychovatelem podle pohlaví

Přes tři čtvrtiny respondentů si s vychovatelem rozumí, výsledky jsou vyrovnané u obou pohlaví. Pokud respondenti označili položku Jiné, volnou odpověď doplnili sdělením Jak s kým. Tato otázka byla kontrolní k otázce č. 9, v níž kumulací známek 1 a 2 vyjádřilo spokojenost s vychovatelem 76 % chlapců a 80 % dívek.

Otázka č. 14: Byl útěk plánovaný? (Zakřížkuj)

Graf 11 Rozdělení respondentů podle míry plánování útěku podle pohlaví

V otázce předchozího plánování útěků byl zjištěn pouze jednaprocentní rozdíl mezi odpověďmi chlapců a dívek. Předem plánovalo útěk 59 % chlapců a 60 % dívek, u zbytku respondentů byl útěk spontánní reakcí. Plánovitost útěku mírně převažuje nad jeho spontánností.

Otázka č. 15: Co bylo důvodem útěku? (Zakřížkuj – můžeš označit i více odpovědí)

Tab. XVII Důvody útěků podle pohlaví respondentů a typu ústavní péče - chlapci

Odpověď	Chlapci				Celkem	
	Ústavní výchova		Ochranná výchova			
	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	93	68,4	43	31,6	136	100
Šikana	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	32	34,4	4	9,3	36	26,5

Depresivní prostředí VÚ	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	24	25,8	3	7	27	19,9
Stesk po rodině	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	47	50,5	20	46,5	67	49,3
Touha po návykových látkách	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	17	18,3	8	18,6	25	18,4
Přítelkyně/Přítel	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	43	46,2	17	39,5	60	44,1
Kamarádi	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	32	34,4	8	18,6	40	29,4
Jiné	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	5	5,4	4	9,3	9	6,6

Tab. XVIII Důvody útěků podle pohlaví respondentů a typu ústavní péče - dívky

Odpověď	Dívky				Celkem	
	Ústavní výchova		Ochranná výchova			
	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	39	86,7	6	13,3	45	100
Šikana	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	2	5,1	1	16,7	3	6,7
Depresivní prostředí VÚ	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	9	23,1	3	50	12	26,7
Stesk po rodině	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	18	46,2	3	50	21	46,7
Touha po návykových látkách	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	6	15,4	1	16,7	7	15,6
Přítelkyně/Přítel	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	12	30,8	3	50	15	33,3
Kamarádi	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	9	23,1	2	33,3	11	24,4
Jiné	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	6	15,4	2	33,3	8	17,8

Odpovědi na tuto otázku považují v celém dotazníku za nejdůležitější. Nejčastějším důvodem k útěku byl u obou pohlaví stesk po rodině (49 % chlapci, 46 % dívky). Druhým důvodem v pořadí byl u obou pohlaví přítel či přítelkyně (chlapci 44 %, dívky 33 %). Teprve u třetí odpovědi se pořadí liší – chlapci s 29 % řadí kamarády, dívky s 26 % depresivní prostředí ústavu. Čtvrtým nejčastějším důvodem k útěku je u chlapců šikana (26 %), zatímco u dívek je tento důvod na posledním na 7. místě s 6 % (zde zaujme značný rozdíl mezi chlapci a dívkami). U dívek jsou na 4. místě s 24 % důvodem k útěku kamarádi. Na 5. místě je u chlapců důvodem depresivní prostředí ústavu s 19 %, o procento méně zaujala touha po návykových látkách. U dívek zaujala 5. pozici odpověď Jiné (např. Špatné zprávy na Facebooku, Nevím, Prostě mě to napadlo), o dvě procenta méně zaujala touha po návykových látkách s 15 %. Chlapci uváděli nejméně odpověď Jiné (Ublížit si, Pokus o nahlášení trestného činu).

Otázka č. 16: Jakým způsobem jsi utekl? (Zakřížkuj, můžeš označit i více odpovědí)

Tab. XIX Způsoby útěků podle pohlaví respondentů

Způsob útěku	Chlapci		Dívky		Celkem	
	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	136	75,1	45	24,9	181	100
Při převozu	12	8,8	3	6,7	15	8,3
Z vycházky	63	46,3	32	71,1	95	52,5
Oknem, dveřmi, jiná stavební překážka	30	22,1	4	8,9	34	18,8
Nenávrat z dovolenky	85	62,5	15	33,3	100	55,3
Jinak	3	2,2	6	13,3	9	5

Jako nejčastější způsob útěku uvedli respondenti nenávrat z dovolenky (55 %). Chlapci tento způsob deklarují v 62 %, dívky pouze v 33 % případů. Na úroveň předchozího způsobu postavili respondenti možnost útěku při vycházce (52 %). Chlapci tento způsob deklarují v 46 %, dívky v 71 % případů. Je to logické, protože se jedná o nejjednodušší způsoby, neboť svěřenci nemusí překonávat žádné stavební překážky ani riziko přistižení vychovatelem či vymýšlet sofistikované plány, jak se vzdálit ze zařízení. Z těchto variant je méně příznivý útěk z vycházky, neboť zde přistupuje nutnost dopravit se do bydliště či jiného místa pobytu na útěku. Svěřenci tak často překonají neuvěřitelné vzdálenosti, byť v jiných oblastech běžného života selhávají, v této jsou neskonale flexibilní. Chlapci mají tendenci častěji než dívky (rozdíl

14 %) riskovat překonání stavební překážky. V odpovědi Jinak uváděli respondenti zpravidla Nenávrat ze školy či od lékaře.

Otázka č. 17: S kým jsi utekl? (Zakřížkuj - můžeš označit i více odpovědí)

Tab. XX Součinnost jiných svěřenců při útěku podle pohlaví respondentů

Spoluútěk s jinou osobou	Chlapci		Dívky		Celkem	
	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	136	75,1	45	24,9	181	100
Sám	116	85,3	30	66,7	146	80,7
S kamarádem	41	30,2	19	42,2	60	33,2
Se skupinou	15	11	3	6,7	18	10
Jiné	1	0,7	0	0	1	0,6

Při útěku se svěřenci nejčastěji spoléhají sami na sebe, tzv. jdou na útěk sami (80 %). Třetina svěřenců utíká i s kamarádem, u dívek je v této kategorii rozdíl vyšší o 12 % oproti chlapcům - dívky jsou více emočně založené a potřebují k odhodlání k útěku spřízněnou duši. Proto utíkají dívky samostatně o 19 % méně než chlapci. Pouze desetina všech útěků je provedena skupinově.

Otázka č. 18: V jakém ročním období jsi utekl? (Zakřížkuj, můžeš označit i více odpovědí)

Tab. XXI Rozlišení útěků podle pohlaví respondentů a ročního období útěku

Roční období útěků	Chlapci		Dívky		Celkem	
	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	136	75,1	45	24,9	181	100
Vánoce	41	30,2	7	15,6	48	26,5
Jarní prázdniny	32	23,6	9	20	41	22,7
Letní prázdniny	39	28,7	27	60	66	36,5
Podzimní prázdniny	28	20,6	11	24,5	39	21,6
Nezávisle na ročním období	63	46,3	6	13,3	69	38,1
Jindy	3	2,2	0	0	3	1,7

V 38 % případu se respondenti dopouští útěků nezávisle na ročním období, o dvě procenta méně připadají na letní prázdniny. U útěků nezávisle na ročním období lze vysledovat, že tuto odpověď zvolilo 46 % chlapců, zatímco dívek pouze 13 %. Naopak dívky preferují útky o letních prázdninách v 60 % odpovědí, zatímco chlapci pouze v 28 %. O Vánocích utíkají chlapci dvakrát častěji než dívky.

Otázka č. 19: Jak dlouho dopředu jsi plánoval útek? (Zakřížkuj, můžeš označit i více odpovědí)

Tab. XXII Rozlišení útěků podle pohlaví respondentů a doby jejich plánování

Doba plánování útěků	Chlapci		Dívky		Celkem	
	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	136	75,1	45	24,9	181	100
Jeden den	48	35,3	15	33,3	63	34,8
Týden	9	6,6	8	17,8	17	9,4
Měsíc	17	12,5	3	6,7	20	11,1
Náhle/spontánní akce	52	38,2	24	53,3	76	42
Nevím	28	20,6	5	11,1	33	18,2
Jiná odpověď	2	1,5	3	6,7	5	2,8

Rozhodnutí k útěku uvádí respondenti jako náhlé – spontánní v 42 %, jeden den plánování uvádí 34 % respondentů. Z toho vyplývá, že více než tři čtvrtiny respondentů neplánuje útek déle než jeden den. Pouze jedna odpověď v možnosti Jiná odpověď zněla 2 dny.

Otázka č. 20: Na útěku se převážně zdržuji u: (Zakřížkuj, můžeš označit i více odpovědí)

Tab. XXIII Rozlišení útěků podle pohlaví respondentů a místa pobytu během útěku

Místo pobytu	Chlapci		Dívky		Celkem	
	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	136	75,1	45	24,9	181	100
Rodiče	44	32,4	6	13,3	50	27,6
Kamarádi	70	51,5	17	37,8	87	48
Přítelkyně/Přítel	45	33,1	15	33,3	60	33,2
Babička, děda	20	14,7	10	22,2	30	16,6
Teta, strýc	28	20,6	4	8,9	32	17,7
Nevlastní rodiče	4	2,9	0	0	4	2,2
Venku (příroda, sklep, nádraží...)	53	39	19	42,2	72	40
Jinde	3	2,2	3	6,7	6	3,3

Odpovědi respondentů ukazují, že rodina je až 4. v pořadí, respondenti se zde skrývají ve více než jedné čtvrtině případů, z dívek pouze v 13 % případů. Nejčastěji zazněla odpověď kamarádi, a to skoro v polovině případů. Ve 40 % se respondenti pohybovali venku, s jednou třetinou odpovědí následuje přítel / přítelkyně (naprostá shora u dívek i chlapců). V odpovědích Jinde někteří respondenti doplnili poznámku, že nechtějí místo pobytu prozradit, aby se nevědělo, kde se budou zdržovat při příštím útěku či že nechtějí přidělovat nepříjemnosti osobě, která je ukryla. Tímto deklarovali nedůvěru v anonymitu dotazníku ve vztahu riziku k prozrazení odpovědí vychovatelům.

Otázka č. 21: Jak se cítíš při zadržení na útěku? (Zakřížkuj, můžeš označit i více odpovědí)

Tab. XXIV Pocity respondentů při zadržení na útěku podle pohlaví

Pocit	Chlapci		Dívky		Celkem	
	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	136	75,1	45	24,9	181	100
Jsem naštvaný/vzteklý	79	58,1	14	31,1	93	51,4
Je mi to jedno	45	33,1	9	20	54	30
Uleví se mi	8	5,9	13	28,9	21	11,6
Bojím se	13	9,6	7	15,6	20	11,1
Mám strach z trestu, který dostanu ve výchovném ústavu	23	16,9	9	20	32	17,7
Jiné (prosím uveďte)	12	8,8	5	11,1	17	9,4

Více než polovina respondentů pociťuje při zadržení vztek, jsou naštvaní, u chlapců je tato emoce častější o 27 % než mezi dívkami. Necelé třetině respondentů je to jedno – nepřekvapuje, že více je to jedno chlapcům (o 13 %). Více než každému desátému respondentu se uleví, u dívek je pocit úlevy čtenější o 23 % než u chlapců. Vyloženě se bojí 11 % respondentů, z toho dívky více o 6 % než chlapci. Pouze 17 % respondentů se obává trestu, který bude po návratu do ústavu následovat.

V odpovědích Jiné zazněl Smutek, Je mi špatně, Chci zpátky volnost a být s přítelkyní, Trápí mě to.

Otázka č. 22: Jakým způsobem ses vrátil? (Zakřížkuj, můžeš označit i více odpovědí)

Tab. XXV Způsob navrácení respondentů z útěku podle pohlaví

Způsob návratu z útěků	Chlapci		Dívky		Celkem	
	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]	Počet respondentů	[%]
	136	75,1	45	24,9	181	100
Vrátil jsem se sám	48	35,3	12	26,7	60	33,2
Přivezla mě rodina	21	15,4	9	20	30	16,6
Přivezla mě policie nebo pro mě přijeli z výchovného ústavu	101	74,3	34	75,6	135	74,6
Jinak	8	5,9	2	4,4	10	5,5

Skoro tři čtvrtiny respondentů se z útěku vrátily nedobrovolně – po vypátrání si pro ně přijeli z mateřského výchovného ústavu či byli dopraveni policií do nejbližšího diagnostického ústavu. Pouze necelá třetina respondentů se do ústavu vrátila sama dobrovolně, 16 % respondentů navrátili do ústavu vlastním odvozem rodiče, což z hlediska dětí nelze považovat za návrat dobrovolný. Desetina návratů byla uskutečněna jiným způsobem, respondenti jej ale v odpovědích nespecifikovali.

7 Shrnutí výsledků výzkumného šetření a diskuze

Úkolem praktické části bylo zjistit příčiny, které vedly svěřence výchovných ústavů ve věku 15-18 let k rozhodnutí utéct ze zařízení, zmapovat podmínky, za kterých k útekům docházelo, popsat průběh pobytu svěřenců na útěku a osvětlit následky, kterými byli svěřenci po navrácení do zařízení postiženi. Výsledky zjištěné výzkumem poslouží k analýze problému útekovosti z výchovných ústavů, jako podklad k praktické sociální práci se svěřenci a jejich rodinami a jako informační zdroj pracovníků výchovných ústavů, škol, policie, orgánů sociálněprávní ochrany dětí, neziskových organizací či dalších navazujících subjektů usilujících o nápravu stávajícího stavu, které mohou dát impulz k jednání o vyvolání systémových změn v této problematice a jejich aplikaci v praxi.

Pro účely získání dat od svěřenců výchovných ústavů byla použita dotazníková metoda v tištěné podobě. Dotazníky byly navraceny od 181 svěřenců, z nichž jednu čtvrtinu tvořily dívky. Dívky vykonávající ústavní výchovu byly mezi respondenty z řad dívek zastoupeny v 86 %, chlapci v 68 %. Svěřenci byli v ústavním zařízení umístěni v průměru 24 měsíců.

Výzkum byl zaměřen na zodpovězení následujících výzkumných otázek:

VO č. 1: Co je příčinou útěku respondentů z výchovného ústavu?

Bylo zjištěno, že téměř v polovině odpovědí byl shodně u obou pohlaví nejčastějším důvodem k útěku uveden stesk po rodině, následně rovněž u obou pohlaví přítel či přítelkyně.

U chlapců jsou v sestupném pořadí dalšími důvody kamarádi, šikana, depresivní prostředí ústavu, touha po návykových látkách a jiné důvody. U dívek jsou v sestupném pořadí dalšími důvody depresivní prostředí ústavu, kamarádi, jiné důvody, touha po návykových látkách a šikana.

Ve vztahu k útekovému důvodu v podobě touhy po návykových látkách vyplynulo, že téměř všichni respondenti jsou uživateli tabáku a zejména vyšlo najevo zjištění, že více než tři čtvrtiny respondentů má zkušenost s alkoholem a marihuanou, s pervitin necelá polovina chlapců i dívek. Dívky v těchto ukazatelích pouze nepatrně zaostávají za chlapci.

U této otázky byl výběr odpovědí poměrně vyrovnaný. Je třeba podotknout, že touha po rodině a vrstevnících souvisí s přáním respondentů vymanit se z ústavního zařízení, v němž je nastaven režim, pravidla, hranice, respektování autorit, což svěřenci v rodině nezažili a jejichž

dodržování obtížně snáší. Proto jsou k útekům vedeni snahou získat zpět svobodu a volnost v nedodržování těchto omezujících mantinelů, což jim rodina a vrstevníci umožňují. Přitom nedůsledná výchova v rodině a z ní vyplývající obtíže zpravidla zapříčinily umístění do ústavu. Broža et al. (2006, s. 17) shrnují, že útky mají jeden úkol – najít sama sebe a svoji identitu přijmout.

Propojením teoretických východisek a výsledků výzkumu se ukazuje potřeba změnit klima ústavního prostředí. Už charakter budov, ve kterých je realizována ústavní a ochranná výchova, nepřibližuje podobu rodinného prostředí - takové prostředí je v rozporu s přirozenými potřebami dětí a možnostmi jejich formování. Řada výzkumů rovněž prokázala potřebu pobytu dětí v malých skupinách v prostředí co nejvíce se podobajícím běžnému rodinnému prostředí (Nosál et al., 2014, s. 19). To by napomohlo zlepšit atmosféru v ústavech, lépe by se pak pracovalo s šikanou a vznikl by prostor pro lepší individuální práci s dětmi. Mohlo by se preventivně působit na změnu jejich postojů k útekům a tím jim předcházet. Z těchto informací lze vyvodit, že se jeví jako významné se na tuto problematiku zaměřit a rozvinout ji.

VO č. 2: Jaké faktory ovlivňují útky respondentů z výchovného ústavu?

Pohlaví respondentů hraje roli v opakovanosti úteků. Dotazovaní chlapci doznali opakované útky ve třech čtvrtinách případů, zatímco dívky pouze v necelé polovině případů. Naopak více než polovina dívek se dopustila pouze jednoho útoku, zatímco mezi chlapci to byla necelá čtvrtina.

Shodně mezi oběma pohlavími se častěji dopouští opakovaných úteků respondenti s nařízenou ústavní výchovou, kteří oproti svěřencům s uloženou ochrannou výchovou nejsou ohroženi trestním stíháním, v případě opakovaných úteků i vazbou.

K faktoru osoby vychovatele bylo zjištěno, že svěřenci nechtějí utéct svému oblíbenému vychovateli a útek provedou během služby jiného vychovatele.

Znalost vnitřního řádu výchovného ústavu vliv na četnost úteků nemá, jelikož přes 90 % respondentů doznalo jeho znalost, přesto se útoku dopustilo.

Ze získaných teoretických poznatků a dat se ukázalo, že chlapci jsou v opakovanosti úteků aktivnější než dívky, typ ústavní výchovy má vliv na četnost úteků a vztah k vychovateli ovlivňuje rozhodnutí svěřence k útoku. Svěřenci se dopouští útoku, přestože znají vnitřní řád výchovného ústavu a jsou si vědomi jeho porušení. Svěřenci jsou si rovněž vědomi skutečnosti,

že u osob starších 15 let neprobíhá ze strany policie aktivní systémové pátrání a k vypátrání dochází vlivem náhody. Pracovníci ústavů jsou zklamáni opakovanými úteků svých svěřenců, což může vést k osobní rezignaci při další práci s dětmi. Pracovníci už nehledají nové techniky předcházení úteků a nesnaží se dítě v tomto směru ovlivnit. Z toho vyplývá potřeba zaměřit se na systémovou podporu osobního a profesního rozvoje pracovníků ústavů a předcházet vzniku syndromu vyhoření formou supervizí, vzdělávání, nastavení metodik práce s klienty, které se budou v průběhu času aktualizovat.

VO č. 3: Jak probíhá příprava na útek a jeho samotné provedení?

Bylo zjištěno, že shodně téměř 60 % chlapců i dívek svůj útek předem plánuje. Dalo by se předjímat, že toto číslo bude vyšší z toho důvodu, aby byl útek úspěšně proveden. Respondenti se ovšem v řadě případů nechávají strhnout momentální příležitostí. Spontánnost útoku snižuje šance jeho úspěšného dokončení, ať od výběru okamžiku útoku, místa a způsobu útoku, dosažitelnosti předmětů osobní potřeby, finančních prostředků a přítomnosti či nepřítomnosti vychovatele. Více než tři čtvrtiny respondentů neplánují útek déle než jeden den. Nejčastějším způsobem útoku je ve více než polovině případů návrat z dovolenky, sestupně následují útek při vycházce, útek dveřmi či oknem (v přízemí či po hromosvodu), útek při převozu a návrat ze školy či od lékaře. Svěřenci napříč oběma pohlavími nejčastěji utíkají sami, dívky oproti chlapcům utíkají častěji s kamarádkou. Skupinové úteky jsou ojedinělé.

Velmi významné bylo zjištění, že svěřenci úteky dopředu plánují 1-2 dny před samotným útekem. Při spontánním útoku se zpravidla tento zpravidla nezdaří a pokud ano, tak je svěřenec limitován absencí osobních věcí, které ztěžují jeho pobyt na útoku. Ukázalo se, že dívky oproti chlapcům častěji utíkají ve dvojici.

V bezpečném prostoru diskuze autor doznává, že při konstrukci dotazníku nedohlédl význam komunikačních prostředků při plánování úteků. Při vyplňování dotazníku respondenti důležitost tohoto fenoménu dnešní digitalizované společnosti ústně zmiňovali. Prozradili, že v dnešní době lze útek sofistikovaně naplánovat součinností s dalším svěřencem a osobami poskytujícími zázemí v místě pobytu na útoku prostřednictvím sociálních sítí, např. Facebook, WhatsApp, protože legislativa tomu nahrává. Vždyť Veřejný ochránce práv (© 2011) zásadně nesouhlasí s postupem, kdy děti musí odevzdat své mobilní telefony a během pobytu v zařízení k nim nemají přístup. Dítě má mít možnost používat svůj vlastní mobilní telefon a mít k němu v podstatě neomezený přístup. Lze samozřejmě zakázat používání mobilního telefonu během

společných aktivit, v době nočního klidu apod. Pokud by byl výzkum koncipován znovu, autor by tuto oblast zařadil do otázek, eventuálně byl tento jev v rámci útěků mohl být zkoumán samostatně v nové či navazující kvalifikační práci.

VO č. 4: Co zabrání útěku respondentů z výchovného ústavu?

Jak bylo zjištěno výzkumnou otázkou č. 2, znalost vnitřního řádu v útěku nezabrání. Nezabrání mu ani srozumění s výchovnými opatřeními, která budou po návratu z útěku následovat (byť jejich znalost přiznává 81 % chlapců a 64 % dívek). Útěku nezabrání ani výzkumem zjištěné značné porozumění svěřenců se svým vychovatelem (dochází pouze k odložení útěku na službu jiného vychovatele). Jak uvedlo 27 % chlapců a 35 % dívek, v útěku jim nezabrání nic. Nejčastějším důvodem, který zabrání chlapcům v útěku z výchovného ústavu, je touha dokončit školu, zatímco u dívek je na prvním místě osoba vychovatele, kterou chlapci řadí na druhé místo. Touha dokončit školu u dívek není v porovnání s osobou vychovatele tak silná, oproti chlapcům mají větší obavu z udělení trestu a z hrozby intoxikace návykovou látkou během pobytu na útěku.

Ze získaných dat lze vyvodit, že znalost vnitřního řádu není pro svěřence překážkou k útěku a že pokud se svěřenec rozhodne pro útěk, tak ho provede. Ukázalo se, že dívky odloží svůj útěk častěji než chlapci na dobu, kdy neslouží jejich oblíbený vychovatel. Chlapce více motivuje k setrvání v ústavu zájem na dokončení školy. Potvrdilo se, že znalost vnitřního řádu není pro svěřence překážkou k útěku a že pokud se svěřenec rozhodne pro útěk, tak ho provede. Ukázalo se, že dívky odloží svůj útěk častěji než chlapci na dobu, kdy neslouží jejich oblíbený vychovatel. Chlapce více motivuje k setrvání v ústavu zájem na dokončení školy.

Získaná teoretická východiska společně s výsledky výzkumu doporučují zaměřit se na prevenci útěků z ústavu. Existuje zde prostor pro lepší využití již existující vlastní motivace dětí s návazností na pozitivní vztah k vychovateli. Významnost tohoto vztahu je dobrým základem ke změně postojů dětí umístěných v ústavním zařízení. Podpora při práci s dítětem v rámci terapeutických sezení jak individuálních, tak i skupinových, může vést k posilování pozitivního sebepojetí dítěte, změnám chování a tím předcházení útěkům. Dostupné informace ze sítě poukazují na nedostatečnou návaznost péče o dítě umístěné ve výchovném ústavu napříč i mimo resorty, nízkou provázanost zařízení s dostupnými sociálními službami s nedostatečnou sanací rodiny. Jedná se o ucelený systém spolupráce, ve kterém je velmi významná role pracovníka OSPOD jako role koordinátora případu dítěte. Systematická spolupráce aktérů

může předcházet četnosti útěků u dítěte. Této problematice nenahrává skutečnost, že legislativa spadá pod více ministerstev a tato roztržičnost se projevuje na nejednotnosti práce s ohroženým dítětem.

VO č. 5: V jakém prostředí se respondenti během útěku zdržují?

Bylo zjištěno, že se svěřenci nejčastěji během útěku skrývají u kamarádů, a to skoro v polovině případů. Sestupně následuje přebývání venku, pobyt u přítele či přítelkyně a až v závěru je uváděna rodina či širší příbuzenstvo. Ve vztahu k odpovědi přebývání venku v poměrně vysoké hodnotě 40 % je zajímavé zjištění, že respondenty od útěku neodradí ani nepříznivé klimatické podmínky, kdy se 38 % respondentů dopouští útěků nezávisle na ročním období, u chlapců se jedná skoro o polovinu odpovědí. Skoro tři čtvrtiny respondentů se z útěku vrátily nedobrovolně po vypátrání policií. Více než polovina z nich pocítovala při zadržení vztek, necelé třetinu respondentů to bylo jedno. Strach z následného trestu ve větší míře nepocítují.

Z odpovědí vyplynulo, že typ ročního období nemá vliv na rozhodnutí k útěku, svěřence neodradí ani nepohodlí při pobytu ve venkovním prostředí. Respondenti nejčastěji pobývají u kamarádů, pobyt v rodině volí jako nejzazší volbu. Tato skutečnost indikuje pravděpodobné narušení rodinných vztahů či obavu z nahlášení.

K návratům do zařízení dochází vesměs po vypátrání policií, nikoliv dobrovolným návratem svěřence. Proto u nich převládá vztek z dopadení a opětovného umístění v zařízení. Jak zvýraznili respondenti, tak útěk "vždycky stojí za to".

Ukazuje se, že dítě na útěku je nejvíce ohrožené, vypadne ze systému ochrany dítěte, kdy není pod dohledem osob odpovídajících za jeho výchovu a péči. Dítě nemá zajištěné lékařské prohlídky, pro riziko prozrazení se vyhýbá zdravotní péči, je lehce ovlivnitelné okolím, ve kterém se skrývá, k tomu, aby se uchýlilo k závadovému chování jako jsou krádeže, prostituce, užívání návykových látek, gamblerství a mnoho dalších nežádoucích jevů. Rozbor páčání takových jevů dětmi na útěku z výchovného ústavu, zejména srovnáním mezi chlapci a dívkami s uloženou ochrannou výchovou, je dle autora zajímavým námětem k dalšímu výzkumu.

VO č. 6: Jak respondenti vnímají výchovná opatření po návratu z útěku do výchovného ústavu?

Bylo zjištěno, že v naprosté většině případů jsou svěřencům ukládána opatření ve výchově v podobě ztráty výhod a vycházek, v podstatně menší míře v podobě zákazu televize a internetu, placených akcí, čtenějších úklidů, snížení kapesného či dřívější večeře. Na více než jednu třetinu respondentů nemá výchovné opatření udělené po návratu z útěku žádný účinek, u dívek jde dokonce o necelou polovinu. Dívky mají oproti chlapcům vyšší tendence se zamyslet nad svým jednáním, v mnohem větší míře u nich převládají psychické pochody, deprese, sebepoškození, smutek. Chlapci více pociťují vztek, projevují drzost a mají vyšší vůli trest vydržet. Ačkoliv skoro všichni respondenti deklarují znalost vnitřního řádu, a tedy i hrozící formy opatření ve výchově, přesto dvě třetiny z nich jejich udělení nesou nelibě s emočními projevy.

Bylo zjištěno, že po návratu respondentů z útěku jim jsou ukládána opatření ve výchově podle zákona a vnitřního řádu daného zařízení. Z výzkumu vyplynulo, že tato opatření nezabrání v budoucím útěku, svěřenci si je nezvnitřňují, neformují je. Jsou našťvaní, že přišli o svobodu, že se nechali chytit a přemýšlejí, jak příští útěk přečkat déle bez dopadení. Ukazuje se, že takto nastavená ústavní výchova se povětšinou má účinkem. Dítě se naučí opakovaně utíkat a přežít ústavní výchovu na útěku či jednat účelově.

Z poznatků teoretických východisek a výzkumu dále vyplývá, že v rámci ústavu nejsou uspokojovány potřeby dítěte a ty si může kompenzovat útekem ze zařízení. Přísnější výchovná opatření nemotivují dítě ke změně postojů a nemají dopad na budoucí rozhodnutí dítěte utéct z ústavního zařízení.

Za pozornost by stálo zvážit, zda do budoucna extrémně nezvýhodnit právě ty děti, které se útěků z výchovného zařízení vůbec nedopouští. V současné době jsou sice děti motivovány pozitivními opatřeními ve výchově, ale žádná z nich nejsou natolik výhodná, aby v porovnání s hrozícími negativními opatřeními ve výchově donutila děti neutíkat. Diferenciace dětských skupin v zařízení by mohla být z jedním z možných řešení. Dále se jeví jako přínosné a v praxi ověřené, aby se děti umístěné v ústavním zařízení aktivně podílely na tvorbě pravidel v zařízení, v němž jsou umístěné či se podílely na jejich aktualizaci.

8 Závěr

Výstupy zjištěnými výzkumem byla pohledem dětí umístěných v ústavním zařízení popsána problematika útěků z výchovných ústavů, zejména zjištěny jejich motivy, dále faktory, které je ovlivňují, osvětlen proces plánování, okolnosti a způsoby útěku, zadokumentováno chování na útěku a zjištěny reakce na udělená výchovná opatření po navrácení do ústavní péče, čímž došlo k naplnění cíle diplomové práce.

Teoretická část napomohla získat vhled do problematiky ústavní péče o děti starší 15 let s poruchami chování, které jsou umístěny do výchovných ústavů. V jejím úvodu je legislativně roztržiděna tak, aby popsala zákonné podmínky k nařizení předběžného opatření, ústavní výchovy či uložení ochranné výchovy. Následně se práce věnuje poruchám chování v dětském věku a dospívání, od jejich definice, přes příčiny vzniku a rozvoje a s přihlédnutím k charakteru práce předkládá jejich klasifikaci podle stupně nebezpečnosti pro společnost. V této sociální klasifikaci se zaměřuje na charakter konfliktu jedince s prostředím a vykresluje charakteristiky jednotlivých typů poruch chování, předkládá podoby konkrétního chování. Poté definuje jednotlivé typy ústavní péče a představuje každé z prostředí jejího výkonu. Dále představuje dílčí rizika ústavní výchovy a ukazuje projevy těchto rizik ve vnitřním i vnějším světě svěřenců a vliv na jejich bezprostřední okolí. Ve střední části se práce zabývá typy a způsoby útěků, představuje situace a podmínky, za kterých v útěcích dochází a popisuje prostředí, v němž se svěřenci na útěku pohybují. Zejména se věnuje motivům, které svěřence k útěku pohnuly a věnuje se těm nejdůležitějším, kterými jsou rodina a vrstevníci. Závěr teoretické části nabízí pohled na problematiku související s vypátráním svěřence, zejména postup a druhy postihů se zaměřením na opatření ve výchově.

Ke zpracování praktické části práce byl použit kvantitativní výzkum, byla zvolena technika sběru dat formou dotazníků, distribuovaných k respondentům prostřednictvím vychovatelů či přímým vyplněním za přítomnosti autora. Před samotným výzkumem byl k ověření výzkumného nástroje proveden předvýzkum, kterým byla zjištěna potřeba přeformulace některých otázek tak, aby jim respondenti lépe porozuměli. Přínos této úpravy byl potvrzen v terénu při osobním sběru dat autorem, intelekt některých svěřenců byl tristní. Potíže rovněž činila neochota některých zařízení umožnit přístup k svěřencům pro účely vyplnění dotazníku.

Výzkumem bylo zjištěno, že útoky obecně mají příčinu v nespokojenosti jedince, v jeho vnitřním odmítnutí závislostní struktury na ústavním zařízení. Děti touží po samostatnosti, dospělosti, nezávislosti a naprosté autonomii.

Z vyhodnocení výsledků vyplynulo, že svěřence k útěku nejčastěji vede stesk po rodině a touha po příteli či přítelkyni mimo ústavní zařízení. Jednalo se o příjemné zjištění v tom ohledu, že děti mají potřebu být citově syceni, čehož se jim v ústavní péči nedostává.

Bylo zjištěno, že pokud se rozhodnou pro útěk, nepřekazí ho zcela nic - ani stavební překážky, ani osoba vychovatele či znalost vnitřního řádu ve spojení s hrozbou opatření ve výchově nebo trestního stíhání. Nehodlají se podřizovat pravidlům nastaveným v ústavním zařízení a pobyt na útěku jim dává volnost v rozhodování. Bohužel přistupují rizika dostupnosti návykových látek a příležitosti k páchání trestné činnosti za účelem jejich opatrování či zaopatření prostředků k živobytí na útěku.

Výzkum ukázal, že opakovanost útěků je zřetelná u chlapců, kteří jsou více radikálnější, kdy dívky se více bojí trestu a k realizaci útěku potřebují "partáčku".

Zajímavé bylo zjištění, že si svěřenci, zejména chlapci ve světlých chvílích uvědomují škodlivost útěku ve vztahu k potřebě dokončit vzdělání. Uvědomili si svoji roli do budoucna, že budou muset zaopatřit ženu, často právě dívku, za kterou utíkají.

Stěžejní roli při realizaci útěku hrály sympatie k určitému vychovateli, k němuž dokážou přilnout více než k vlastní rodině. Útěkem jeho osobě nechtěli zklamat vzájemnou důvěru. Na druhou stranu tento fakt nelze přeceňovat, neboť řada svěřenců je i přes své různé deficity značně sociálně obratných, "obroušených životem", dokáže s dospělými jednat, avšak jde o účelové chování, kterým sledují vlastní prospěch a výhody. Ve vztahu k ostatním svěřencům dokážou být zlými manipulátory, kteří bez výčitek dosahují sobecké cíle skrz ovládání slabších jedinců, na jejichž bedra v případě odhalení dopadne vlna.

Rozdíly mezi svěřenci bylo možné vypočítat i ze skutečnosti vzešlé z výzkumu, že někteří nedokáží ovládnout svoji touhu po svobodě a podlehnou puzení k útěku v nesprávný okamžik pod vlivem momentální příležitosti, byť k dokončení útěku neměli materiální podmínky a útěk ani neplánovali, zatímco jiní dokázali racionálně vykalkulovat ten správný okamžik.

Je sporné, nakolik byli respondenti upřímní s odpověďmi na místo pobytu během útěku. Deklarovali touhu po rodině, ale jako místo pobytu ji uváděli střídavě, na druhou stranu rodinu chápou v kontextu širšího příbuzenstva a výsledky tak v součtu odpovídaly. Uvést místo pobytu anonymním sdělením kamarádi se tak jevílo pro respondenty méně rizikové z pohledu eventuálního odhalení do budoucna. Na druhou stranu pravdivost této odpovědi podporoval nově zjištěný fakt, že svěřenci jsou v kontaktu s kamarády z domácího prostředí prostřednictvím sociálních sítí na mobilním telefonu, k čemuž před několika lety vlivem technologického

pokroku či režimem dostupnosti osobních věcí a mírou kontroly soukromí svěřenců nedocházelo a naplánovat na dálku útěk, cestu, hmotné zajištění a úkryt proto nebylo žádnou překážkou.

K opatřením ve výchově bylo výzkumem zjištěno, že jsou v podstatě neúčinná. Svěřenec po útěku se jim podrobí z donucení a absolvuje je proto, aby měl z jejich výkonu ze strany vychovatelů budoucí prospěch. K bezproblémovému průběhu výkonu opatření je tak motivován v důsledku snahy o získání výhody. Prokázalo se, že princip odměn a trestů funguje, ale nedochází k jejich emocionálnímu dopadu, k internalizaci, k zvnitřnění žádaných norem a vzorců chování. Ukázalo se, že se svěřenci chovají tak, aby pobyt v ústavu nějak přežili.

Zjištěné poznatky lze aplikovat v procesu transformace ústavních zařízení. Jedná se o proces, který vyžaduje současná situace, kdy je třeba vyvolat systémové změny prostřednictvím úpravy stávající legislativy, resp. vytvořením legislativy nové. Systém péče o ohrožené děti potřebuje změny, které musí odpovídat společenskému vývoji. Je nezbytné optimalizovat ústavní zařízení, vytvořit profesionální systém v malých terapeutických skupinách se specializujícím přístupem k ohroženým dětem.

Jako vhodná doporučení pro praxi, která mohou z této práce vyplývat, se jeví potřeba profesního a osobnostního vzdělávání pracovníků, které poslouží jako prevence syndromu vyhoření a rezignace při práci s dětmi. Vzájemná vazba mezi dítětem a vychovatelem byla zjištěna jako silný stabilizační prvek a motivační činitel. Výzkum by mohl být prospěšný odborníkům pro intervenční práci s jedinci, rodinami či zaměstnanci ústavů, pro posílení mezioborové spolupráce či jako zdroj informací veřejnosti. Zjištěná data poskytují budoucím výzkumníkům dostatek podkladů k dané problematice, nad kterými mohou přemýšlet a inspirovat se jimi při dalším akademickém bádání.

9 Seznam použité literatury

- ALDORTOVÁ, N. *Vychováváme děti a rosteme s nimi*. Praha: Práh, 2010. 232 s. ISBN 978-80-7252-287-3.
- BARTOL, C. R., BARTOL, A. M. *Introduction to forensic psychology: research and application*. Thousand Oaks: SAGE Publications, 2012, 576 s. ISBN 978-1-4129-9175-9.
- BĚHOUNKOVÁ, L. *Fenomén odchodu do samostatného života dítěte vyrůstajícího v náhradní výchovné péči*. Praha: Togga, 2012. 208 s. ISBN 978-80-7476-020-4.
- BROŽA, J. et al. *Dítě a dospívající na útěku: sborník z konference*. Praha: Sdružení Linka bezpečí, 2006. 72 s.
- BUBLEOVÁ, V., BENEŠOVÁ, L. *Hledáme nové rodiče*. Praha: Středisko náhradní rodinné péče, 2001. 24 s.
- BUBLEOVÁ, V., VRÁNOVÁ, L., VÁVROVÁ, A., FRANTÍKOVÁ, J. *Základní informace o náhradní rodinné péči*. Praha: Středisko náhradní rodinné péče o. s., 2011. 94 s. ISBN 978-80-87455-01-2.
- DRTILOVÁ, J., KOUKOLÍK, F. *Odlišné dítě*. Praha: Vyšehrad, 1994. 134 s. ISBN 80-7021-097-4.
- DOULÍK, P. *Vybrané základy metodologie pedagogického výzkumu*. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, 2016. 110 s. ISBN 978-80-7414-989-4.
- FISCHER, S., ŠKODA, J. *Sociální patologie: Závažné sociálně patologické jevy, příčiny, prevence, možnosti řešení*. Praha: Grada, 2014. 232 s. ISBN 978-80-247-5046-0.
- FISCHER, S., ŠKODA, J. *Speciální pedagogika: Edukace a rozvoj osob se somatickým, psychickým a sociálním znevýhodněním*. Praha: Triton, 2008. 205 s. ISBN 978-80-7387-014-0.
- GJURIČOVÁ, J. *Analýza stavu a dalšího vývoje mladých lidí po opuštění zařízení pro výkon ústavní nebo ochranné výchovy za období 1995-2004*. Praha: Ministerstvo vnitra – odbor prevence kriminality, 2007. 11 s. ISBN 978-80-254-0259-7.
- HARTL, P., HARTLOVÁ, H. *Psychologický slovník*. Praha: Portál, 2000. 774 s. ISBN 80-7178-303-X.
- KALEJA, M. *Etopedická diagnostika*. Opava: Slezská univerzita, 2020. 144 s. ISBN 978-80-7510-397-0.
- KLÍMA, P. *Základy etopedie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984. 124 s.

- KŘIVOHLAVÝ, J. *Psychologie zdraví*. Praha: Portál, 2001. 280 s. ISBN 80-7178-551-2.
- LANGMEIER, J., MATĚJČEK, Z. *Psychická deprivace v dětství*. Praha: Karolinum, 2014. 400 s. ISBN 978-80-246-1983-5.
- MATĚJČEK, Z. *Co děti nejvíc potřebují: eseje z dětské psychologie*. Praha: Portál, 1994. 108 s. ISBN 80-7178-006-5.
- MATĚJČEK, Z., DYTRYCH, Z. *Jak a proč nás trápí děti*. Praha: Grada, 1997. 192 s. ISBN 80-7169-587-4.
- MATĚJČEK, Z. et al. *Náhradní rodinná péče*. Praha: Portál, 1999. 183 s. ISBN 80-7178-304-8.
- MATĚJČEK, Z. *Praxe dětského psychologického poradenství*. Praha: Portál, 2011. 344 s. ISBN 978-80-262-0000-0.
- MATĚJČEK, Z. *Rodiče a děti*. Praha: Vyšehrad, 2018. 360 s. ISBN 978-80-7429-797-7.
- MATOUŠEK, O., KODYMOVÁ, P., KOLÁČKOVÁ, J. *Sociální práce v praxi*. Praha: Portál, 2005. 352 s. ISBN 80-7367-002-X.
- MATOUŠEK, O., MATOUŠKOVÁ, A. *Mládež a delikvence*. Praha: Portál, 2011. 344 s. ISBN 978-80-7367-825-8.
- MATOUŠEK, O. et al. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál, 2013. 576 s. ISBN 978-80-262-0366-7.
- MATOUŠEK, O. *Ústavní péče*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1999. 159 s. ISBN 80-85850-76-1.
- MOTEJL, O. et al. *Rodina a dítě*. Brno: Kancelář veřejného ochránce práv, 2007. 215 s. ISBN 978-80-254-1750-8.
- MATOUŠEK, O. *Základy sociální práce*. Praha: Portál, 2001. 312 s. ISBN 80-7178-473-7.
- MYŠKOVÁ, L. et al. *Možnosti práce s dětmi s poruchami chování v ústavní výchově*. Praha: Národní ústav pro vzdělávání, školské poradenské zařízení a zařízení pro další vzdělávání pedagogických pracovníků, 2019. 92 s. ISBN 978-80-7481247-7.
- MÜHLPACHR, P. *Sociální patologie*. Brno: Masarykova univerzita, 2001. 104 s. ISBN 80-210-2511-5.

- NEŠPOR, K., CSÉERNY, L., PERNICOVÁ, H. *Jak předcházet problémům s návykovými látkami na základních a středních školách*. Praha: MŠMT, 2016. 156 s. ISBN 80-260-3877-0.
- NEŠPOR, K. *Návykové chování a závislost*. Praha: Portál, 2018. 256 s. ISBN 978-80-262-1357-4.
- NOSÁL, I. et al. *Participace a nové přístupy k práci s ohroženými dětmi a rodinami. Studie inspirované zkušenostmi ze Švýcarska*. Brno: Česko-britská o.p.s., 2014. 139 s. ISBN 978-80-905598-1-3
- NOVÁK, T., DRINOCKÁ, H. *Partnerské a rodinné poradenství: práce s klienty*. Praha: Grada, 2006. 200 s. ISBN 80-247-1526-0.
- PEMOVÁ, T., PTÁČEK, R. *Sociálně-právní ochrana dětí pro praxi*. Praha: Grada, 2012. 192 s. ISBN 978-80-247-4317-2.
- PTÁČEK, R. et al. *Vývoj dětí v náhradních formách péče*. Praha: MPSV, 2011. 56 s. ISBN 978-80-7421-040-2.
- PRŮCHA, J., WALTEROVÁ, E., MAREŠ, J. *Pedagogický slovník*. Praha: Portál, 2009. 395 s. ISBN 80-7178-772-8. 978-80-7367-647-6.
- REICHEL, J. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. Praha: Grada, 2009. 192 stran. ISBN 978-80-247-3006-6.
- RIEGER, Z. *Návrat k rodině a domů*. Praha: Portál, 2009. 108 s. ISBN 978-80-7367-544-8.
- ŘÍČAN, P., KREJČÍŘOVÁ, D. *Dětská klinická psychologie*. Praha: Grada, 2006. 604 s. ISBN 80-247-1049-8.
- SLOMEK, Z. *Speciální pedagogika: Etopedie*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2006. 43 s.
- SOVÁK, M. et al. *Defektologický slovník*. Jinočany: Nakladatelství H&H, 2000. 418 s. ISBN 80-86022-76-5.
- SUCHÁ, J., DOLEJŠ, M. *Agresivita, depresivita, sebehodnocení a impulzivita u českých adolescentů*. Olomouc: Vydavatelství UPOL, 2016. 93 s. ISBN 978-80-244-5044-5.
- SVOBODA, Z. *Sociální pedagogika: studijní opora Katedry pedagogiky Pedagogické fakulty Univerzity J. E. Purkyně. Ústí nad Labem: UJEP*. 76 s.
- ŠKODA, J., FISCHER, S. *Speciální pedagogika: Edukace a rozvoj osob se somatickým, psychickým a sociálním znevýhodněním*. Praha: Triton, 2008. 200 s. ISBN 978-80-7387-014-0.

ŠKOVIERA, A., *10 dilem náhradnej výchovy*. Bratislava: Nová práca, 2006. 95 s. ISBN 80-88929-81-4.

ŠVANCAR, Z., BURIÁNOVÁ, J. *Speciálně pedagogické problémy ústavní a ochranné výchovy*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1988, 215 s.

VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese: variabilita a patologie lidské psychiky*. Praha: Portál, 1999. 444 s. ISBN 80-7178-214-9.

VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie: dětství a dospívání*. Praha: Karolinum, 2012. 531 s. ISBN 978-80-246-2153-1.

VÁGNEROVÁ, M. *Základy psychologie*. Praha: Karolinum, 2004. 356 s. ISBN 80-246-0841-3.

VALENTA, M. et al. *Přehled speciální pedagogiky*. Praha: Portál, 2014. 272 s. ISBN 978-80-262-0602-6.

VALIŠOVÁ, A., KASÍKOVÁ, H. *Pedagogika pro učitele*. Praha: Grada, 2011. 456 s. ISBN 978-80-247-3357-9.

VOJTOVÁ, V. *Kapitoly z etopedie I. Přístupy k poruchám emocí a chování v současnosti*. Brno: Masarykova univerzita, 2008. 136 s. ISBN 978-80-210-4573-6.

ZÁŠKODNÁ, H. *Sociální deviace dětí a mládeže*. Ostrava: Ostravská univerzita, 1998. 94 s. ISBN 80-7042-519-9.

Přehled internetových zdrojů

BALCAR, K. *Disocialita jako přizpůsobení. Příspěvek na Mezinárodním kongresu Společnosti pro logoterapii a existenciální analýzu*. Praha: 2006. 8 s. ©2018 [cit. 2020-10-31]. Dostupné z: [https:// www.pvpsps.cz › disocialita_jako_prizpusobeni_-_text](https://www.pvpsps.cz/disocialita_jako_prizpusobeni_-_text)

HNILICA, J. *Rodinné hodnoty a vize*. Praha: ©2019 [cit. 2021-02-02] Dostupné z: <https://rodinnaustava.vse.cz/sprava-rodinne-firmy/sprava-rodinne-firmy/3-rodinne-hodnoty-a-vize/>

Metodická příručka: *Základní východiska výkonu sociální kurately pro děti a mládež*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR, 2020. 57 s.

Metodická příručka pro kurátory pro děti a mládež. Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR: ©2016 [cit. 2020-11-15]. Dostupné z: <http://www.vyzkum-mladez.cz/cs/registr/vyzkumy/878-metodicka-prirucka-pro-kuratory-pro-deti.html>

Metodický pokyn ministryně školství, mládeže a tělovýchovy č.j. MSMT-21149/2016 k prevenci a řešení šikany ve školách a školských zařízeních. Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ČR: ©2016 [cit. 2020-11-15]. Dostupné z: <https://www.msmt.cz/vzdelavani/socialni-programy/metodicke-dokumenty-doporuceni-a-pokyny?highlightWords=Metodick%C3%A9+doporu%C4%8Den%C3%AD+pro+prim%C3%A1rn%C3%AD+prevenci+rizikov%C3%A9ho+chov%C3%A1n%C3%AD+%C5%A1kol%C3%A1ch>

Nález Ústavního soudu sp. zn. IV.ÚS 827/18. Databáze NALUS: Vyhledávání rozhodnutí Ústavního soudu České republiky: ©2018 [cit. 2020-10-24]. Dostupné z: <https://nalus.usoud.cz/Search/ResultDetail.aspx?id=101765&pos=1&cnt=2&typ=result>

Pokyn policejního prezidenta č. 235 ze dne 30. září 2020, o pátrání

Rozhodnutí Krajského soudu v Brně sp. zn. 2 To 41/62; publikováno pod č. 41/1962 tr. Databáze Beck online: ©1962 [cit. 2020-10-24]. Dostupné z: <https://www.beck-online.cz/bo/document-view.seam?documentId=njptcojwgjpxexzugfpxi4q&groupIndex=1&rowIndex=0>

Statistické ročenky školství, Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ČR: © 2009 [cit. 2021-01-26]. Dostupné z: https://www.google.com/search?ei=ueUPYOiQH-OtrgTt-JvgDw&q=po%C4%8Dty+d%C4%9Bt%C3%AD+s+ochrannou+v%C3%BDchovou&oq=po%C4%8Dty+d%C4%9Bt%C3%AD+s+ochrannou+v%C3%BDchovou&gs_lcp=CgZwc3ktYWIQAzoECAAQRzoGCAAQFhAeOggIIRAWEB0QHjoFCCEQoAE6BwghEAoQoAFQrRtYyjtgtkJoAHACeACAAXiIAcUOkgeEMTQuNpgBAKABAaoBB2d3cy13aXrIAQjAAQE&scient=psy-ab&ved=0ahUKEwio0ceYqbnuaHxjlosKHW38BvwQ4dUDCA0&uact=5

Tematická zpráva „Kvalita výchovně-vzdělávací činnosti v zařízeních pro výkon ústavní nebo ochranné výchovy Čj.: ČŠIG-1423/17-G2. Česká školní inspekce: © 2017 [cit. 2021-01-26]. Dostupné z: https://www.csicr.cz/Csicr/media/Prilohy/PDF_el._publikace/Tematick%C3%A9%20zpr%C3%A1vy/01-F_TZ-Kvalita-vychovne-vzdelavaci-cinnosti-v-zarizenich-pro-vykon-UV-OV_FINAL-2-5.pdf

Úmluva o právech dítěte. Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR: © 2016 [cit. 2020-12-03]. Dostupné z: <https://www.vlada.cz/assets/ppov/rlp/vybory/pro-prava-ditete/Preklady-dokumentu-OSN.pdf>

VEČERKA, K., HOLAS, J., ŠTĚCHOVÁ, M., DIBLÍKOVÁ, S. *Kriminologické charakteristiky dětí s nařízenou ústavní či ochrannou výchovou*. Sociologický časopis. Praha: 2001. 102 s. ©2001 [cit. 2020-10-31]. Dostupné z: https://sreview.soc.cas.cz/artkey/csr-200101-0014_criminological-characteristics-of-children-with-court-ordered-institutional-and-protective-care.php

Veřejný ochránce práv. *Zpráva ze systematických návštěv školských zařízení pro výkon ústavní výchovy a ochranné výchovy*. ©2011 [cit. 2020-11-17]. Dostupné z: https://www.ochrance.cz/fileadmin/user_upload/ochrana_osob/2012/2012_skolska-zarizeni.pdf

Zákon č. 99/1963 Sb., *občanský soudní řád*. Portál veřejné správy: ©1963 [cit. 2020-10-24]. Dostupné z: <https://portal.gov.cz/app/zakony/zakon.jsp?page=0&nr=89~2F2012&rpp=15#%20seznam>

Zákon č. 2/1993 Sb., *Listina základních práv a svobod*. Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR: ©1993 [cit. 2020-10-24]. Dostupné z: <https://www.psp.cz/docs/laws/listina.html>

Zákon č. 109/2002 Sb., *o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů*. Portál veřejné správy: ©2002 [cit. 2020-10-24]. Dostupné z: <https://www.msmt.cz/dokumenty-3/zakon-c-109-2002-sb-o-vykonu-ustavni-vychovy-nebo-ochranne>

Zákon č. 218/2003 Sb., *o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů*. Zákony pro lidi: ©2003 [cit. 2020-10-24]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2003-218>

Zákon č. 273/2008 Sb., *o Policii České republiky*. Zákony pro lidi: ©2008 [cit. 2020-11-22]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2008-273?text=o+policii>

Zákon č. 40/2009 Sb., *trestní zákoník*. Zákony pro lidi: ©2009 [cit. 2020-12-03]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2009-40>

Zákon č. 89/2012 Sb., *občanský zákoník*. Portál veřejné správy: ©2012 [cit. 2020-10-24]. Dostupné z: <https://portal.gov.cz/app/zakony/zakon.jsp?page=0&nr=89~2F2012&rpp=15#%20seznam>

Zákon č. 293/2013 Sb., *o zvláštních řízeních soudních*. Portál veřejné správy: ©2013 [cit. 2020-10-24]. Dostupné z:

<https://portal.gov.cz/app/zakony/zakon.jsp?page=0&nr=89~2F2012&rpp=15#%20seznam>

Zákon č. 65/2017 Sb., *o ochraně zdraví před škodlivými účinky návykových látek*. Zákony pro lidi: ©2017 [cit. 2020-11-22]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2017-65>

Zpráva ze systematických návštěv školských zařízení pro výkon ústavní výchovy a ochranné výchovy. Veřejný ochránce práv: ©2011 [cit. 2021-01-26]. Dostupné z: https://www.ochrance.cz/fileadmin/user_upload/ochrana_osob/2012/2012_skolska-zarizeni.pdf

10 Přílohy

I. Znění dotazníku

Ahoj, jmenuji se Petr Štěpánek a v současné době pracuji na diplomové práci, se kterou mi Ty můžeš pomoci. Vyplň prosím tento dotazník, který mi pomůže získat potřebná data pro můj výzkum. Dotazník je anonymní a nikdo jiný, krom mne, výsledky neuvidí.

1. Uveď délku pobytu ve výchovném ústavu:

.....

2. Pohlaví: (Zakřížkuj)

☐ Chlapec

☐ Dívka

3. Soudem mám nařízenou či uloženu výchovu: (Zakřížkuj)

☐ Ústavní

☐ Ochrannou

☐ Nevím

4. Znáš vnitřní řád výchovného ústavu? (Zakřížkuj)

☐ ANO

☐ NE

☐ Nevím

5. Dodržíš vnitřní řád výchovného ústavu? (Zakřížkuj)

☐ Ano, nemám s tím problém

☐ Ano, ale občas ho poruším

☐ Nevím, jak kdy

☐ Ne, je mi to jedno

☐ Ne, neumím ho dodržovat

6. Ze zařízení jsem utekl: (Zakřížkuj)

☐ Pouze jednou

☐ Opakovaně

☐ Nikdy jsem neutekl

7. Jaké tresty za útěk se ve tvém výchovném ústavu používají? (Napiš)

.....

8. Máš zkušenost s konzumací? (Zakřížkuj – můžeš označit i více odpovědí)

☐ Tabák (cigarety)

☐ Marihuana

☐ Pervitin

☐ LSD, Extáze

☐ Alkohol

☐ Jiné (prosím uveďte)

☐ Nemám zkušenost s konzumací těchto látek

9. Jsem spokojen s přístupem/prací vychovatelů: (Zakřížkuj - ohodnot' známkou 1 až 5 jako ve škole)

☐ 1 ☺

☐ 2

☐ 3

☐ 4

☐ 5 ☹

10. V případě útěku jsem si vědom výchovných opatření, která budou následovat po návratu do zařízení: (Zakřížkuj)

☐ ANO

☐ Je mi to jedno

☐ NE

☐ Jiné (prosím uveďte)

11. Co ti zabrání v tom, abys utekl? (Zakřížkuj - můžeš označit i více odpovědí)

☐ Strach z trestu

☐ Službu má můj oblíbený vychovatel

☐ Na útěku nemám kam jít

☐ Bojím se, že bych se „zfetoval“

☐ Doma je to horší než ve výchovném ústavu

☐ Chci dokončit školu

☐ Nic

☐ Jiné (prosím uveďte)

.....

12. Co s tebou udělá trest po návratu z útěku? (Napiš)

.....

13. Ve výchovném ústavu si s vychovateli: (Zakřížkuj)

☐ Rozumím

☐ Nerozumím

☐ Jiné (prosím uveďte)

Dále odpovídají pouze ti, kteří se v minulosti dopustili útěku z výchovného ústavu:

14. Byl útěk plánovaný? (Zakřížkuj)

☐ ANO

☐ NE

15. Co bylo důvodem útěku? (Zakřížkuj – můžeš označit i více odpovědí)

☐ Šikana

☐ „Depresivní“ prostředí výchovného ústavu

☐ Stesk po rodině

☐ Touha po návykových látkách (drogy, alkohol, cigarety)

☐ Přítelkyně/Přítel

☐ Kamarádi

☐ Jiné (prosím uveďte)

16. Jakým způsobem jsi utekl? (Zakřížkuj, můžeš označit i více odpovědí)

☐ Při převozu

☐ Z vycházky

☐ Oknem, dveřmi či jiným překonáním stavební překážky

☐ Nenávrat z dovolenky

☐ Jinak (prosím uveďte)

17. S kým jsi utekl? (Zakřížkuj - můžeš označit i více odpovědí)

☐ Sám

☐ S kamarádem

☐ Se skupinou

☐ Jiné (prosím uveďte)

18. V jakém ročním období jsi utekl? (Zakřížkuj, můžeš označit i více odpovědí)

☐ Vánoce

☐ Jarní prázdniny

☐ Letní prázdniny

☐ Podzimní prázdniny

☐ Nezávisle na ročním období

☐ Jindy (prosím uveďte)

19. Jak dlouho dopředu jsi plánoval útěk? (Zakřížkuj, můžeš označit i více odpovědí)

☐ Jeden den

☐ Týden

☐ Měsíc

☐ Přišlo to náhle/spontánní akce

☐ Nevím

☐ Jiná odpověď (prosím uveďte)

20. Na útěku se převážně zdržuji u: (Zakřížkuj, můžeš označit i více odpovědí)

☐ Rodičů

☐ Kamarádů

☐ Přítelkyně/Přítele

☐ Babičky, dědy

☐ Tety, strýce

☐ Nevlastních rodičů

☐ Venku (příroda, sklep, nádraží...)

☐ Jiné (prosím uveďte)

21. Jak se cítíš při zadržení na útěku? (Zakřížkuj, můžeš označit i více odpovědí)

☐ Jsem naštvaný/vzteklý

☐ Je mi to jedno

☐ Uleví se mi

☐ Bojím se

☐ Mám strach z trestu, který dostanu ve výchovném ústavu

☐ Jiné (prosím uveďte)

22. Jakým způsobem ses vrátil? (Zakřížkuj, můžeš označit i více odpovědí)

☐ Vrátil jsem se sám

☐ Přivezla mě rodina

☐ Přivezla mě policie nebo pro mě přijeli z výchovného ústavu

☐ Jinak (prosím uveďte)

.....

Děkuji Ti za tvůj čas věnovaný dotazníku ☺

Petr Štěpánek